

**Київський університет імені Бориса Грінченка**  
**Міністерство освіти і науки України**  
**Інститут соціальної та політичної психології**  
**Національна академія педагогічних наук України**

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ШАПАРЕНКО ЮЛІЯ ВІТАЛІЇВНА**

УДК: 316.64

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕТНІЧНОЇ  
САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

\_\_\_\_\_ Ю. В. Шапаренко

Науковий керівник – Лозова Ольга Миколіївна, доктор психологічних наук,  
професор

Київ – 2017

## АНОТАЦІЯ

*Шапаренко Ю. В.* Соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2017.

Дослідження за темою дисертації виконувалося протягом 2013 – 2017 років в межах теми науково-дослідних робіт Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України» (державний реєстраційний номер №0116U002960).

У дисертації представлено теоретичне опрацювання й нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь, що сприятиме усвідомленню впливу депортації на етнічну самосвідомість лемківського народу, гармонізації та збереженню уявлень про належність до власної етнічної групи депортованого населення.

Етнічну самосвідомість визначено як комплексний феномен, який реалізується у двох репрезентаціях: груповій та особистісній. На рівні етнічної групи базовою константою етнічної самосвідомості є сформована бінарна опозиція «ми» – «вони», або етнічні кордони, що складають головний механізм формування етнічних авто- та гетеростереотипів на базі етноніму. Груповим компонентом етнічної самосвідомості виступають також і етноціннісні орієнтації, які відображають історичний досвід етнічної групи, на основі яких формується етнічна самооцінка групи. Завдяки процесам інтеріоризації в етнофора формуються такі особистісні компоненти етнічної самосвідомості:

етнічна самооцінка, потреба в етнічній афіліації та етнічна ідентичність. Зазначено, що етнічна самооцінка реалізується як на груповому рівні етнічної самосвідомості, так і на особистісному.

Визначено, що основу функціонування етнічної самосвідомості складає передача етнічної інформації наступним поколінням, яка безпосередньо пов'язана із провідною діяльністю етнічної групи. Окреслено, що етнічна самосвідомість на рівні етнічної групи виконує консолідує, диференціювальну, етнозахисну, етностверджувальну функції та функцію ретранслятора етнічного досвіду наступним поколінням, на рівні особистості – інтегративну, диференціювальну, пізнавальну, регулятивну та емоційно-оцінкову функції. Зазначено, що розподіл функцій є умовним: дія функцій має поліморфний, взаємозумовлений характер, тому вбачається доцільним розглядати їх у зв'язку переважно або з груповим, або з особистісним виміром етнічної самосвідомості.

За результатами теоретичного аналізу представлено авторську структурно-функціональну модель етнічної самосвідомості. Запропоновану модель, у якій представлено чинники розвитку етнічної самосвідомості та впорядковану субординацію її компонентів і функцій, покладено в основу подальшого емпіричного дослідження.

Охарактеризовано чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків у хронологічному аспекті, від першого згадування етноніму до сьогодення: культурні, економічні, історичні та політичні. При цьому економічний та політичний чинники виникають дещо пізніше, ніж культурний, але органічно поєднуються з ним. Першочерговий характер виникнення етноніму підтверджує актуальність вивчення саме етнічної самосвідомості лемків, яка виникає задовго до регіональної самосвідомості, та виступає єдиним надійним критерієм етнічного самовизначення.

Здійснено критеріально-поколінну характеристику п'яти поколінь лемківського етносу. На основі аналізу зовнішніх чинників формування етнічної самосвідомості констатовано, що хронологічно визначеними є п'ять

поколінь лемків: починаючи з часу виникнення назви «лемки» щодо жителів Ясельського та Сондецького округів Західної Галичини та стосовно лише тих поколінь, які зазнали впливу депортації на територію України. З'ясовано, що кожне з лемківських поколінь має свої особливості етнічної самосвідомості, зумовлені культурними, політичними, економічними та історичними чинниками.

Описано організацію емпіричного дослідження, яке здійснювалося впродовж чотирьох етапів, кожен з яких передбачав вирішення певного завдання. Визначено параметри емпіричного дослідження: уявлення про характерні риси свого народу, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані із етнічними гетеростереотипами, етнічні ціннісні орієнтації, етнічна самооцінка, потреба в етнічній афіліації та етнічна ідентичність.

Відповідно до визначених параметрів дослідження етнічної самосвідомості лемків обґрунтовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Розроблено методика дослідження етнічної самосвідомості лемків для комплексного вивчення групового та особистісного виміру етнічної самосвідомості, яка складалася із чотирьох частин. Обґрунтовано комплекс методів математичної статистики для якісного та кількісного аналізу емпіричних показників.

Згідно з критерієм поколінності, обґрунтовано добір трьох груп емпіричного дослідження. На основі зіставлення критеріїв походження та самовизначення етнічної належності респондента до цільової групи лемків була сформована вибірка емпіричного дослідження, яка була охоплена усіма запланованими психодіагностичними методиками. За принципом віддаленості від події депортації та на підставі зіставлення року й місця народження отримані емпіричні дані були розподілені на три поколінські групи.

Дослідження групового виміру етнічної самосвідомості лемків дало змогу виявити особливості його змістового наповнення, а саме міжпоколінно сталі особливості: присутність у самоописах характерних рис трьох поколінь лемків, асоціатів, що відносяться до захисно-терапевтичної, атрибутивної,

інструментальної та рекреативно-терапевтичної семантики, стійку значущість серед трьох поколінь цінностей самостійності та безпеки. Міжпоколінно динамічні особливості виявилися в наявності у другого та третього покоління лемків в асоціативному просторі самоописів міфічної семантики, появі у другого покоління лемків негативної семантики, зміні референтної етнічної групи з «поляків – як чужого народу» на «росіян» – починаючи з другого покоління, динамічних змінах серед трьох поколінь значущості таких цінностей, як комфортність, традиція, добро, універсалізм, влада, стимуляція, досягнення та гедонізм.

З'ясовано, що незважаючи на певну сталість, стереотипність етнічних самоописів, поширеність та популярність окремих характерних рис зумовлена зовнішніми чинниками, зокрема, актуальними суспільно-політичними подіями. Дані події впливають на соціальну бажаність певних рис, які є найбільш адаптивними для суспільно-політичної ситуації, у якій перебуває етнічна група. Дослідження за методом нестандартизованого самозвіту лемківської етнічної групи демонструє характерний розвиток та збільшення синонімічних рядів, що підвищує можливість адекватного вираження етнічного автостереотипу в етнічній самосвідомості.

Визначено, що загалом етнічні стереотипи в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь мають позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про гармонійність образів «ми» та «вони», складаючи основу для нормальної, позитивної етнічної ідентичності. Водночас виявлено наявність певних розбіжностей між автостереотипом та гетеростереотипом: параметри біполярні та протиставлені переважно у гетеростереотипі, тоді як в автостереотипі вони гармонійно поєднані, що може свідчити про певну проекцію окремих рис на референтну етнічну групу.

Представлено змістову структуру ціннісних орієнтацій лемків трьох поколінь. Окреслено особливості функціонування цінностей, що забезпечують перетворення етнічних норм, зразків і моделей поведінки в досвід етнічної групи та визначають особливості етнічної самосвідомості у представників

трьох поколінь лемківської етнічної групи. Зазначено, що для лемків третього покоління цінність традиції не є значимою, що може бути пов'язано з тим, що лемківські традиції у своєму ортодоксальному вигляді більше не є адаптивними до урбаністичних та глобалістичних умов життя, у яких зростають лемки третього покоління.

На основі порівняльного аналізу міжпоколінної специфіки особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь визначено міжпоколінно сталі її особливості: однакова міжпоколінна вираженість таких типів етнічної ідентичності, як етнотілізм, етнотогоїзм та етнотізоляціонізм. Міжпоколінно динамічні особливості: динамічні міжпоколінні зміни вираженості усіх компонентів етнічної самооцінки, відмінності етнічної самосвідомості лемків третього покоління щодо проявів етнотіліативних тенденцій порівнянно з попередніми поколіннями, відмінність прояву етнотіліативних тенденцій в етнічній самосвідомості лемків другого покоління порівняно з першим та третім поколінням лемків, міжпоколінні відмінності у вираженості таких типів етнічної ідентичності, як етнотіліатизм, етнотіндиферентність та норма.

Констатовано наявність статистично значущих змін серед усіх компонентів етнічної самооцінки, що може свідчити про кардинальну зміну соціальної ситуації щодо кожного з лемківських поколінь і поступового пристосування етнічної самооцінки лемківської етнічної групи до зовнішньогрупових впливів, наявних у нових суспільно-політичних умовах. Таким чином, дослідження показало, що важливим зовнішнім чинником етнічної самосвідомості є соціальне оточення.

З'ясовано, що у представників трьох поколінь лемківської етнічної групи переважає потреба в створенні теплих, емоційно значущих відносин з іншими, схильність слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи, орієнтація на цінності колективізму. Зафіксовано статистично значущі відмінності між трьома поколіннями за етнотіліативними тенденціями. Це пов'язано з тим, що на формування потреби в етнічній належності представників даної групи

протягом усього періоду її існування вирішальне значення мало соціальне оточення.

Виявлено кореляційні зв'язки між параметрами гіперідентичності та гіпоідентичності, що є індикатором стану психічної інфляції та відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь. Це означає, що гіпоідентичність у представників даної етнічної групи може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи як способу адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості. Встановлено, що структура та зміст етнічної ідентичності лемків трьох поколінь є досить сталими. Виявлені закономірності свідчать про стабілізацію крайніх проявів гіпо- та гіперідентичності серед лемківської етнічної групи.

*Ключові слова:* автостереотип, гетеростереотип, етнічна афіліація, етнічна група, етнічна ідентичність, етнічна самооцінка, етнічна самосвідомість, етнічна меншина, етнічні цінності, етнос, етностереотипи, етноціннісні орієнтації, лемки, семантичний диференціал, структура етнічної самосвідомості.

## ABSTRACT

*Shaparenko Yu. V. Socio-psychological peculiarities of Lemko's ethnic self-awareness. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for Candidate of Psychological Science (PhD). Specialty is 19.00.05 – Social Psychology; Psychology of Social Work. – Boris Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2017.

The research after the theme of the dissertation was executed during the period of 2013 – 2017 within the scientific direction of research of the Institute of Human Sciences, Boris Grinchenko Kyiv University «Personality in the conditions of social transformations of modern Ukraine» (state registration number №0116U002960).

The dissertation presents a theoretical study and a new solution to the scientific problem which is revealed in the disclosure of the socio-psychological peculiarities of ethnic self-awareness of the three generations of Lemkos, which will help to understand the influence of the deportation on the ethnic self-awareness of the Lemko people, and will promote the harmonization and preservation of ideas about belonging to their own ethnic group of the deported population.

Ethnic self-awareness is defined as a complex phenomenon, which is realized in two representations: group and personal. At the ethnic group level, the basic constant of ethnic self-awareness is the formed binary opposition “we” – “they”, or ethnic boundaries, which constitute the main mechanism for the formation of ethnic auto- and heterostereotypes based on ethnonym. Also a group component of ethnic self-awareness is ethnic value orientations, which reflect historical experience of the ethnic group, on the basis of which the ethnic group self-esteem is formed. Due to the processes of internalization, the ethnoform forms such personal components of ethnic self-awareness: ethnic self-esteem, the need for ethnic affiliation and ethnic identity. It is noted that ethnic self-esteem is realized both on the group level of ethnic self-awareness, and on the personal level.

Determined, that the basis of the functioning of ethnic self-awareness is the transfer of ethnic information to the next generations, and directly related to the leading activity of the ethnic group. Outlined that ethnic self-awareness at the ethnic group level performs consolidating, differentiating, ethno-protective, ethno-assertive functions and the retranslative function of ethnic experience to the next generations and at the level of the personality – integrative, differentiating, cognitive, regulatory and emotio-evaluative functions. It is noted that the distribution of functions is conditional: the function of functions has a polymorphic, interdependent character; therefore it seems expedient to consider them in connection mainly with either group, or with a personal dimension of ethnic self-awareness.

According to the results of theoretical analysis, the author's structural and functional model of ethnic self-awareness is presented. The proposed model, which describes the factors of the development of ethnic self-awareness and the orderly



subordination of its components and functions, laid the foundation for further empirical research.

The factors of the development of ethnic self-awareness of Lemkos in the chronological aspect from the first mention of the ethnonym to the present are described: cultural, economic, historical and political. These economic and political factors occur later than cultural, but organically combined with it. The primary nature of the ethnonym emergence confirms the relevance of the study of the very ethnic self-awareness of Lemkos that occurs long before regional self-awareness, and acts as the only reliable criterion for ethnic self-determination.

A criterion-generational characterization of five generations of the Lemko ethnic group was carried out. On the basis of the analysis of external factors of the formation of ethnic self-awareness was stated that five generations of Lemkos are chronologically determined: since the emergence of the name "Lemkos" in relation to the inhabitants of the Jaslo and Sandez districts of Western Galicia and only for those generations affected by deportation to the territory of Ukraine. It is revealed that each Lemko generation has its own peculiarities of ethnic self-awareness due to cultural, political, economic and historical factors.

The organization of an empirical study, which was carried out during four stages, each of which foresees the decision of a certain task, is described. The parameters of empirical research are determined: an idea of the characteristic features of own people, ethnic autostereotypes, inextricably linked with ethnic heterostereotypes ethnic value orientations, ethnic self-esteem, need for ethnic affiliation and ethnic identity.

According to the determined research parameters of Lemko's ethnic self-awareness, a complex of general scientific and special research methods was substantiated. The research methodology for the comprehensive study of group and personality measurement of Lemko's ethnic self-awareness was developed. The complex of methods of mathematical statistics for qualitative and quantitative analysis of empirical indices is substantiated.

According to the criterion of generations, the selection of three groups of empirical research is grounded. On the basis of comparison of the criteria of origin and self-determination of ethnicity of the respondent to the Lemkos target group, a sample of empirical research was formed which was covered by all planned psychodiagnostic methods. Based on the principle of remoteness from the deportation and on the basis of a comparison of the year and place of birth, the received empirical data were divided into three generational groups.

Investigation of the group measurement of Lemko's ethnic self-awareness made it possible to identify features of its content, namely intergenerational stable features: the presence in the self-descriptions of the characteristic features of three generations of Lemkos, associates, belonging to the protective-therapeutic, attributive, instrumental and recreational-therapeutic semantics, a stable significance of self-direction and security values among the three generations.

Intergenerational dynamic features were found in the associative space of self-writing of mythical semantics – among the second and third generation of Lemkos, the emergence of negative semantics – in the second generation of Lemkos, change of the reference ethnic group from the “Poles – as a foreign people” to “Russians” – starting from the second generation, the dynamic changes of the importance of such values as conformity, tradition, benevolence, universalism, power, stimulation, achievement and hedonism – among Lemkos of the three generations.

It is revealed that despite certain constancy, the stereotypical nature of ethnic self-descriptions, the prevalence and popularity of certain characteristics are determined by external factors, in particular, actual socio-political events. These events affect the social desirability of certain features, which are the most adaptive for the socio-political situation that is actual for an ethnic group. The research on the method of non-standardized self-report of the Lemkos ethnic group demonstrates the development and increase of synonymous rows, which increases the possibility of an adequate expression of the ethnic autostereotype in ethnic self-awareness.

It is determined that in general, ethnic stereotypes in the ethnic self-awareness of the three generations have a positive emotional color, indicating the harmony of

the images of “we” and “they”, forming the basis for a normal, positive ethnic identity. At the same time, there was a certain discrepancy between the autoresertotype and the heterosterotype: the parameters are bipolar and are opposed predominantly in the heterostereotype, whereas in autostereotype they are harmoniously combined, which may indicate a certain projection of specific features on the reference ethnic groups.

The content structure of value orientations of three generations of Lemkos is presented. Features of functioning of values features that ensure the transformation of ethnic norms, patterns and behavior patterns into the experience of the ethnic group and determine the peculiarities of ethnic self-awareness among the representatives of three generations of the Lemkos ethnic group are outlined. It is noted that for Lemkos of the third generation the value of tradition is not significant, which may be due to the fact that the Lemko traditions in their orthodox form are no longer adaptive to the urban and global living conditions in which live the Lemkos of third generation.

Based on comparative analysis of intergenerational characteristics personal dimension of the ethnic self-awareness of three generations of Lemkos defined its intergenerational stable features: equal intergenerational expressions of such types of ethnic identity as ethnonihilism, ethnoegoism and ethnoisolationism. Intergenerational dynamic features: dynamic changes in the severity of all components of ethnic self-esteem, the differences in the manifestations of ethnic affiliation in the group of Lemkos of the third generation in comparison with previous generations, the difference in the manifestation of antiethnic affiliation of the second generation compared to the first and third generation of Lemkos, intergenerational differences in the expressiveness of such types of ethnic identity as ethnofanaticism, ethnoindifference and norm or positive ethnic identity.

The presence of statistically significant changes among all the components of ethnic self-esteem was determined, which may indicate a radical change in the social situation for each of the Lemko generations and the gradual adaptation of the ethnic self-esteem of the Lemko ethnic group to the external group influences available in

the new socio-political conditions. Thus, the research showed that an important external factor of ethnic self-awareness is the social environment.

It is determined that the representatives of three generations of the Lemkos ethnic group prevail in the need to create warm, emotionally significant relationships with others, the tendency to follow the aims, rules and norms of their ethnic group, orientation towards the values of collectivism. Statistically significant differences in the manifestation of ethnic affiliation of the three generations of Lemkos were revealed. This is due to the fact that the formation of the need for ethnic affiliation among representatives of this group during the whole period of its existence, the social environment was decisive.

Correlation relations between the parameters of hyperidentity and hypoidentity are revealed, which is an indicator of the state of mental inflation, and reflects the degree of inconsistency of conscious and unconscious components in the ethnic self-awareness of Lemkos of three generations. This means that the hypoidentity of the representatives of this ethnic group may have a protective character in terms of the urgency of ethnic problems, promote the departure from their own ethnic group as a way of adapting to different situations of ethnic tension. It has been established that the structure and content of the ethnic identity of the Lemkos of the three generations is fairly stable. The revealed regularities show the stabilization of the extreme manifestations of hypo- and hyperidentity among the Lemkos ethnic group.

*Keywords:* autostereotype, ethnic affiliation, ethnic group, ethnic identity, ethnic minority, ethnic self-awareness, ethnic self-esteem, ethnic stereotypes, ethnic value orientations, ethnic values, ethnos, heterostereotype, lemkos, semantic differential, structure of ethnic self-awareness.

## СПИСОК НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Шапаренко, Ю. В. (2017). Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів в етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика*, (56), 1 серія, 75–80.

2. Шапаренко, Ю. В. (2017). Этническая идентичность представителей молодого поколения лемковской группы. *Весті БДПУ*, (91), 1 серія, 73–77.

3. Shaparenko, Y. V. (2016). Features of value orientations of Lemkos deported from the territory of Lemkivshchyna during the 1944–1946 years. *Проблеми сучасної психології*, (34), 593–604.  
<https://doi.org/10.6084/m9.figshare.4565017>

4. Шапаренко, Ю. В. (2015). Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Актуальні проблеми психології*, 10 (27), 645–654.

5. Шапаренко, Ю. В. (2014). Теоретичні засади дослідження етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Актуальні проблеми психології*, 12 (20), 342–350.

Б) Опубліковані наукові праці у яких апробовано матеріали дисертації (апробаційного характеру):

6. Шапаренко, Ю. В. (2017). Особливості уявлень про свій народ у представників лемківської молоді. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції, Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2017 року (ст. 255–257). Київ: Талком.

7. Шапаренко, Ю. В. (2016). Вплив депортації на етнічну самосвідомість різних поколінь лемківської групи. *Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації*. Матеріали XLIX міжнародної науково-практичної конференції,

Чернівці, 29-30 листопада 2016 року (ст. 27–29). Київ: Науково-видавничий центр лабораторія думки.

8. Шапаренко, Ю. В. (2016). До проблеми збереження цінностей лемківського етносу у ХХІ столітті. *Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи*. Матеріали міжнародної наукової конференції для студентів та молодих науковців, Ніжин, 2016 року (ст. 128–133). Ніжин: НДУ ім. Гоголя.

9. Шапаренко, Ю. В. (2015). Культурно-історичні аспекти розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки*. Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Одеса, 5 лютого – 5 березня 2015 року (ст. 144–149). Одеса: Одеський національний університет. <https://doi.org/10.13140/2.1.1859.4082>

10. Шапаренко, Ю. В. (2015). До проблеми категоризації поняття етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Етнічна самосвідомість та крос-культурна взаємодія*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Суми, 26 березня 2015 року (ст. 55–57). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

## ЗМІСТ

<u>ВСТУП.....</u>	<u>17</u>
<u>РОЗДІЛ 1.....</u>	<u>24</u>
<u>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....</u>	<u>24</u>
<u>1.1. Сутність етнічної самосвідомості як психологічного феномену.....</u>	<u>24</u>
<u>1.2. Структура та функції етнічної самосвідомості.....</u>	<u>32</u>
<u>1.3. Чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків.....</u>	<u>42</u>
<u>Висновки до першого розділу.....</u>	<u>47</u>
<u>РОЗДІЛ 2.....</u>	<u>50</u>
<u>ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ.....</u>	<u>50</u>
<u>2.1. Мета, завдання та процедура емпіричного дослідження.....</u>	<u>50</u>
<u>2.2. Обґрунтування методів дослідження.....</u>	<u>53</u>
<u>2.3. Критеріально-поколінна характеристика вибірки емпіричного дослідження .....</u>	<u>65</u>
<u>Висновки до другого розділу.....</u>	<u>73</u>
<u>РОЗДІЛ 3.....</u>	<u>76</u>
<u>СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОГО ВИМІРУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ.....</u>	<u>76</u>
<u>3.1. Особливості опису характерних рис свого народу у лемків трьох поколінь.....</u>	<u>76</u>
<u>3.2. Семантична диференціація понять «мій народ», «чужий народ» в етнічній самосвідомості лемків.....</u>	<u>83</u>
<u>3.3. Структура ціннісних орієнтацій лемків трьох поколінь.....</u>	<u>101</u>
<u>Висновки до третього розділу.....</u>	<u>124</u>
<u>РОЗДІЛ 4.....</u>	<u>127</u>
<u>МІЖПОКОЛІННА ДИНАМІКА ЗМІСТУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ В ОСОБИСТІСНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ.....</u>	<u>127</u>

<u>4.1. Змістова структура етнічної самооцінки лемків трьох поколінь.....</u>	<u>127</u>
<u>4.2. Психологічні особливості етнічних афіліативних тенденцій лемків...</u>	<u>136</u>
<u>4.3. Особливості доміантних типів ідентичності лемків.....</u>	<u>146</u>
<u>Висновки до четвертого розділу.....</u>	<u>159</u>
<u>ВИСНОВКИ.....</u>	<u>162</u>
<u>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</u>	<u>165</u>
<u>ДОДАТКИ.....</u>	<u>180</u>



## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Науковий інтерес до проблематики етнічної самосвідомості зумовлений радикальністю трансформацій соціуму та активним розвитком систем суспільної взаємодії. Поліетнічний характер сучасного суспільства відкриває нові межі комунікації, що сприяє переосмисленню етнічного минулого, сьогодення та майбутнього, змінює психологічну картину світу, впливаючи на процеси етнічного самовизначення як цілих етнічних груп, так і окремих їх представників.

Феномен етнічної самосвідомості постає як один з аспектів дослідження етносу або як об'єкт окремих досліджень багатьох радянських етнологів, зокрема: С. О. Токарева (1964), М. М. Чебоксарова (1967), Ю. В. Бромля (1973), В. І. Козлова (1974), М. В. Крюкова (1976). З появою соціальної психології як окремої галузі знань етнічна самосвідомість стає об'єктом соціально-психологічних досліджень у працях таких радянських авторів: А. Х. Гаджиєв (1982), Л. М. Дробіжева (1985), Г. В. Старовойтова (1985), та ін.

Після відновлення незалежності України феномен етнічної самосвідомості стає об'єктом досліджень науковців галузі суспільно-політичних наук, зокрема: О. М. Орловської (1996), О. А. Болдецької (1996), С. С. Ситник (1999; 2000), В. І. Кайгера (2003), Ю. О. Михальчук (2005), М. Зайцева (2008), О. М. Лозової (2008), І. В. Данилюка (2010), Л. М. Співака (2012), В. В. Чубарко (2013), О. В. Яремчук (2014), Д. В. Піонтковської (2014), Г. А. Ставицького (2016), та ін.

Аналіз зарубіжних та вітчизняних досліджень засвідчив, що цілісність та гармонійність етнічної самосвідомості етнофора безпосередньо залежить від конкретних соціально-історичних умов існування етнічної групи, а отже особливу актуальність в сучасній психологічній науці набувають дослідження самосвідомості етнічних груп, які в ході соціально-політичних змін (геополітичні операції, переселення) втратили територію проживання,

піддавалися геноциду або зазнавали тривалого асимілятивного впливу. До таких народів належать лемки – автохтони західних Карпат.

На сьогодні досліджено окремі аспекти соціального буття лемківської етнічної групи, що стосуються побутово-культурних традицій, а саме: семантику лемківських народних весільних пісень (Качор, 1921), (Колесса, 1929), (Саварин, 2003), (Фабрика-Процька, 2007), (Панцьо, 2013), (Лісняк, 2013; 2016); семантику лемківських говірок (Панцьо, 2013); семантичні та семіотичні особливості лемківського костюму (Курись, 2014), (Дмитрук, 2014; 2016); семантику різдвяної обрядовості Лемківщини (Горбаль, 2011); обрядову традицію лемківського весілля (Хиляк, 1871), (Бутера, 1936), (Бодак, 2008); сферу лемківської духовної культури (Прах, 2013); історію просвітницького руху на Лемківщині (Баран, 2009), (Вавричин, 2010), (Красовський, 2010); етнополітичні процеси (Любчик, 2008), (Гава, 2013); особливості життя лемків на етнічних землях та в нових геополітичних умовах (Наконечний, 2008).

Як в українському, так і зарубіжному науковому просторі лемківській етнічній та національній ідентичності присвячено праці переважно в царині політичних наук. У цій галузі досліджено такі питання: ідентичність лемків в етнополітиці Польщі (Dziewierski, 1992), (Кічера, 2014); адаптаційні та асиміляційні процеси лемківської ідентичності на західних землях Польщі (Michna, 1995; 2007; 2011), (Орловська, 2013) та у східних областях УРСР (Байкеніч, 2010); проблема етнічної, культурної, релігійної та національної ідентичності лемків Польщі (Barwiński, 1998; 1999), (Гальчак, 2008), (Красовський, 2008), (Pecuch, 2009), (Misiak, 2012), (Sobieraj, 2012); етнічна та національна ідентичність лемків у новітній історії ПНР (Янчук, 2013); роль православної церкви у збереженні релігійної та етнічної ідентичності лемків (Gerent, 2003); проблема лемківської ідентичності на польсько-словацькому пограниччі (Sobieraj, 2006), та ін.

Окремі зарубіжні праці стосуються етнічної та політичної свідомості лемків у Польщі (Pecuch, 1997), (Ślęzak, 2001), (Filipiak, 2004); зв'язку етнічно-народної свідомості Лемків із функціонуванням етнонімів (Ślęzak, 1997);

стереотипу «лемко» у свідомості польських студентів (Halczak & Osękowski, 2004).

Попри значну увагу науковців до проблеми етнічної самосвідомості й досі бракує ґрунтовного вивчення її соціально-психологічних особливостей у лемківської етнічної групи. Запит суспільства на знання в галузі етнічної самосвідомості різних народів та недостатнє висвітлення цієї проблематики в соціально-психологічній науці зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків».

**Зв'язок роботи з науковими програмами, темами, планами.** Роботу виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України» (державний реєстраційний номер №0116U002960). Тема дисертаційного дослідження затверджена (протокол № 3 від 27.04.2014 р.) на засіданні вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка. Тему узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 27.05.2014 р.).

**Мета дослідження** полягає у виявленні міжпоколінних соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків.

**Завдання дослідження:**

1. Визначити сутність етнічної самосвідомості як соціально-психологічного феномену, уточнити її структуру та функції;
2. На основі аналізу суспільно-історичних умов описати зовнішні чинники формування етнічної самосвідомості лемків та обґрунтувати добір поколінських груп емпіричного дослідження;
3. Дослідити особливості групового виміру етнічної самосвідомості лемків;
4. Виявити міжпоколінну специфіку особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь.

**Об'єкт дослідження:** етнічна самосвідомість як соціально-психологічний феномен.

**Предмет дослідження:** соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків.

**Методи дослідження.** Для вирішення поставлених задач використано комплекс методів:

– *теоретичні:* дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для комплексного опису досліджуваного феномену; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації, типологізації на основі результатів емпіричного дослідження; моделювання (структурно-функціональне) – для побудови комплексних моделей дослідження;

– *емпіричні:* багаторівневий констатувальний експеримент з використанням бесіди, етнопсихологічного опитування, що складалося із таких психодіагностичних методів і методик: метод нестандартизованого самозвіту, методика семантичного диференціалу «Ступінь семантичної близькості» Т. С. Баранової (у модифікації) – для констатації змістової специфіки етнорелевантних понять «Мій народ» та «Чужий народ»; портретний опитувальник цінностей (PVQ) Ш. Шварца – для вивчення цінностей етнічної групи у поведінковому контексті; модифікований варіант методики «Шкала соціальної самооцінки» (CSES) Р. Люхтанена, Дж. Крокера – для вимірювання етнічної самооцінки, яка базується на особистісному членстві в етнічній групі; методична розробка «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатової та С. В. Рижової – з метою дослідження етнічних афіліативних тенденцій лемків; методика Г. У. Солдатової та С. В. Рижової «Типи етнічної ідентичності» – для діагностики спрямованості етнічної ідентичності лемків та міри її вираженості;

– *інтерпретаційні:* якісний та кількісний аналіз емпіричних показників, які опрацьовано за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics 20.0, із застосуванням методів математичної статистики (критерію Колмогорова-Смірнова, критерію Шапіро-Уїлк – для перевірки гіпотези про нормальність розподілів отриманих емпіричних даних; коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена

– для встановлення спрямованості попарної лінійної залежності серед окремих компонентів етнічної самосвідомості; неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) – для представлення цінностей у сконструйованому геометричному просторі етнічної самосвідомості лемків; методу факторного аналізу із визначенням головних компонент – для виділення простих факторних структур етнічного авто- та гетеростереотипу, і для подальшої їх інтерпретації на основі визначених факторів; Н-критерію Краскела-Уолліса, U-критерію Манна-Уїтні – для оцінки відмінностей між параметрами етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь).

**Наукова новизна дослідження:**

– *уперше:*

– комплексно вивчено соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків, здійснено порівняльне дослідження трансформації етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь;

– досліджено особливості змістового наповнення етнічної самосвідомості лемків у сукупності найбільш значущих її компонентів: уявлень про характерні риси свого народу, етнічних авто- та гетеростереотипів, етнічних цінностей, етнічної самооцінки, етнічної афіліації та етнічної ідентичності;

– констатовано змістове урізноманітнення та структурне ускладнення етнічної самосвідомості лемків у таких її репрезентаціях: самовизначення характерних рис свого народу, семантична диференціація понять «мій народ» та «чужий народ», ціннісні орієнтації, змістова структура етнічної самооцінки, особливості етноафіліативних тенденцій, домінантні типи ідентичності;

– встановлено міжпоколінно *сталі особливості* етнічної самосвідомості: присутність у самоописах характерних рис трьох поколінь лемків, асоціатів, що відносяться до захисно-терапевтичної, атрибутивної, інструментальної та рекреативно-терапевтичної семантики, стійку значущість серед трьох поколінь цінностей самостійності та безпеки, однакову міжпоколінну вираженість таких типів етнічної ідентичності як етніонігілізм, етніогоїзм та етніоізоляціонізм;

– виявлено міжпоколінно *динамічні особливості* етнічної самосвідомості: наявність у другого та третього покоління лемків в асоціативному просторі самоописів міфічної семантики, поява у другого покоління лемків негативної семантики, зміна референтної етнічної групи з «поляків – як чужого народу» на «росіян» – починаючи з другого покоління, динамічні зміни серед трьох поколінь значущості таких цінностей як комформність, традиція, добро, універсалізм, влада, стимуляція, досягнення та гедонізм, зміни вираженості усіх компонентів етнічної самооцінки, відмінності етнічної самосвідомості лемків третього покоління щодо проявів етноафіліативних тенденцій, відмінність щодо прояву антиетноафіліативних тенденцій в етнічній самосвідомості лемків другого покоління, міжпоколінні відмінності у вираженості таких типів етнічної ідентичності, як етнофанатизм, етноіндиферентність та норма;

– *уточнено* роль механізму інтеріоризації, завдяки якому в етнофора формуються такі особистісні компоненти етнічної самосвідомості: етнічна самооцінка особистості, потреба в етнічній афіліації та етнічна ідентичність;

– *дістало подальший розвиток* вивчення етнічної самосвідомості як складного інтегративного феномену, утвореного поєднанням групового та особистісного вимірів.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в можливості їх використання в: науковій галузі – для подальших комплексних досліджень, спрямованих на розкриття психологічного впливу депортації на етнічну та національну самосвідомість депортованого населення та їх нащадків, на виявлення соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків за планом «ex post facto» в залежності від фактору депортації; державному управлінні – для вироблення державних підходів до врегулювання соціальних питань українсько-польсько-словацького пограниччя; практиці управління інтеркультурними та інтеретнічними трудовими колективами – для встановлення сприятливого соціально-психологічного мікроклімату; практичній діяльності – в процесі надання психологічної допомоги з нейтралізації віктимних переживань, пов'язаних із досвідом депортації;

психологічній просвіті, консультуванні та психокорекційній роботі, спрямованій на гармонізацію уявлень про належність до власної етнічної групи в цілому; розробці та викладанні навчальних дисциплін – «Етнічна психологія», «Соціальна психологія», «Психологія самосвідомості», «Історична психологія», «Психологія великих соціальних груп», «Крос-культурна психологія», «Крос-культурний менеджмент».

**Апробація і впровадження результатів дослідження.** Основні теоретичні та практичні положення та результати дисертаційного дослідження апробовані на п'яти міжнародних конференціях: «Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень» (Переяслав-Хмельницький, 2017); «Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації» (Чернівці, 2016); «Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи» (Ніжин, 2016); «Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки» (Одеса, 2015); «Етнічна самосвідомість та крос-культурна взаємодія» (Суми, 2015).

Результати дослідження **впроваджено** в практику роботи Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка №141/17 від 04.09.2017), ГО «Київського товариства «ЛЕМКІВЩИНА» імені Богдана-Ігоря Антонича» (довідка №35 від 22.08.2017), Приватного вищого навчального закладу «Університет сучасних знань» (довідка №163 від 09.06.2017).

**Публікації.** Основний зміст та результати дослідження представлено в 10 публікаціях, з яких 4 статті у фахових виданнях, включених до переліку МОН України (серед них – 1 стаття у виданні, що індексується наукометричними базами) та 1 стаття у зарубіжному науковому виданні.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (151 найменування, з яких 35 іноземною мовою) та 8 додатків (на 42 сторінках). Загальний обсяг дисертації складає 221 сторінку, основний зміст викладено на 179 сторінках, робота містить 44 таблиці та 4 рисунка.

## РОЗДІЛ 1

### ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ В СОЦІАЛЬНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У цьому розділі відображено стан вивчення проблеми, що досліджується та розглянуто основні підходи до розуміння етнічної самосвідомості як соціально-психологічного феномену; окреслено зміст поняття етнічної самосвідомості, уточнено її структуру. Побудовано авторську структурно-функціональну модель етнічної самосвідомості; окреслено зовнішні чинники, які мали вплив на етнічну самосвідомість лемків.

Дослідження етнічної самосвідомості лемків покладається на методологічний базис міждисциплінарного підходу, який поєднує в собі дослідницькі парадигми соціальної психології, етнопсихології та психосемантики свідомості. За такого підходу лемківська етнічна група мислиться нами як велика соціальна група з притаманними таким групам соціально-психологічними процесами та закономірностями становлення. Етнопсихологічна площина дослідження представлена континуумом знань про чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків.

#### **1.1. Сутність етнічної самосвідомості як психологічного феномену**

Науковий інтерес до проблеми етнічної самосвідомості в сучасних умовах зумовлений активним розвитком систем суспільної взаємодії. Поліетнічний характер сучасного суспільства відкриває нові межі спілкування, що сприяє переосмисленню етнічного минулого, сьогодення і майбутнього, змінює психологічну картину світу, впливаючи на процеси етнічного самовизначення етнічних груп та окремих їх представників, зокрема, лемківської етнічної групи, що неминуче викликає підвищену увагу до дослідження даного феномену.



Друга половина ХХ століття вирізняється великою різноманітністю підходів до вивчення етносу. Протягом багатьох років етнічність та етнічна самосвідомість були й залишаються ключовими поняттями етнології, антропології, соціології та етнопсихології, однак за рахунок того, що кожна з цих наук розглядає переважно одну зі сторін поняття, значення, використання та співвідношення даних термінів з іншими поняттями перебуває у прямій залежності від термінологічного поля, яке окреслює автор дослідження. Така ситуація, з одного боку, відображає складну, мінливу природу досліджуваного феномену, з іншого – вимагає від дослідника ретельного визначення методологічних засад наукового пошуку.

Водночас, незважаючи на велику кількість існуючих напрямків, у сучасному науковому просторі проблеми внутрішнього змісту етнічної самосвідомості етносу залишаються невирішеними. Основною причиною цьому слугує відсутність міждисциплінарного підходу, який об'єднав би культурну, соціальну та психологічну сутність феномену етнічної самосвідомості.

Характерною рисою сучасної української етнопсихології є широке використання різних теоретичних підходів, як притаманних попереднім етапам її розвитку, так і сформульованих в рамках зарубіжних наукових напрямків. Метою нашого дослідження є виявлення сутності та змісту феномену етнічної самосвідомості, тому особливий інтерес викликають теоретичні підходи до визначення останньої. Дефініції етнічної самосвідомості різняться в залежності від базової теорії, взятої за основу вченими, які мають намір розкриття її концептуальних смислів. Той факт, що сталого, загально узгодженого визначення етнічної самосвідомості поки не знайдено, свідчить про складну, мінливу природу досліджуваного феномену.

Незважаючи на те, що спроби охарактеризувати феномен етнічної самосвідомості беруть свій початок із двадцятих років ХХ століття, заслуга спеціального теоретичного осмислення феномену належить П. І. Кушнеру, який не лише першим у 1949 році ввів поняття «етнічна самосвідомість», але й

підкреслив значення самосвідомості як критерію визначення етнічності (Кушнер, 1949). Далі феномен етнічної самосвідомості розглядався як один з компонентів дослідження етносу або ставав об'єктом окремих досліджень багатьох радянських етнологів, зокрема: С. О. Токарева (1964), М. М. Чебоксарова (1967), Ю. В. Бромля (1973), В. І. Козлова (1974), М. В. Крюкова (1976), а із появою соціальної психології як окремої галузі знань – об'єктом психологічних, та, зокрема, соціально-психологічних досліджень у працях таких радянських авторів як: А. Х. Гаджиев (1982), Л. М. Дробіжева (1985), Г. В. Старовойтова (1985), та ін.

Після відновлення незалежності України феномен етнічної самосвідомості став досліджуватися українськими вченими в галузі суспільно-політичних наук, зокрема: О. М. Орловською (1996), О. А. Болдецькою (1996), С. С. Ситник (1999; 2000), В. І. Кайгером (2003), Ю. О. Михальчук (2005), М. Зайцевим (2008), Л. М. Співак (2012), В. В. Чубарко (2013), Г. А. Ставицьким (2016) та ін.

Аналіз минулого і сучасного стану наукової думки засвідчив недостатність комплексних досліджень етнічних груп, які в ході соціально-політичних змін і внаслідок військово-адміністративних операцій зазнали депортації з рідних земель, та впливу цих подій на етнічну самосвідомість наступних поколінь. Зокрема, недостатньо вивченою залишається етнічна самосвідомість лемків, попри те, що в арсеналі соціальної психології є спеціально розроблений діагностичний інструментарій для дослідження компонентів даного феномену. Тому комплексний аналіз зазначеної проблематики є важливим як для української етнопсихологічної науки так і для соціальної психології загалом. В рамках комплексного підходу в соціальній психології такий аналіз обов'язково має включати культурні та історичні чинники які обумовлюють вплив на етнічну самосвідомість досліджуваної етнічної групи.

Аналіз проведених зарубіжних та вітчизняних досліджень засвідчив, що феномен етнічної самосвідомості ставав об'єктом дослідження вчених із різних

галузей наук. Це передбачає низку методологічних підходів і принципів, які виявляють природу і сутність даного феномену. Зокрема, переважна більшість таких досліджень проведена в рамках соціальної психології та стосується національної самосвідомості досліджуваних. Тому феномен етнічної самосвідомості все ще потребує ґрунтовного теоретичного й емпіричного вивчення.

Пріоритетний в даний час принцип міждисциплінарності, обраний нами у якості методологічного підходу, дозволяє синтезувати наукові напрямки та теоретичні підходи різних галузей психології, а також різних наукових дисциплін (етнології, культурології, культурної антропології), всебічно враховуючи накопичений досвід досліджень. Застосування принципу міждисциплінарності робить вивчення феномену етнічної самосвідомості масштабним, а розуміння психологічного змісту етнічних чинників у сучасному суспільстві більш глибоким.

З огляду на з міждисциплінарні витоки соціальної психології, яка знаходиться на перетині соціології та психології, до вивчення об'єкта соціально-психологічного дослідження визначається два підходи. В рамках першого підходу в якості одиниці дослідження виділяється особистість, та досліджуються в основному причини соціальної поведінки особистості. В рамках другого підходу, в якості об'єкта дослідження виділяється група, що дає змогу досліджувати соціальний контекст, особливості психології групових процесів та соціально-психологічні характеристики групових стосунків (Андреева, 2001).

У вітчизняних суспільно-політичних науках феномен етнічної самосвідомості також вивчається з двох позицій: етнічна самосвідомість окремої особистості (етнофора) – як особистісний феномен, та з позиції вивчення самосвідомості етнічної групи (етносу) загалом – як груповий феномен (Глебова, 2012); (Ставицький, 2016).

У переважній більшості українських наукових досліджень етнічна самосвідомість розглядається в структурі самосвідомості та свідомості

особистості, як більш загальне поняття (Мухина, 2002). О. М. Лозова так визначає поняття етнічної самосвідомості: «складна інтеграційна властивість психіки, завдяки якій людська свідомість пізнає свою власну природу й набуває здатності безпосередньо відображати себе; властивість, що забезпечує систему уявлень індивіда про себе, конструє Я-концепцію, що є одним з найважливіших факторів становлення, розвитку й самовдосконалення особистості» (Лозова, 2008, с. 41). Загалом, на особистісному рівні етнічна самосвідомість багатьма дослідниками визначається як почуття приналежності до певної етнічної групи, що ґрунтується на комплексному уявленні про своє місце у даній групі та емоційно забарвленому ставленні до нього.

Поряд з тим, як зазначає Л. М. Співак: «Важливим здобутком теоретичної психології ХХ ст. стало постулювання наукових думок про національну та етнічну самосвідомість як однієї з характеристик групи, спільноти» (Співак, 2012, с. 92). Аналізуючи численні визначення етнічної самосвідомості як групового феномену, зупинимося на такій дефініції: «Система загальних уявлень більшості членів етносу про власну етнічну групу, її походження, основні особливості культури і психічного складу, тобто система колективних уявлень про себе» (Савицька & Співак, 2011, с. 75).

Як бачимо, у визначеннях етнічної самосвідомості як групового феномену доводиться, що цілісність комплексу уявлень є найважливішою умовою її існування, однак питання про те, що лежить в основі цієї цілісності, залишається відкритим. У зв'язку з цим постає потреба з'ясувати смислове навантаження феномену етнічної самосвідомості як відображення культурно-історичного розвитку етнічної групи. При цьому необхідно пам'ятати, що структура та зміст етнічної самосвідомості є динамічними утвореннями, які можуть активно змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Окрім основних визначень, як то етнічна самосвідомість особистості (етнофора) чи етнічна самосвідомість етнічної групи, також важливо розрізняти умови та фактори, які сприяють виникненню, розвитку та збереженню етнічної самосвідомості. Зокрема, С. В. Ситник стверджує, що «етнічна самосвідомість

більш стало тримається на особистісному рівні, аніж на колективному» (Ситник, 1999, с. 73). Проте, у визначеннях етнічної самосвідомості, як групового феномену, зустрічаємо наголошення на ролі міжпоколінної трансляції її компонентів та елементів етнічної культури групи, яким притаманна стійкість у часі (Стефаненко, 2009).

Протягом багатьох років етнічна свідомість та етнічна самосвідомість були й залишаються ключовими поняттями етнопсихології, однак їх значення, використання та співвідношення потребує уточнення.

Аналіз дефініцій етнічної самосвідомості як особистісного феномену дає змогу відзначити, що багато авторів фактично ототожнюють етнічну свідомість й етнічну самосвідомість. Зокрема, когнітивний компонент присутній практично у всіх дефініціях як етнічної свідомості, так і етнічної самосвідомості, нерідко складаючи їх основний зміст, включно з критерієм усвідомленості. Даний небажаний термінологічно-поняттєвий дисонанс був утворений обставинами становлення поняттєвого апарату етнічної психології, під час якого виник такий парадокс: незважаючи на більший обсяг феномену етнічної свідомості, вона досліджувалася пізніше і менш детально, ніж феномен етнічної самосвідомості (Лозова, 2008).

Лозова О. М. так формулює визначення етнічної свідомості: «детермінована етнічним контекстом гештальту опередметнена у фіксованій системі значень, смислів та способів дій форма свідомості, яка продукує етнічний образ світу» (Лозова, 2008, с. 44). Як бачимо, етнічна свідомість визначається як більш широке поняття у порівнянні з етнічною самосвідомістю, що містить в собі сукупність уявлень членів етнічної спільноти про етнокультурну реальність. Етнічна самосвідомість розглядається як особлива форма етнічної свідомості, яка на рівні особистості означає почуття приналежності до певної етнічної групи, ґрунтується на комплексному уявленні про своє місце у даній групі та емоційно забарвленому ставленні до нього. На груповому рівні етнічна самосвідомість є комплексом усвідомлюваних

колективних уявлень етнофорів про свою етнічну групу, про унікальні особливості свого культурного та матеріального спадку.

Наприклад, самобутні пізнавальні навички та вміння різних народів, пов'язані з різними формами культури господарювання, можуть характеризувати когнітивну сферу етнічної свідомості, однак когнітивну складову етнічної самосвідомості утворює, в першу чергу, складний комплекс знань етнофорів про свою етнічну групу та етнокультурну спільноту, унікальні особливості культурного та матеріального спадку, територію, історію походження, традиції, сформовані під впливом загальносоціальних і культурних факторів тощо. Тому, якщо когнітивна сфера етнічної свідомості включає в себе, перш за все, загальне уявлення про природну та соціальну реальність етнічної групи, то когнітивна складова етнічної самосвідомості – уявлення про власну етнічну групу, її властивості та особливості. Когнітивна сфера етнічної самосвідомості, разом з адекватними знаннями, може включати в себе й помилкові уявлення етнічної групи про себе, які більш доцільно, однак, розглядати в вимірі етнічних автостереотипів, що складають окремий елемент у структурі етнічної самосвідомості.

Описане вище визначення є фундаментальним для нашого дослідження, оскільки воно містить акцент на груповому підході до розгляду самосвідомості етнічної групи, а також включає суб'єктивний елемент, який має панівне значення для формування групи, на противагу об'єктивній кровній спорідненості. Важливо також те, що етнічна самосвідомість групи змінюються в результаті дії історичних, економічних, політичних та культурних чинників.

Для виявлення співвідношення обсягу даних понять варто повернутися до робочого визначення поняття «етнічна самосвідомість», яке безпосередньо пов'язане із суб'єктами етнічної самосвідомості, як то «етнічна самосвідомість особистості» (етнофора) чи «етнічна самосвідомість групи». Виходячи із даного нами визначення етнічної самосвідомості, можемо зазначити, що це складний, багаторівневий феномен, який може включати в себе не тільки етнічну ідентичність, а й інші форми самоідентифікації, які базуються на унікальних

соціокультурних особливостях етнічної спільноти і в уяві її членів повинні відрізняти їх від членів інших етнічних груп. Наприклад, такими можуть бути етномовна, етнокультурна, етнорегіональна та інші ідентичності.

Окрім розведення концептуальних смислів, які закладаються дослідниками у вивчення феноменів етнічної свідомості та етнічної самосвідомості, проблема вивчення етнічної самосвідомості також полягає в тому, що одне і те ж поняття вченими ототожнюється, але може мати й істотно різні смислове навантаження та значення. У даному випадку йдеться про співвідношення таких понять як «етнічна самосвідомість» і «етнічна ідентичність», що виступають похідними від поняття «національна свідомість».

Таким чином, етнічна самосвідомість є комплексним феноменом, який включає в себе груповий та особистісний виміри. Різномасштабні психологічні дослідження вказують на багатовимірність етнічної самосвідомості, її складну, мінливу природу, в якій співіснують, доповнюючи один одного, різні соціальні уявлення, породжені різними структурними характеристиками даного феномену. Протягом існування української етнопсихології даний феномен досліджувався переважно в структурі самосвідомості та свідомості особистості як більш загальне поняття. Недостатньо вивченою залишається етнічна самосвідомість як груповий феномен, що дає можливість дослідити соціальний контекст та особливості психології групових процесів.

Якщо дослідженням етнічної самосвідомості групи переважно займаються соціологи, політологи та етнологи, то психологів цікавить особистісний, суб'єктивний аспект етнічності, який охоплює: соціально-психологічні установки, цінності, стереотипи – зміст яких інтерпретується у контексті комунікації як соціально-психологічної взаємодії. Тому феномен етнічної самосвідомості все ще потребує ґрунтовного теоретичного й емпіричного вивчення.

Розгляд методологічних підходів дозволив наступним кроком дослідження обрати визначення структури та функцій феномену, що досліджується.

## 1.2. Структура та функції етнічної самосвідомості

Аналіз робіт, присвячених проблемі етнічної самосвідомості, дає уявлення про етнічну самосвідомість як комплексне утворення, особистісний та груповий виміри якого перебувають у таких взаєминах один з одним, що репрезентують різні рівні становлення і розвитку цього феномену.

Вважається, що вперше у вітчизняній науці питання про структуру етнічної самосвідомості було поставлене Г. В. Шелеповим у 1968 р. Дослідник виходив з того, що основним структурним елементом етнічної самосвідомості є усвідомлення людьми своєї етнічної належності, що проявляється, зокрема, у використанні спільної самоназви, яка відображає спільність їх походження, а також етнічні стереотипи, етнічні симпатії та антипатії (Шелепов, 1968).

Як вже було зазначено, феномен етнічної самосвідомості безпосередньо пов'язаний із його носіями. Ми розрізняємо етнічну самосвідомість особистості (етнофора) та етнічну самосвідомість етнічної групи, що представляють два виміри, в яких реалізується етнічна самосвідомість як комплексний феномен.

Переважає більшість радянських, а пізніше й українських наукових досліджень розглядає етнічну самосвідомість у структурі самосвідомості та свідомості особистості, як більш загальне поняття. В рамках даного підходу у структурі етнічної самосвідомості виділяють пізнавальний, емоційно-ціннісний, та регулятивно-вольовий структурний компонент (Гаджиєв, 1982; Дробіжева, 1985; Співак, 2015; Ставицький, 2016).

З позицій групового підходу до етнічної самосвідомості виділяють такі компоненти етнічної самосвідомості етносу як: національна ідентифікація, уявлення про типові риси своєї спільноти, її властивості як цілого (автостереотипи), уявлення про спільність рідної землі, про державну спільноту за певних конкретно-історичних умов (Бромлей, 1973); уявлення про етноконсолідуючі і етнодиференціюючі ознаки, уявлення про національний характер, деякі елементи традиційної культури, мову (Старовойтова, 1976);



етнонім, етнічні установки, ціннісні орієнтації, етнічні авто- і гетеростереотипи, етнічний характер і темперамент, етнічні інтереси, психологічний настрій і умонастрій етносу та ін. (Чернявская, 2000); усвідомлення особливостей культури та психологічних особливостей своєї етнічної спільноти (Хотинець, 2000); сукупність емоційно відтінених чуттєво-психічних уявлень, інформаційно-теоретичних знань та світоглядно-поведінкових настанов і способів їх реалізації (Ставицький, 2016).

З метою узагальнення існуючих даних, зупинимося на структурі етнічної самосвідомості, сформованої на основі компонентів, які включені до більшості досліджень етнічної самосвідомості. Такими компонентами вважаємо: етнонім, потребу в етнічній афіліації, етнічну ідентичність, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані з етнічними гетеростереотипами, уявлення про характерні риси свого народу, етнічну самооцінку та етнічні цінності. Для представлення структурно-функціональної моделі етнічної самосвідомості варто теоретично окреслити кожен із виділених нами компонентів, що дасть змогу локалізувати ці складники по відношенню до групового чи особистісного рівня їх реалізації.

Дослідження різних підходів до змісту феномену етнічної самосвідомості неможливо уявити без опису її базового компоненту, який, на думку більшості дослідників, виконує системотвірну роль у структурі етнічної самосвідомості, складаючи її когнітивно-мотиваційне ядро – етнічної ідентичності (Солдатова, 1998).

З точки зору В. Ю. Хотинець, етнічна ідентичність, що є результатом етнічної самоідентифікації, формується в результаті ототожнення особистістю себе із будь-якою етнічною спільнотою (етносом) і підкріплена почуттям приналежності до цієї спільноти на основі певних етнічних ознак, яке викликає цілу гаму почуттів (Хотинець, 1999). Як бачимо із даного визначення, етнічна ідентичність наповнює особистісний рівень формування та прояву етнічної самосвідомості. Однак, його не варто плутати з двома рівнями ідентичності – індивідуальним та колективним, оскільки саме на колективному рівні

ідентичності відбувається ототожнення особистості із соціальними спільнотами, зокрема, з етнічною групою (етносом) (Лисенко, 2016).

Також варто зазначити, що процес ототожнення та самоідентифікації, який лежить в основі ідентичності, тісно пов'язаний із самооцінкою особистості, з тим, як на її думку інші оцінюють її порівняно із собою (Хотинець, 1996). Однак, незважаючи на те, що самооцінка особистості є одним із центральних та найбільш дослідженим структурним компонентом самосвідомості особистості, у соціальній психології бракує досліджень етнічної самооцінки етнічної групи, хоча існує спеціально розроблений та апробований інструментарій дослідження групової самооцінки, за допомогою якого є можливість дослідити і самооцінку етнічної групи як складника етнічної самосвідомості етносу, що має свій прояв на груповому рівні.

Білоруська дослідниця Ю. В. Чернявська стверджує, що «етнічна самосвідомість – базисна категорія, яка конструює етнос, і відповідно, передбачає і продукує його постійне ціннісне самоструктурування, значущою компонентою якого є оцінка етносом себе, своєї бажаної ролі в світі, що дає можливість не тільки ціннісного ставлення до себе, але і визначає ставлення до інших етносів» (Чернявская, 2001, с. 270). Дослідник К. М. Гайдар зазначає, що групова самооцінка є комплексним утворення самосвідомості групи і пропонує її визначати «як результат оцінювання груповим суб'єктом своїх можливостей, особливостей, якостей, проявів у різних формах активності, що базується на спільній системі цінностей і втілює критичну позицію по відношенню до самого себе» (Гайдар, 2011, с. 64). Окрім цього, групова самооцінка також визначається як «оцінка групою себе в цілому і окремих сторін своєї діяльності, поведінки, виходячи з критеріїв, які інтеріоризується самими членами групи на основі прийнятої групою системи цінностей» (Золотарева & Ансимова, 2015, с. 196), та під впливом референтних груп.

Як бачимо із поданих вище визначень, незважаючи на рівень проявів етнічної самосвідомості – груповий чи особистісний, усі компоненти даного феномену перебувають у тісній взаємодії між собою. Зокрема це підкреслено у

визначенні групової (етнічної) самооцінки, що базується на ціннісних орієнтаціях етнічної групи, у зв'язку з чим постає потреба в окресленні наступного складника етнічної самосвідомості – цінностей етнічної групи.

Федух І. С. зазначає, що ціннісні орієнтації є «компонентом складної структури ставлень особистості до умов її існування та діяльності, пов'язуючи в єдине ціле суспільне, групове й індивідуальне у свідомості та поведінці» (Федух, 2011). Г. А. Ставицький розцінює етнічні цінності як різновид соціальних (групових) цінностей (Ставицький, 2013), які через рефлексію та ідентифікацію стають частиною особистісного рівня етнічної самосвідомості, складаючи динамічно-поведінковий аспект етнічної самосвідомості особистості (етнофора). На рівні етносу етноціннісні орієнтації відображають етноспецифічну картину світу, в якій відображено оточуючий світ етнічної спільноти (Ставицький, 2016).

Феномен цінностей є похідним від потреб та означає мотиваційні цілі, які розрізняються за важливістю в якості керівних принципів існування групи (Schwartz, 2012). Як бачимо з даного визначення, цінності тісно пов'язані з потребою сферою, серед якої для нашого дослідження особливо важливим є дослідження схильності особистості слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи – потребою в етнічній афіліації.

Афіліація є суттєвим складником етнічної самосвідомості, що складає афективний компонент етнічної ідентичності та означає «прагнення людини бути в товаристві інших людей, потребу у створенні теплих, емоційно значущих відносин з іншими» (Гуревич, 2007, с. 74). Виражені етноафіліативні тенденції проявляються у «схильності людини слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи» (Уразметова & Хисматуллин, 2015, с. 225), в той час як низька потреба в етнічній належності (афіліації) також відображає слабку ідентифікацію зі своєю етнічною групою.

Виходячи з визначень етнічної афіліації, можемо зазначити, що прагнення до створення значущих та позитивних стосунків всередині своєї

етнічної групи водночас містить у собі як бажання інтегруватися у життя «свого» етносу, так і бажання диференціюватися та відмежуватися від «інших».

Дане бінарне протиставлення «ми» – «вони» є процесом, який структурує етнічну самосвідомість групи. Незважаючи на те, що бінарна опозиція є «базовою константою етнонаціональної самосвідомості», даний поділ етнокультурної реальності є примітивним та стереотипним (Дуйко, 2012, с. 34). Проте, як зазначає С. В. Ситник «стереотипи є необхідною умовою ... і специфічним засобом формування етнічної самосвідомості, яка пов'язана з механізмами передачі етнічної інформації» (Ситник, 2000, с. 72). Як вже було зазначено вище, стереотипи зазвичай базуються на бінарній опозиції «ми» – «вони» та поділяються на два види стереотипів: етнічні автостереотипи, які позначають судження членів етносу про свою спільноту та нерозривно поєднані з ними етнічні гетеростереотипи – уявлення про інший, референтний етнос.

Досліджуючи генезис виникнення складників етнічної самосвідомості, Г. С. Лозко після утворення бінарної опозиції «ми» – «вони» (або утворення етнічних кордонів, як характеризують даний феномен зарубіжні дослідники), наступною фазою в етногенезі виділяє фазу визначення етноніму та етнічної території (Лозко, 2001).

Отже, перебуваючи в межах соціально-психологічної парадигми, можемо зазначити, що етнічна самосвідомість є комплексним феноменом, який включає в себе груповий та особистісний виміри, дослідження яких вирізняється великою різноманітністю наукових підходів. Однак, за рахунок того, що кожна з наук розглядає переважно лише один із вимірів прояву етнічної самосвідомості, проблеми внутрішнього змісту даного феномену залишаються не вирішеними. Тому, особливий інтерес викликає міждисциплінарний підхід, який чи об'єднав культурну, соціальну та психологічну сутність феномену етнічної самосвідомості.

Виходячи із методологічних засад міждисциплінарного підходу, можемо визначити у структурі етнічної самосвідомості наступні компоненти. За аналогією із структурою самосвідомості особистості – в особистісному вимірі

дослідники виділяють три структурні компоненти: пізнавальний; емоційно-ціннісний; та регулятивний (вольовий) компонент. На підставі досліджень етнічної самосвідомості групи, ми вважаємо, що структура етнічної самосвідомості етносу складається, але не обмежуються такими змістовими компонентами як: етнонім, уявлення про типові етноконсолідуючі ознаки (етнічний автостереотип), які нерозривно поєднані з уявленнями про етнодиференціюючі ознаки (етнічні гетеростереотипи), ціннісні орієнтації етносу та етнічна самооцінка.

Реалізуючи комплексний підхід у нашому дослідженні, зупинимося на узагальненій структурі етнічної самосвідомості, утвореної поєднанням змістових складників особистісного та групового вимірів етнічної самосвідомості. Виходячи з даного підходу пропонуємо наступну теоретичну модель досліджуваного феномену.

На рівні етносу базовою константою етнічної самосвідомості є сформована бінарна опозиція «ми» – «вони» або етнічні кордони, що складає головний механізм формування етнічних авто- та гетеростереотипів на базі етноніму. Наступними груповими компонентами етнічної самосвідомості виступають етноціннісні орієнтації, які відображають історичний досвід етнічної групи, на основі яких формується етнічна самооцінка етносу. Завдяки процесам інтеріоризації у етнофора формуються наступні особистісні компоненти етнічної самосвідомості: етнічна самооцінка, потреба в етнічній афіліації, етнічна самоідентифікація, на основі якої формується етнічна ідентичність, що виконує системотвірну роль у структурі етнічної самосвідомості особистості, складаючи її когнітивно-мотиваційне ядро.

Варто зазначити, що етнічна самооцінка реалізується як на груповому рівні етнічної самосвідомості, так і на особистісному. Етнічна самооцінка групи означає те, наскільки хорошою є етнічна група на думку її представників, та як представники інших етносів оцінюють дану етнічну групу. На особистісному рівні етнічної самосвідомості, етнічна самооцінка визначає, наскільки хорошою

чи значимою почуває себе особистість для своєї етнічної групи та наскільки важлива дана група для етнічної ідентичності особистості.

Таким чином, запропонована структура представляє собою впорядкований варіант структури та змісту етнічної самосвідомості і буде використовуватися нами при визначенні параметрів емпіричного дослідження. Евристичний потенціал подібного структурування етнічної самосвідомості полягає в тому, що вивчення виділених компонентів дозволяє осмислити етнічну самосвідомість лемків як специфічний соціально-психологічний феномен. У практичному відношенні визначення компонентів етнічної самосвідомості та дослідження їх функціонування дозволяє емпірично дослідити та порівняти розвиток самосвідомості конкретної етнічної групи.

Наступним кроком після визначення структурних компонентів феномену етнічної самосвідомості, постає необхідним визначення його функцій. Аналіз існуючих підходів до виокремлення функцій етнічної самосвідомості виявив велику різноманітність дослідницьких позицій при характеристиці досліджуваного феномена, що свідчить про те, що етнічна самосвідомість є одночасно і цілісним, інтегративним, і неоднорідним, багатовимірним психологічним феноменом.

Як вже було визначено, базовою константою етнічної самосвідомості є сформовані етнічні авто- та гетеростереотипів на базі етноніму. Уявлення про типові етноконсолідуючі ознаки (етнічний автостереотип), які нерозривно поєднані з уявленнями про етнодиференціюючі ознаки (етнічні гетеростереотипи), таким чином можуть реалізовувати консолідуючу та диференціюючу функцію етнічної самосвідомості. Окрім цього, як зазначає В. В. Чубарко, етнічні стереотипи можуть виконувати функцію ретранслятора етнічного досвіду наступним поколінням (Чубарко, 2013).

Наступними груповими компонентами етнічної самосвідомості виступають етноціннісні орієнтації, які відображають історичний досвід етнічної групи, та основі яких формується етнічна самооцінка етносу. Як зазначає Ю. В. Чернявська, на рівні етносу «цінності виконують

етнодиференціюючу функцію» (Чернявская, 2001). Етнічна самооцінка, яка реалізується одночасно на двох рівнях етнічної самосвідомості, на рівні особистості виконує регулятивну функцію, однак на рівні етносу самооцінка виконує етнозахисну, а також етностверджувальну функцію (Чернявская, 2001).

Таким чином, етнічна самосвідомість на рівні етносу виконує консолідуючу, диференціювальну, етнозахисну, етностверджувальну функцію та функцію ретранслятора етнічного досвіду наступним поколінням.

Етнічна самосвідомість особистості визначається як така, що виконує регулятивну, пізнавальну, емоційно-оцінкову та соціально-психологічну функцію (Шарапов, 2008). Зокрема, А. Х. Гаджієв основною функцією етнічної самосвідомості особистості визначає регулятивну функцію, завдяки якій особистість здійснює самоконтроль своєї суспільної діяльності (Гаджієв, 1982). Пізнавальна функція етнічної самосвідомості особистості забезпечує: «по-перше, усвідомлення людиною своєї етнічної приналежності; по-друге, усвідомлення свого соціального положення; по-третє, усвідомлення санкціонованих етнічною спільнотою традицій, норм (моделей) поведінки, та усвідомлення своїх життєвих інтересів і нагальних потреб» (Шарапов, 2008, с. 188). Емоційно-оцінна функція розкривається через етнічну самооцінку особистості, що пов'язує її із регулятивною функцією. Соціально-психологічна функція, забезпечує «оптимальну адаптацію в умовах поліетнічної реальності при рівностатусній ефективній міжетнічній взаємодії» (Хотинец, 1999, с. 71).

Отже, самосвідомість етносу являє собою мультиполярне утворення, що базується на первинній концептуалізації світу, формується на основі цінностей етносу, які детермінують етнічну самооцінку, що дозволяє етнічній групі та її представникам гармонізувати свої взаємини із навколишнім світом.

Основу функціонування етнічної самосвідомості етносу складає передача етнічної інформації наступним поколінням, що безпосередньо пов'язана із провідною діяльністю етнічної групи, тому етнічна самосвідомість на рівні етнічної групи виконує консолідуючу, диференціювальну, функцію ретранслятора етнічного досвіду наступним поколінням, етнозахисну, та

етностверджувальну функцію. Окрім цього, на рівні особистості етнічна самосвідомість виконує інтегративну, диференціювальну, пізнавальну, регулятивну та емоційно-оцінкову функцію. Запропонована теоретична модель буде покладена у основу емпіричного дослідження. Графічне представлення структурно-функціональної моделі етнічної самосвідомості представлено на Рисунку 1.2.

<b>Чинники</b>	<b>Зовнішні</b>	<b>Етнічна самосвідомість</b>	<b>Груповий вимір</b>	
	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Економічні</li> <li>• Історичні</li> <li>• Культурні</li> <li>• Політичні</li> </ul>		Параметри	Функції
			Етнонім	<ul style="list-style-type: none"> <li>• консолідуюча</li> <li>• диференціювальна</li> <li>• функція ретрансляції етнічного досвіду</li> <li>• етнозахисна</li> <li>• етностверджувальна</li> </ul>
			Бінарна опозиція «ми – вони»	
			Етнічні стереотипи	
			Етноціннісні орієнтації	
	Етнічна самооцінка			
	<b>Внутрішні</b>		<b>Особистісний вимір</b>	
	Індивідуально-особистісні особливості етнофора		Параметри	Функції
			Етнічна афіліація	<ul style="list-style-type: none"> <li>• інтегративна</li> <li>• диференціювальна</li> <li>• пізнавальна</li> <li>• регулятивна</li> <li>• емоційно-оцінкова</li> </ul>
Етнічна ідентичність				
Етнічна самооцінка				

**Рис. 1.2. Структурно-функціональна модель етнічної самосвідомості**

Розподіл функцій у представленій моделі є умовним, оскільки при розгляді такого складного феномену як етнічна самосвідомість важко визначити, де закінчується одна функція, а де починається інша, за рахунок того, що дія функцій носить поліморфний, взаємообумовлений характер. Тому, вбачається доцільним розглядати їх у зв'язку переважно з груповим або особистісним виміром етнічної самосвідомості.

Таким чином, функції етнічної самосвідомості сприяють її розвитку, збереженню цілісності етнічної групи, покращуючи та гармонізуючи міжетнічну взаємодію. Аналіз існуючих дослідницьких підходів показав, що



етнічна самосвідомість є одночасно і цілісним, інтегративним, і неоднорідним, багатовимірним психологічним феноменом. Різні спроби його опису та визначення пов'язані з фокусуванням на різних сторонах етнічної самосвідомості.

Узагальнення викладеного дозволило уточнити визначення етнічної самосвідомості, а саме: ввести в нього розуміння цілісного концепту етнічної самосвідомості який, будучи початково груповим феноменом, має комунікативну природу, міжособистісне походження і залежить від соціокультурної ситуації, у якій знаходиться етнічна група. Окрім цього, завдяки механізму інтеріоризації етнічна самосвідомість виступає і як особистісне утворення, що являє собою відображення внутрішньої картини етнічного буття етнофора.

У багатьох дослідженнях знаходимо твердження, що етнічна самосвідомість фіксується головним чином у формі етноніму. Отже, як зазначено вище, вирішальним фактором, що визначає належність до певної етнічної спільноти, є «самосвідомість і усвідомлення приналежності до певного етносу, що має певний етнонім». При цьому всі ці елементи етнічної самосвідомості мають історичний і соціокультурний, а не біогенетичний характер, тобто трансляція цих характеристик від одного покоління до іншого відбувається через вплив соціального середовища, а не на біологічному рівні.

Отже, у нашому дослідженні виходимо з положення, що етнічна самосвідомість є головною ознакою та умовою існування етнічної групи, а також головним чинником, що впливає на соціально-психологічну організацію етносу, формування етнічної самосвідомості, що може забезпечувати перетворення етнічної спільноти у національну спільноту (Шапаренко, 2014).

Послідовний аналіз представлених в цьому підрозділі теоретичних напрямів дозволив перейти до опису структури та способів функціонування етнічної самосвідомості лемків. Виходячи з представленої теоретичної моделі структури та функцій етнічної самосвідомості, можемо намітити параметри емпіричного дослідження, яке буде торкатися таких феноменів як:

самовизначення характерних рис свого народу, семантичної диференціації понять «мій народ» та «чужий народ» у самосвідомості лемків, ціннісних орієнтацій, етнічної самооцінки, афіліативних тенденцій, та домінантних типів ідентичності лемків трьох поколінь.

### **1.3. Чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків**

Етнічна специфіка концентрується в історичному досвіді народу, і засвоєння цього досвіду є важливим аспектом процесу соціалізації особистості (Андреева, 2001). Оскільки цілісність та гармонійність етнічної самосвідомості етнофора безпосередньо залежить від конкретних суспільно-історичних умов існування його етнічної групи, то особливу актуальність в сучасній психологічній науці має вивчення етнічних груп, які в ході соціально-політичних змін були територіально знищені або зазнавали тривалого асимілятивного впливу внаслідок політичних операцій та переселень. До таких належать лемки – автохтони західних Карпат.

Сучасна наука вирізняється великою різноманітністю підходів до вивчення лемківської етнічної групи. Водночас, незважаючи на велику кількість існуючих досліджень, у сучасному українському науковому просторі проблеми психологічного змісту етнічної самосвідомості лемків залишаються недослідженими. Такий стан справ та сучасні тенденції вивчення етнічних груп вимагають від дослідника інтеграції наукових підходів різних галузей психології, а також аналізу відповідних досліджень у різних сферах знань (етнології, культурології, культурної антропології). Застосування принципів міждисциплінарного підходу, а також розкриття впливу різноманітних чинників на етнічну самосвідомість лемків дає змогу всебічного вивчення цього феномену.

Насамперед зупинимося на історії походження лемківського етносу, оскільки етнонім є одним із наріжних компонентів етнічної самосвідомості. Уточнення його виникнення буде корисним для вирішення завдань нашого

дослідження. Як вже зазначалося вище, цілісність та гармонійність етнічної самосвідомості етнофора безпосередньо залежить від конкретних культурно-історичних умов існування його етнічної групи. Зокрема, це значною мірою визначається історією Галицького регіону, з яким лемків поєднує спільна історична доля до 1939 року.

Культурний чинник, на нашу думку, є першим зовнішнім чинником, який був та залишається найвизначнішим за своїм впливом на етнічну самосвідомість лемків. Досліджуючи джерельну базу, знаходимо перше згадування назви «лемки» серед одного з творів «русинської азбучної війни» 1830-х років (Fellerer, 2010), у роботі Й. Левицького «Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien». У тексті автор наводить інформацію про поширеність русинського діалекту в Галиції, зазначаючи, що із «Ясельського та Сондецького округів кількістю 121939 жителів (Лемки) використовують говір із невеликими змінами тону та закінчень, та із невеликою кількістю виразів наближених до словацьких» (Lewicki, 1834, с. V–IV).

Звертає на себе увагу що слово (**Лімки**) у німецькомовній граматиці Й. Левицького передано церковнослов'янською мовою, хоча у «Шематизмі» Перемишльської греко-католицької єпархії (Lewicki, 1831), на який посилається автор, при обрахунку жителів у згаданих округах, назви «лемки» не знаходимо. Також автор не пояснює, що означає дане слово у дужках, однак враховуючи, що ця праця є мовознавчою, можна припустити, що у ньому могли бути зафіксовані характерні фонemi, притамані для діалекту вибраних округів: «лем», «ки/кі» виходячи з чого автор утворив назву для їх жителів.

Неологізми, зафіксовані Й. Левицьким, були використані у праці П. Шафарика, в якій автор латинізує щойно введenu назву для жителів Ясельського та Сондецького округів Галичини, іменуючи їх як «rusinských Lemkůw» (Šafařík, 1837, с. 210). Праця П. Шафарика набула широкого поширення у наукових колах, що зумовило утвердження та закріплення назви «лемки» по відношенню до Галицьких русинів Ясельського та Сондецького округів, зокрема у мовознавчих творах представників «Руської трійці»

(Головацький, 1849, с. 39). Таким чином, культурний чинник, а зокрема, особливості вимови, лягли в основу утворення дослідниками регіону етноніму для лемківської етнічної групи.

Безпосередній вплив на етнічну самосвідомість лемків належить також економічному чиннику. Зокрема, наймасштабнішими європейськими подіями того часу, що торкнулися даного регіону, були: «Цісарський указ від 17 квітня 1848 року, який скасував тут панщину» (Пронюк, 2006, с. 5) і Революції 1848 року, що відомі під назвою «Весна народів», які, як зазначає Я. Моклак, «ознаменували початок внутрішнього суперництва в русинській громаді Галичини» (Моклак, 2013, с. 5). У регіоні з'явилися дві конкуруючі політичні орієнтації: національно-українська (українське народовство) та русинська-проросійська (москвофільство), що виникла серед політичної еліти у східній частині країни. Обидві орієнтації були повністю сформовані у 1860-х і 70-х роках (Пронюк, 2006), (Моклак, 2013).

Скасування панщини мало значний вплив не лише на етнічну самосвідомість, але й загалом на соціальний устрій тодішнього суспільства. Тому наступним зовнішнім чинником, що мав вплив на етнічну самосвідомість лемків, варто виділити політичний. Оскільки в цей самий час Галичина знаходилася в складі імперії Габсбургів, її регіони отримали своєрідну модель політичного устрою. Конституційні реформи імперії 1860-1861 р.р. задекларували створення Крайових сеймів, «до повноважень яких входило вирішення внутрішніх господарських і культурних проблем» (Ілин, 2013, с. 170), що фактично гарантувало рівність усіх провінцій та народів і давало право на національне та політичне самовизначення кожного із однаковими можливостями для розвитку національної культури (Ілин, 2013).

Даний період знаменував розквіт культурного життя в регіоні, що має своє відображення у появі праць таких дослідників як: А. І. Торонський (1860), Н. Попов (1867), М. Астряб (1871), В. Хиляк (1871), та ін, які не просто згадують лемків, а присвячені їх культурі як окремому об'єкту дослідження.

Водночас варто зазначити, що дослідники Галичини, які відвідували вищезгадані округи, нерідко зустрічалися з неприйняттям місцевим населенням теоретично виведених (утворених) для них назв, що свідчить на користь їх штучного, екзонімічного походження: «Назва їх дуже давня, народна ... однак аж ніяк же не місцева, тому що в останньому випадку Русини, що живуть в горах, називаються Верховинці, Гірняки, під горами – Підгорени, Горени, В долинах – Доленці, Полени, Ополени, Подолени» (Шафарик, 1847, с. 402). «Їх ім'я не пішло ні від місцевості, ні від племінних якостей, але від слова, що ними вживається: лем в значенні лише. ... Слово лем не є руське, а словацьке, і крім Лемків жоден руський його не вживає. ... Самі ж Лемки ніколи не називають себе цим ім'ям, а просто руськими, і навіть не всі знають про те, як звуть їх інші» (Попов, 1867, с. 20).

Сополига М. також зазначає щодо часу, коли були написані вищезгадані дослідження: «В цей час самі мешканці лемками себе не називали». Та додає, що: «лише через 100 років, тобто в першій половині ХХ ст., етнонім «лемко» починає дедалі активніше вживатися серед галицьких русинів» (Сополига, 2013, с. 359).

Результати проведеного аналізу літературних джерел дають підстави погодитися із закономірністю, яку І. Л. Дрогушевська охарактеризувала наступним чином: «Часом першовідкривачі, не знаючи про існування місцевих назв, або ж колонізатори і завойовники, які не брали їх до уваги, давали об'єктам, що вже мали місцеві назви, наймення своїми рідними мовами, і ці екзоніми збереглися у тих країнах, звідки з'явилися прийшли люди» (Дрогушевська, 2012, с. 27).

Таким чином, розглянуті чинники в сукупності культурного, економічного та політичного, виявляються тісно взаємопов'язаними між собою. При цьому економічний та політичний чинники виникають дещо пізніше, ніж культурний, але органічно поєднуються з ним, що мало суттєвий вплив на розвиток етнічної самосвідомості лемків. Першочерговий характер виникнення етноніму підтверджує актуальність вивчення, в першу чергу, саме етнічної

самосвідомості лемків, яка виникає задовго до регіональної самосвідомості, та виступає єдиним надійним критерієм етнічного самовизначення.

Вирізнення характеру сучасного впливу на етнічну самосвідомість лемків, який був визначений у ході етногенезу, дає підстави виділити серед чинників також й історичний. Як зазначалося, основу функціонування етнічної самосвідомості етносу складає міжпоколінна трансляція її компонентів та елементів. Зокрема, етнічна ідентичність, яка складає особистісний рівень етнічної самосвідомості, може конструюватися на основі «сімейної» або «колективної» пам'яті етнічної групи (Бредникова, 1997). На жаль, історичні знання лемківської спадщини передавалися наступним поколінням у формі усної традиції, яка йде в небуття разом з її носіями. Однак, як зазначає Т. Г. Стефаненко, «відтворення етнічної ідентичності часто здійснюється через міфологізованість «бабусь», які зберегли цінності і звичаї народу» (Стефаненко, 2009, с. 14).

Ми припускаємо значний вплив на етнічну самосвідомість лемків соціально-історичних подій кінця Другої світової війни, коли Польський Комітет Національного визволення та уряд УРСР підписали в Любліні угоду про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР (Офіційний вісник України, 2006). Відповідно до угоди, протягом 1944-1946 років, з Польщі було депортовано близько 95 тисяч лемків (Bohdan, 2012, с. 245), а також під час операції «Вісла» в 1947 році на північ Польщі було депортовано ще понад 30-35 тисяч осіб (Kwilecki, 1966).

На наш погляд, ця подія надзвичайно ускладнила, а часом унеможливила міжпоколінну передачу цілісної та гармонійної етнічної самосвідомості лемківського етносу. Засвоєнню етнічної інформації також не сприяв дедалі більш дисперсний, розпорошений стан лемківської меншини у повоєнних країнах Європи. Тому актуальним напрямом подальших досліджень є визначення шляхів збереження та розвитку міжпоколінної передачі етнічної самосвідомості представникам молодого покоління лемків.

За останніми даними Всеукраїнського перепису (2001), в Україні офіційно зафіксовано 672 представники етнічної групи лемків (State Statistic Committee of Ukraine, 2004, с. 101), тим часом як у Польщі під час польського перепису 2002 року виключно лемківську ідентичність задекларувало 5863 особи (Narodowy Spis Powszechny Ludności Mieszkań, 2011, с. 137), а в 2011 році – 5612 осіб (Narodowy Spis Powszechny Ludności Mieszkań, 2011, с. 123). Порівняння кількості депортованих лемків з останніми переписами населення, очевидно, демонструє різницю між числом представників етнічної групи лемків, які були переселені на територію України, і декларованою етнічною належністю: протягом 55 років з 95 тисяч представників лемківської етнічної групи (Bohdan, 2012, с. 245) залишилося лише 0,7%. Такі статистичні дані визначають актуальність дослідження соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків, насамперед, на теренах України.

### **Висновки до першого розділу**

У розділі відображено стан вивчення проблеми, що досліджується, та розглянуто основні підходи до розуміння етнічної самосвідомості як соціально-психологічного феномену.

1. Визначено сутність етнічної самосвідомості як інтегративного соціально-психологічного феномену в єдності групового і особистісного вимірів. Окреслено зміст поняття етнічної самосвідомості, який охоплює сукупність усвідомлюваних колективних уявлень представників етносу про свою спільноту з унікальними особливостями культурного та матеріального спадку – на рівні етнічної групи, а також почуття приналежності до певної етнічної групи, що ґрунтується на уявленні про своє місце у даній групі та емоційно забарвленому ставленні до нього – на рівні особистості.

2. Встановлено, що груповий вимір етнічної самосвідомості реалізується в таких компонентах: етнонім, уявлення про характерні риси свого народу, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані із етнічними гетеростереотипами, етнічні цінності. Особистісний вимір етнічної

самосвідомості реалізується в таких компонентах: етнічна самооцінка особистості, особистісні етноафіліативні тенденції, етнічна самоідентифікація, на основі якої формується етнічна ідентичність етнофора.

3. Описано чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків хронологічно, від першого згадування етноніму до сьогодення: економічні, історичні, політичні та культурні. При цьому економічний та політичний чинники виникають дещо пізніше, ніж культурний, але органічно поєднуються з ним, що мало суттєвий вплив на розвиток етнічної самосвідомості лемків. Першочерговий характер виникнення етноніму підтверджує актуальність вивчення, в першу чергу, саме етнічної самосвідомості лемків, яка виникає задовго до регіональної самосвідомості, та виступає єдиним надійним критерієм етнічного самовизначення.

4. Обґрунтовано та представлено авторську структурно-функціональну модель етнічної самосвідомості. Визначено, що основу функціонування етнічної самосвідомості складає передача етнічної інформації наступним поколінням, яка безпосередньо пов'язана з провідною діяльністю етнічної групи. Окреслено, що етнічна самосвідомість на рівні етнічної групи виконує консолідувальну, диференціувальну, етнозахисну, етностверджувальну функції та функцію ретранслятора етнічного досвіду наступним поколінням, на рівні особистості – інтегративну, диференціувальну, пізнавальну, регулятивну та емоційно-оцінкову функції. Запропонована модель, в якій представлено чинники становлення етнічної самосвідомості та впорядковану субординацію її компонентів і функцій, визначила структуру подальшого емпіричного дослідження.

Матеріали розділу висвітлені у таких статтях автора:

1. Шапаренко, Ю. В. (2014). Теоретичні засади дослідження етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Актуальні проблеми психології*, 12 (20), 342–350.



2. Шапаренко, Ю. В. (2015). До проблеми категоризації поняття етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Етнічна самосвідомість та крос-культурна взаємодія*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Суми, 26 березня 2015 року (ст. 55–57). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

## РОЗДІЛ 2

### ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ

У розділі описано методичний інструментарій та організацію психологічного дослідження етнічної самосвідомості лемків, представлено зміст етапів дослідження, подано інформацію про процедури отримання емпіричних даних. Представлено та обґрунтовано низку методів психологічної діагностики для комплексного вивчення етнічної самосвідомості на груповому та особистісному рівні її репрезентації.

На основі аналізу зовнішніх чинників розвитку етнічної самосвідомості лемків здійснено критеріально-поколінну характеристику п'яти поколінь лемківської етнічної групи.

#### **2.1. Мета, завдання та процедура емпіричного дослідження**

Метою емпіричної частини дослідження було виявлення міжпоколінних соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків. Здійснено добір та обґрунтування низки методів психологічної діагностики для комплексного вивчення групового та особистісного виміру етнічної самосвідомості. В якості параметрів емпіричного дослідження виступили: уявлення про характерні риси свого народу, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані із етнічними гетеростереотипами, етноціннісні орієнтації, етнічна самооцінка, потреба в етнічній афіліації та етнічна ідентичність.

Емпіричне дослідження здійснювалося впродовж чотирьох етапів, на кожному з яких передбачалося вирішення певного завдання.

На першому етапі дослідження проведено опитування потенційних респондентів для виявлення суб'єктивної віднесеності (самовизначення) етнофора до цільової або іншої етнічної групи. На основі зіставлення критеріїв походження та самовизначення етнічної належності респондента до цільової

групи лемків була сформована вибірка емпіричного дослідження, яка була охоплена усіма запланованими психодіагностичними методиками. За принципом віддаленості від події депортації та на підставі зіставлення року та місця народження отримані емпіричні дані були розподілені на три поколінські групи.

Другий етап спрямований на визначення особливостей групового виміру етнічної самосвідомості лемків. Зібрані емпіричні дані щодо уявлень лемків про характерні риси свого народу, лемківські авто- та гетеростереотипи, ціннісні орієнтації якісно та кількісно опрацьовано із застосуванням методів математичної статистики.

На третьому етапі, з метою виявлення міжпоколінної специфіки особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь, зібрані на першому етапі емпіричні дані щодо етнічної самооцінки, потреби в етнічній афіліації та етнічної ідентичності у представників трьох лемківських поколінь опрацьовано із застосуванням методів математичної статистики.

На четвертому етапі на основі здійсненого кількісного та якісного аналізу визначено та описано соціально-психологічні особливості етнічної самосвідомості лемків, які забезпечують перетворення групових етнічних норм, зразків і моделей поведінки в особистісний досвід етнофорів і визначають особливості самоусвідомлення представників даної спільноти.

Гіпотеза про нормальність розподілів показників перевірялася за допомогою критерію Шапіро-Уїлк, та частотного розподілу, що оцінювався за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова. Оскільки більшість характеристик отриманих емпіричних даних не відповідали нормальному розподілу (таблиці додатків Д.1., Д.2., Е.1., Е.2., Ж.1., Ж.2.), то у дослідженні переважно використовувалися методи непараметричної статистики: зв'язки між феноменами етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь аналізувалися за допомогою коефіцієнту рангової кореляції Спірмена, що використовувався для встановлення спрямованості лінійної залежності між компонентами етнічної самосвідомості попарно; неметричного багатовимірного шкалування NMDS

(ALSCAL), метою якого було представлення цінностей у сконструйованому геометричному просторі етнічної самосвідомості; методу факторного аналізу із визначенням головних компонентів (Варимакс із нормалізацією Кайзера), що дозволило перейти до простих факторних структур етнічного авто- та гетеростереотипу, які були інтерпретовані на основі визначених факторів.

Оцінка відмінностей між параметрами етнічної самосвідомості трьох поколінь лемків здійснювалася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Н-критерій Краскела-Уолліса (Kruskal-Wallis one-way analysis of variance,) та U- критерію Манна-Уїтні (Mann-Whitney).

Методологічним підґрунтям для експериментального дослідження самосвідомості лемків було обрано еміс-підхід (Berry, 1999; Helfrich, 1999; Matsumoto & Juang, 2008), метою якого є «глибоке вивчення особливостей однієї етнічної групи» (Стефаненко, 1999, с. 31). Прихильники цього підходу також надають особливої уваги й об'єктивним аспектам етнічності загалом, визначаючи їх через досвід соціальної взаємодії.

**Методи дослідження.** Для вирішення поставлених задач було використано комплекс методів:

– *теоретичні*: дедуктивний (аксіоматичний і гіпотетико-дедуктивний) – для комплексного опису досліджуваного феномену; індуктивний – для встановлення закономірностей, систематизації, типологізації на основі результатів емпіричного дослідження; моделювання (структурно-функціональне) – для побудови комплексних моделей дослідження;

– *емпіричні*: багаторівневий констатувальний експеримент з використанням методу бесіди, етнопсихологічного опитування, психодіагностичних методів: метод нестандартизованого самозвіту, метод семантичного диференціалу «Ступінь семантичної близькості» Т. С. Баранової у модифікації – для констатації змістової специфіки етнорелевантних понять «Мій – Чужий народ» (Баранова, 2002); портретний опитувальник цінностей (Portrait Values Questionnaire – PVQ), Ш. Шварца – для вивчення цінностей етнічної групи у поведінковому контексті (Карандашев, 2004); модифікований

варіант методики «Шкала соціальної самооінки» (CSES) Р. Люхтанена, Дж. Крокера – для вимірювання етнічної самооінки, яка базується на особистісному членстві в етнічній групі (Гнатенко & Павленко, 1999); методична розробка «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатової та С. В. Рижової – з метою дослідження етнічних афіліативних тенденцій лемків (Солдатова, 1998); методика Г. У. Солдатової, С. В. Рижової «Типи етнічної ідентичності» – для діагностики спрямованості етнічної ідентичності лемків та міри її вираженості (Солдатова, 1998);

– *інтерпретаційні*: якісний та кількісний аналіз емпіричних показників, які було опрацьовано за допомогою комп'ютерної програми IBM SPSS Statistics 20.0, із застосуванням методів математичної статистики (критерію Колмогорова-Смірнова, критерію Шапіро-Уїлк – для перевірки гіпотези про нормальність розподілів отриманих емпіричних даних; коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена – для встановлення спрямованості попарної лінійної залежності серед окремих компонентів етнічної самосвідомості; неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) – для представлення цінностей у сконструйованому геометричному просторі етнічної самосвідомості лемків; методу факторного аналізу із визначенням головних компонент – для виділення простих факторних структур етнічного авто- та гетеростереотипу, та для подальшої їх інтерпретації на основі визначених факторів; Н-критерію Краскела-Уолліса, U-критерію Манна-Уїтні – для оцінки відмінностей між параметрами етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь).

## **2.2. Обґрунтування методів дослідження**

Складність феномену етнічної самосвідомості зумовлює необхідність виокремлення групових та особистісних вимірів його вивчення з відповідним обґрунтуванням методів дослідження.

Здійснено добір низки методів психологічної діагностики для комплексного вивчення групового та особистісного виміру етнічної

самосвідомості, на основі яких було розроблено комплексну методичку дослідження етнічної самосвідомості лемків (Додаток Б). Оскільки етнічна самосвідомість передбачає самоусвідомлення, особливостей установок та переконань досліджуваних, то нами переважно було використано методи опитування, які базуються на самозвіті.

Методика дослідження етнічної самосвідомості лемків складалася із чотирьох частин: вступної – в якій була подана інформація про мету дослідження та підкреслена важливість і цінність думки респондента; демографічної – за допомогою якої фіксувалися вікові, статеві, етнічні та поколінські ознаки респондента; основної – у яку входив асоціативний експеримент, під час якого респондентам пропонувалося назвати декілька рис, які, на їх думку, найбільш притаманні лемкам як народу та стандартизовані психодіагностичні методики, широко апробовані у вітчизняній та зарубіжній психології; завершальної – яка містила подяку за участь у дослідженні. Далі представимо опис методів і методик.

**«Шкала колективної самооцінки» (CSES)** Р. Люхтанена, Дж. Крокера у модифікації (Гнатенко & Павленко, 1999). Дана методика була розроблена дослідниками як вимір для оцінки соціальної самооцінки особистості, що базується на її членстві в приписуваних групах, таких як: раса, етнічність, гендер та подібних. Методика CSES стала одним із найбільш широко використовуваних інструментів у сфері зарубіжної соціальної психології, для діагностики самооцінки расових та етнічних груп. Сучасна шкала являє собою перелік стверджень які стосуються належності особистості до групи чи категорії і також часто використовується для оцінки групової ідентифікації.

Шкала містить 16 запитань, які вимірюють чотири типи самооцінки, що пов'язані з членством особистості у певній групі. На всі запитання дається відповідь за 7-бальною шкалою Лайкерта з полюсами від 1 (абсолютно не згоден) до 7 (повністю згоден).

Чотири типи самооцінки за даною методикою є наступними:

1. *Самооцінка членства* (Membership Esteem) – вимірює наскільки хорошим чи значимим є респондент як член даної групи.
2. *Особиста колективна самоповага* (Private Collective Self-Esteem) – вимірює наскільки хорошою на думку респондента є його соціальна група.
3. *Публічна колективна самоповага* (Public Collective Self-Esteem) – вимірює те, як на думку респондента інші оцінюють дану соціальну групу.
4. *Важливість для ідентичності* (Importance to Identity) – вимірює наскільки важлива дана група для Я-концепції респондента.

В нашому дослідженні в якості колективу виступала етнічна група лемків. Під час опитування дана методика викликала у респондентів певні труднощі, які були пов'язані переважно із розширеною шкалою варіантів відповіді. На відміну від загальнопоширеної шкали Лайкерта, що обмежується п'ятьма варіантами відповіді, дана методика пропонує сім варіантів – три для згоди та три для незгоди. Зі слів респондентів, можемо зробити висновок, що така диференціація варіантів збільшувала час необхідний для формування відповіді, яка б найточніше відобразила ставлення респондента до змісту питання.

Застосування шкали також ускладнювалося твердженнями що містять заперечення: «В цілому, моя належність до певної етнічної групи мало впливає на те, як я ставлюся до себе», «Більшість людей вважають мою етнічну групу в середньому менш корисною, ніж інші етнічні групи». Припускаємо, що це викликало труднощі за рахунок збільшення часу необхідного для осмислення змісту твердження яке рідко або ніколи не траплялися респонденту, оскільки на твердження із запереченням, які є досить поширеними, респонденти формували відповідь спонтанно: «Я часто шкодую про те, що належу до своєї етнічної групи», «Я відчуваю, що в мене немає що запропонувати своїй етнічній групі». Труднощі із твердженнями, що містять заперечення, у нашому випадку можуть мати дві причини. Перша – інструментальна, коли для того, щоб спростувати дане твердження потрібно використати подвійне заперечення, що є незвичним та незручним для повсякденного спілкування, особливо людей старшого віку,

що потребувало більше часу для формування відповіді яка б найточніше відобразила ставлення респондента до змісту питання. Друга – змістова, яка пов'язана з психологічними захистами, які підключалися під час особливо значимих, але небажаних питань. Активізація механізмів захисту могла вести до збільшення часу відповіді, однак лише у поодиноких випадках час обмірковування відповіді був досить тривалий.

Загалом знаходження відповіді на питання формувалося наступним чином, наприклад: зачитується питання «Я гідний представник своєї етнічної групи», респондент із групи лемків відповідає – «Та гідний!». Зачитується питання «В цілому, належність до етнічної групи є важливою частиною мого уявлення про себе», респондент із групи лемків відповідає – «Та наче важливою, а я знаю?». Далі варіанти згоди та незгоди підбиралися за допомогою дослідника. Також така складність варіантів відповіді, особливо для старших досліджуваних, спонукала до того, що респонденти просили поставити їм оцінку, яку дослідник сам вважає потрібною. Дана ситуація вирішувалася трохи довшим поясненням варіантів відповіді чи нагадуванням респондентам про те, що лише їх власна думка є єдиною правильною у даному випадку.

**Методична розробка «Етнічна афіліація»** Г. У. Солдатової, С. В. Рижової (Солдатова, 1998). Мета розробки – дослідження етнічних афіліативних тенденцій. В якості емпіричних підстав вивчення вираженості мотиву етнічної афіліації використовувалися три критерії, виділені Г. Тріандіс як основа аллоцентричного типу особистості. Серед них: підпорядкування особистісних цілей груповим, виражена ідентифікація зі своєю етнічною групою, сприйняття себе як частини групи, а групи як продовження самого себе. Алоцентризм – ідіоцентризм розглядаються Г. Тріандісом і його колегами як вимірювання соціокультурної розмірності «колективізму – індивідуалізму» на особистісному рівні. Згідно з перерахованими критеріями авторами були відібрані 9 пар ціннісних суджень за принципом протиставлення орієнтації на групу і орієнтації на особистість.



Бланк опитувальника складався із 18 суджень-індикаторів, з яких 9 відображали високу потребу в етнічній афіліації, та 9 – низьку. До кожного судження пропонувалися три варіанти відповіді: «1» – згоден; «2» – не згоден; «3» – не знаю, за які нараховувалися бали у континіумі від 1 до -1. Аналіз відповідей респондентів дав можливість оцінити установки щодо етноафіліативних потреб у трьох поколіннях лемківської етнічної групи.

Дана методика загалом легко сприймалася досліджуваними та виликала позитивні емоції за рахунок чіткої бінарності варіантів відповіді («1» – згоден; «2» – не згоден; «3» – не знаю»), невеликої кількості питань та їх простоти. Збільшення часу відповіді та утруднення знаходження відповіді спостерігалось щодо питань: «Кожна людина несе в собі долю провини за помилки, здійснені її народом», «Інтереси народу мають бути важливіше, ніж проблеми та інтереси окремої людини», «За національністю людини завжди можна побачити її народ», які певним чином перегукуються із питаннями попереднього опитувальника та можуть мати подібне пояснення як було описане вище. Окрім того, утруднення викликали питання, що містять заперечення. Особливість даної методики у тому, що питання двох її шкал є діаметрально протилежними. У деяких випадках те ж саме твердження, але трактоване у протилежному полюсі отримувало для респондентів новий зміст, наприклад: «В житті необхідно дотримуватися норм і правил, що закладені у культурі свого народу» та «В житті необхідно жити своїм розумом, не зважаючи на норми та правила поведінки що прийняті тим чи іншим народом»; «Народам, які сповідують одну і ту ж саму релігію, легше порозумітися» та «Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують».

Дана ситуація вирішувалася трохи довшим поясненням варіантів відповіді чи нагадуванням респондентам про те, що лише їх власна думка є єдиною правильною у даному випадку.

**Методика «Типи етнічної ідентичності»** Г. У. Солдатової, С. В. Рижової (Солдатова, 1998), що спрямована на діагностику етнічної самосвідомості і її трансформації, одним з показників якої є зростання етнічної нетерпимості

(інтолерантності). Ступінь етнічної толерантності респондента оцінюється на основі наступних критеріїв: рівня «негативізму» щодо власної та інших етнічних груп, порогу емоційного реагування на іноетнічне оточення, вираженості агресивних і ворожих реакцій по відношенню до інших груп. Типи ідентичності з різною якістю і ступінню вираженості етнічної толерантності виділені на основі широкого діапазону шкали етноцентризму, починаючи від «заперечення» ідентичності, коли фіксується негативізм і нетерпимість по відношенню до власної етнічної групи, і закінчуючи національним фанатизмом – апофеозом нетерпимості та вищим ступенем негативізму по відношенню до інших етнічних груп. Опитувальник містить шість шкал, які відповідають наступним типам етнічної ідентичності:

1. *Етноігілізм* – одна з форм гіпоідентичності, яка являє собою відхід від власної етнічної групи і пошуки стійких соціально-психологічних ніш не по етнічному критерію;

2. *Етнічна індиферентність* (етноіндиферентність) – розмивання етнічної ідентичності, виражене в невизначеності етнічної належності, неактуальність етнічності;

3. *Норма* (позитивна етнічна ідентичність) – поєднання позитивного ставлення до власного народу з позитивним ставленням до інших народів. На думку авторів методики, в поліетнічному суспільстві позитивна етнічна ідентичність має характер норми і властива переважній більшості, вона задає такий оптимальний баланс толерантності по відношенню до власної та інших етнічних груп, який дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійності та стабільного існування етнічних груп, з іншого – як умова мирного міжкультурної взаємодії у поліетнічному світі;

4. *Етноегоїзм* – даний тип ідентичності може мати вираження в нешкідливій формі на вербальному рівні як результат сприйняття через призму конструкту «мій народ», але може припускати напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп;

5. *Етноізоляціонізм* – переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія;

6. *Етнофанатизм* – готовність йти на будь-які дії під гаслом етнічних інтересів, аж до етнічних «чисток», відмови іншим народам у праві користування ресурсами та соціальними привілеями, визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу.

Даний опитувальник, у порівнянні із попереднім, краще сприймався респондентами, хоч і містив більшу кількість питань. Як і при застосуванні попередньої методики, викликали утруднення твердження, що містять заперечення.

Окрім цього, найбільш типові труднощі при роботі з данною методикою були пов'язані з питаннями, метою яких було з'ясування стосунків між особистістю та державою: «Я така людина, котра вважає, що права нації вище за права людини», «Я така людина, котра вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на її національній території», «Я така людина, котра вважає, що її народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів». Частіше всього дані питання отримували варіант відповіді «з чимось погоджуюсь, з чимось – ні», що рівноцінне 0 балам при обробці, оскільки респонденти посилалися на свою некомпетентність у політичних питаннях.

Це можна пояснити, з одного боку, трагічним досвідом респондентів першого покоління лемків, щодо якого в реальності були застосовані такі твердження, їхньою неможливістю дати оцінку даній події та невизначеністю власної позиції у такій ситуації, в якій би вони представляли етнічну більшість і їм би потрібно було прийняти таке рішення щодо інших етносів. З іншого боку, це може бути пояснене сильним узагальненням даних питань, відсутністю конкретизації. Мислення широкими узагальненнями не є звичним для другого

та особливо першого покоління лемків, яким в силу способу життя та традиційного способу виробництва притаманне наочно-конкретне мислення.

**Метод нестандартизованого самозвіту** був спрямований на виявлення характерних рис, які на думку лемків, найбільш притаманні їхній етнічній групі. Під час опитування респондентам пропонувалося назвати до чотирьох рис, які на їхню думку найбільш притаманні лемкам. На основі загальної отриманої кількості рис було утворено частотні ряди, з яких, для кожного покоління окремо та для трьох поколінь разом була сформована ієрархія, що базувалася на відсотковій частоті згадування характерних рис. Найбільш частотні відповіді на дане запитання стали емпіричним матеріалом для методу семантичних гнізд (Лозова, 2008) – узагальнюючого інструменту, здатного максимально стандартизувати отриману інформацію. Даний метод дав змогу здійснити порівняльний аналіз структури та змісту самоописів трьох поколінь лемків щодо характерних рис своєї етнічної групи.

**Семантичний диференціал «Ступінь семантичної близькості»** Т. С. Баранової у модифікації «Мій – Чужий народ» (Баранова, 2002). Дана методика, створена на основі класичного методу семантичного диференціалу Ч. Осгуда, спрямована на вимірювання етнічних авто- та гетеростереотипів – уявлень про особливості власного та чужого етносу.

Застосування методу семантичного диференціалу в психологічному дослідженні створює можливість для строгої формалізації експерименту, дає змогу одержати адекватну інформацію про структуру стереотипу, його багатофакторність. При застосуванні статистичного аналізу до методу семантичного диференціалу, стає можливим поєднання якісних характеристик і кількісних оцінок та виявленні ставлення досліджуваної групи до тих або інших процесів і феноменів.

У нашому дослідженні дана методика була чи не найскладнішою для респондентів, особливо для людей старечого віку: вона була дуже незвичною, потребувала чимало зусиль для налаштування та оцінки. Дослідником було винайдено мотивуючу інструкцію у формі гри: «А зараз ми пограємо в гру, я

буду казати характеристики про лемків, а ви будете казати, що лемкам більше підходить і ставити оцінку, наскільки це підходить: 1; 2; 3. Три – то буде найбільша оцінка». У деяких респондентів мотивація до оцінювання викликала психологічний захист та відмову від виставлення оцінок своєму чи чужому народу.

При заповненні семантичного диференціалу «Чужий народ», назва народу не подавалася, респондентам пропонувалося самим обрати та записати, який народ вони вважають чужим для лемків – народ, до якого лемки себе не зараховують. Незважаючи на можливість вільного вибору, були респонденти, які відмовлялися заповнювати семантичний диференціал «Чужий народ», мотивуючи це тим, що писати погане про росіян якось «некоректно» чи «негарно». Дана проблема вирішувалася дослідником у формі нагадування про анонімність опитувальника та тим, що лише думка респондента є вірною. Отже, якщо він так почувається, то має свободу вільно відобразити свою думку у опитувальнику.

**«Портретний опитувальник цінностей» (PVQ) Ш. Шварца** (Карандашев, 2004), що вивчає цінності на рівні поведінки, тобто пріоритети, які проявляються в соціальній поведінці особистості. Опитувальник Шварца передбачає самотійну роботу респондента з ним і може застосовуватися як індивідуально, так і в групі.

У методиці наводиться список з 40 описів людини, відповідних тому або іншому з 10 типів цінностей. Респондента просять оцінити, якою мірою описана в опитувальнику людина схожа або не схожа на нього. Використовується шкала з 6 позицій: від «дуже схожа на мене» до «зовсім не схожа на мене».

Ми віддали перевагу у дослідженні саме цій методиці, тому що вона, на відміну від методики вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча, не тільки дозволяє здійснити поділ на термінальні та інструментальні цінності, а дає розрізнення значимості кожної цінності, завдяки наявності детального розподілу на шкали на оцінки кожної цінності, а не просто її ранжуванню.

Методика Ш. Шварца для вивчення цінностей особистості складається з 10 шкал:

1. *Конформність* (Conformity) – стримування дій і потягів, котрі можуть нашкодити іншим і не відповідають соціальним очікуванням. Мотивація цього типу цінностей – стримування і запобігання дій, а також схильностей і спонукань до дій, які можуть завдати шкоди іншим, чи не відповідають соціальним очікуванням. Дана цінність є похідною від вимоги стримувати схильності, що мають негативні соціальні наслідки (слухняність, самодисципліна та самоконтроль, ввічливість, повага до батьків і старших);

2. *Традиція* (Tradition) – повага і відповідальність за культурні і релігійні обряди і ідеї; Будь-які соціальні групи виробляють свої символи і ритуали. Їх роль та функціонування визначаються досвідом групи і закріплюються у традиціях та звичаях. Традиційний спосіб поведінки стає символом групової солідарності, вираженням єдиних цінностей та гарантією виживання. Традиції частіше всього приймають форму релігійних обрядів, вірувань та норм поведінки. Мотиваційна ціль даного типу цінностей – повага, прийняття звичаїв та ідей, котрі існують у культурі (повага до традицій, покірність, благочестя, прийняття своєї долі, поміркованість та слідування ним).

3. *Доброта* (Benevolence) – збереження і підвищення рівня благополуччя близьких людей. Це більш вузький «просоціальний» тип цінностей у порівнянні із універсалізмом. Доброзичливість, що лежить в основі цінності доброти сфокусована на благополуччі у повсякденній взаємодії із близькими людьми. Цей тип цінностей вважається похідним від потреби у афіліації і забезпечення процвітання групи. Його мотиваційна ціль – збереження благополуччя людей, із котрими особистість знаходиться у особистих контактах (корисність, лояльність, чесність, відповідальність, дружба, зріле кохання).

4. *Універсалізм* (Universalism) – розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи. Мотиваційні цілі універсалізму похідні від тих потреб виживання груп та особистості, котрі стають явно необхідними при вступанні людей у контакт з ким-небудь поза своїм середовищем (оточенням),

чи при розширенні первинної групи.

5. *Самостійність* (Self-Direction) – самостійність думок і вчинків; Визначна мета для цього типу цінностей полягає в самостійності думки та вибору способів дії, у творчості та дослідницькій активності. Самостійність як цінність похідна від організмичної потреби у самоконтролі і самоуправлінні, а також від інтеракційних потреб в автономності та незалежності.

6. *Стимуляція* (Stimulation) – хвилювання і новизна. Цей тип цінностей є похідним від організмичної потреби у різноманітті і глибоких переживаннях для підтримки оптимального рівня активності. Біологічно зумовлені варіації потреби у стимуляції, що обумовлені соціальним досвідом, призводять до індивідуальних відмінностей у значимості даної цінності.

7. *Гедонізм* (Hedonism) – насолода чи чуттєве задоволення. Мотиваційна ціль даного типу цінностей визначається як задоволення, насолода життям.

8. *Досягнення* (Achievement) – особистий успіх згідно з соціальними стандартами. Визначна ціль даного типу цінностей – особистий успіх через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами. Прояв соціальної компетентності, що складає зміст цієї цінності в умовах домінуючих культурних, стандартів тягне за собою соціальне схвалення.

9. *Влада* (Power) – соціальний статус, домінування над людьми і ресурсами; Центральна ціль даного типу цінностей полягає у досягненні соціального статусу та престижу, контролю чи домінування над людьми та ресурсами (авторитет, багатство, соціальна влада, збереження свого суспільного іміджу, суспільного визнання). Цінності влади підкреслюють досягнення чи збереження домінантної позиції в рамках цілої соціальної системи.

10. *Безпека* (Security) – безпечність і стабільність суспільства, відносин і самого себе. Мотиваційна ціль цього типу – безпека для інших людей та для себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємостосунків. Вона похідна від базових особистих та групових потреб (соціальний порядок, безпека сім'ї, національна безпека, взаємна прихильність, взаємодопомога, чистота, відчуття

приналежності, здоров'я).

Показником для кожної цінності є математичне сподівання оцінок, отриманих за пунктами опитувальника, перерахованим вище. Показники за типами цінностей, характеризують рівень функціонування цінностей на рівні поведінки, тобто пріоритети, які найчастіше проявляються в соціальній поведінці особистості. Даний опитувальник позитивно сприймався респондентами за рахунок того, що був направлений на самопізнання. Певні труднощі викликала кількість варіантів: дуже схожий на мене; схожий на мене; деякою мірою схожий на мене; трохи схожий на мене; не схожий на мене; зовсім не схожий на мене, особливо те, що не було посереднього варіанту який би позначав відповідь «50/50» чи «не знаю».

Окрім цього, були складнощі із відповіддю на твердження опитувальника, пов'язані з тим, що кожне питання складається із двох речень, які ілюструють певне ставлення до життя. Складність полягала у тому, що не всі респонденти погоджувалися із обома твердженнями. Траплялося, що респондент погоджуючись із першим твердженням, був не згоден із другим, чи додавав коментар, що не узгоджується з частиною питання, таким чином визначаючи свою схожість/несхожість із даною цінністю лише наполовину. Наприклад: «Для нього дуже важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювалися тим, що він робить». На це твердження давалася така словесна відповідь: «Для мене важливо показати свої здібності, але мені не треба, щоб мною захоплювались». Особливо такі труднощі викликали питання № 3; 4; 13. Ця проблема була досить поширеною, але мала своє вирішення у збільшенні часу на вибір варіанту відповіді чи нагадуванні респондентам про те, що лише їх власна думка є єдиною правильною у даному випадку.

Окрім цього, було питання, яке при самостійному проходженні респонденти найчастіше залишали без відповіді: «Він любить ризикувати. Він завжди шукає пригод». Хоча коли дослідник повертався до цього питання та просив дати на нього відповідь, це не викликало утруднення.



### 2.3. Критеріально-поколінна характеристика вибірки емпіричного дослідження

У даному параграфі представлений опис лемківського етносу за кількома поколіннями. Під популяцію лемків було визначено лемків України як тих, що були переселені, так і тих, що були народжені на території України.

На основі аналізу зовнішніх чинників формування етнічної самосвідомості констатовано, що хронологічно визначеними є п'ять поколінь лемків: починаючи з часу виникнення назви «лемки» щодо жителів Ясельського та Сондецького округів Західної Галичини (не раніше 1837-1847 років) та стосується лише тих поколінь, які зазнали впливу депортації на територію України. Наступним важливим моментом планування та організації емпіричного дослідження є обґрунтування експериментальної вибірки.

Представимо опис різних поколінь етнічної лемківської групи.

- Перше покоління пращурів (~1835–1885 р.н.) – лемки старечого віку, які все своє свідоме і доросле життя прожили в Ясельському та Сондецькому округах Галичини та у похилому віці переселені першою хвилею депортації з регіону у 1944–1946 роках (Офіційний вісник України, 2006).

- Друге покоління пращурів (~1860–1910 р.н.) – лемки, які народилися та вирости в Ясельському та Сондецькому округах Західної Галичини, але у дорослому віці переселені першою хвилею депортації з регіону у 1944–1946 роках (Офіційний вісник України, 2006).

- Перше покоління нині живих людей (1923–1942 р.н.) – лемки, які народжені на території Західної Галичини під час Другої Речі Посполитої в селах Злоцьке (Złockie) та Щавник (Szczawnik) Новосондецького повіту (Powiat nowosądecki), Краківського воєводства (Województwo krakowskie), а також у селі Дальова (Daliowa), Сяніцького повіту (Powiat sanocki), та селі Мисцова (Myscowa), Коросненського повіту (Powiat krośnieński), Львівського воєводства (Województwo lwowskie), але у дитячому віці переселені першою хвилею депортації з регіону у 1944–1946 роках (Офіційний вісник України, 2006) та

зараз проживають у різних містах України. Цей контингент склав першу групу емпіричного дослідження, у яку було дібрано 57 респондентів (27 чоловічої та 30 жіночої статі).

- Друге покоління (1945–1978 р.н.) – лемки, які були народжені та виховані в лемківських родин на території УРСР за радянської влади, що зараз проживають на території України в містах: Києві, Львові, Полтаві, Тернополі та Тернопільській області. Це друга група нашого емпіричного дослідження, яку склали 68 респондентів (24 чоловічої та 44 жіночої статі).

- Третє покоління (1971–1996 р.н.) – лемки, народжені та виховані в лемківських родин на території України, переважно за часів Незалежності, та зараз проживають в містах: Києві, Львові, Тернополі та Тернопільській області. Це третя група нашого емпіричного дослідження – 72 респонденти (27 чоловічої та 45 жіночої статі).

Загалом емпіричну базу дослідження склали дані, зібрані автором в ході польових досліджень у м. Тернопіль та Тернопільській області, зокрема у селі Жовтневому (Соборному з 2015 р.), м. Львові, м. Полтаві та м. Києві. Етнічна належність респондентів визначалася на основі зіставлення критеріїв походження та самовизначення. Всього емпіричним дослідженням було охоплено 197 респондентів у віці (на момент закінчення експериментального дослідження у 2015 році) від 19 до 92 років.

У процесі дослідження було з'ясовано, що кожне з лемківських поколінь має свої особливості етнічної самосвідомості, зумовлені культурними, політичними, економічними та історичними чинниками. Під час пілотажного дослідження зі слів респондентів було отримано важливу інформацію щодо формування самосвідомості попередніх поколінь, зокрема, про вплив таких чинників, як місце народження (Річ Посполита, УРСР чи Україна), а також досвід депортації.

Як зазначено вище, у багатьох випадках разом із родиною переселяли перше покоління пращурів – людей старечого віку (~1835–1885 р.н.), які все своє свідоме і доросле життя прожили у лемківських селах Галичини.

Зважаючи на об'єктивні обставини, перші два покоління пращурів є недоступним для нашого емпіричного дослідження. Уявлення про соціально-політичне оточення, у якому формувалася їх етнічна самосвідомість, та етнопсихологічні особливості черпаємо з праць вчених, які в цей час проводили дослідження у регіоні.

Н. Попов (1867) описує такий етнопсихологічний портрет першого покоління пращурів лемків: «Про лемків треба сказати, що вони народ добрий, що зберіг чистоту моралі, народ, який живе у тиші, далеко від життєвих бурь і пристрастей, стримується своєю вірою і в церкві знаходить своє пристановище, свою життєву мудрість» (Попов, 1867, с. 20-21). «Живе релігійне почуття, сильна віра мають благодійний вплив на життя моральне. Тому зрозуміло, чому у Лемків мало злочинів. Лиходіїв зовсім немає» (Попов, 1867, с. 21-22). «З такою ж любов'ю прив'язаний Лемко і до землі, яку обробляє і на якій живе». ... «хоча земля не плодоносна, народ бідний, – однак природа прекрасна, люди добрі, простодушні, серцем відверті» (Попов, 1867, с. 22). «Лемко надзвичайно цікавий, він бажає знати, що відбувається у світі, йде на ярмарок, на торг, прислуховується до розмов інших, цікавиться всім, саме ж тим, що до нього може мати якесь відношення. Притому він не легковірний, не всякому слуху вірить» (Попов, 1867, с. 22). «Лемко любить слухати про новини, але не любить їх вводити у себе, хоча б від того була ввигода» (Попов, 1867, с. 23). «Лемки, ... дуже люблять співати» (Попов, 1867, с. 25).

Аналізуючи психологічні особливості першого покоління пращурів після переселення, було з'ясовано, що представники цього покоління вже не мали адаптативних ресурсів для входження до нової соціально-політичної реальності, тому в більшості випадків депортація стала для них тяжкою психологічною травмою. Приклад: «Моя бабця також приїхала сюди. І я часом прийду зі школи, щось бабці куплю, а вона питає: “Ти не чула, чи будуть їхати дом'ю.” А я аж злостилася – до якого такого дом'ю? І вона щодня мене то питала, – пригадує пані Рута. – Скільки років треба було прожити і все одно пам'ятати! Усі 19 років, як моя бабуся жила тут, вона щодня хотіла їхати

дом'ю. Бабуся навіть мала готовий клунок – там, де були зібрані необхідні їй речі. Казала, що як будуть їхати додому – щоб одразу все взяти. Адже тоді, коли їх вивозили, у них не було часу на збори. Тому їй здавалося, якщо її покличуть додому, вона одразу все візьме і поїде туди» (Рута Сардига, голова осередку товариства «Лемківщина», село Жовтневе).

Стан етнічної самосвідомості другого покоління пращурів (~1860–1910 р.н.) зазнав дії несприятливих соціально-політичних та економічних обставин, з якими вони стикнулися на новій землі, а саме: голод та бідність, а також відсутність морально-економічної підтримки всередині своєї етнічної групи, що було зумовлено тим, що усі лемки були в однаково скрутних обставинах. З іншого боку, це могло бути також спричинене тим, що переселені з різних сіл лемки представляли різні регіональні групи. Під час нашого емпіричного дослідження було з'ясовано, що лише у селі Жовтневому (з 2015 р. – Соборне), Тернопільської області, були представлені три регіональні лемківські групи: Дольових, Капелюхів та Мосців'ян (Мисцов'ян). Кожна із цих регіональних груп була відмінна від інших, – відрізнялася вимова, звичаї та певні традиції, що було підкріплено внутрішньогруповими кордонами, сформованими під час життя на Лемківщині. Із інтерв'ю стало відомо, що люди, які проживали в одному селі до переселення, на новому місці проживання об'єднувалися за цим принципом: «Ходили на весілля та похорони лише до «своїх»». Таке об'єднання могло давати людям відчуття «дому» на чужій землі.

Як засвідчує історичний досвід, коли етнічна група не є ресурсною щодо найзначущих базових потреб, це має пряме відображення в етнічній самосвідомості. Усе це могло стимулювати друге покоління лемківських пращурів до пошуку допомоги в домінуючій групі. Для домінуючої групи лемківська мова, культура та звичаї були дивними та чужими, такими, що нерідко викликали зневажливе ставлення, що, можливо, змусило друге покоління лемківських пращурів (які були молодшими та легше могли адаптуватися до оточуючого середовища) приховувати свої відмінності. Метою могло бути налагодження стосунків з домінуючим етносом, уникнення

дискримінації та отримання необхідної допомоги у скрутний для цього регіону час, тобто труднощами адаптації до нових умов проживання та до нового соціального оточення. Припускаємо, що виникнення нових форм соціальної поведінки мало великий вплив на трансформацію етнічної самосвідомості у наступних поколіннях лемків.

Окрім цього, на етнічну самосвідомість першого та наступного покоління лемківських пращурів могли мали вплив і репресії, яких зазнали у концентраційному таборі Талергоф «близько 1,915 чоловік (за іншим обліком – до 5 тисяч) з 151 села на Лемківщині», який діяв протягом 1914–1917 років (Косачевич, 2011).

Соціально-психологічна ситуація, в якій перебувало друге покоління пращурів, мала прямий вплив на етнічну самосвідомість їхніх дітей – першого покоління нині живучих лемків (1923–1942 р.н.). Окрім вищезазначених обставин, на етнічну самосвідомість лемків першого покоління, які маленькими дітьми були депортовані на територію України, вплинуло те, що їх дитячий вік співпадає з періодом життя на Західній Галичині (Лемківщині). Поступове усвідомлення травмуючого досвіду депортації, тривог та страхів батьків, змусило це покоління рано подорослішати. Таким чином, для першого покоління міф «втраченого раю» може також набувати значення пам'яті про обірване війною та депортацією дитинство (Щерба, 2009), (Халюк, 2013). Також припускаємо, що на етнічну самосвідомість цього та попередніх поколінь мала вплив загроза ув'язнення у концентраційному таборі Явожно, який діяв протягом 1945–1949 років (Jaszczuk, 2008).

З іншого боку, важкі життєві обставини стимулювали розвиток самостійності та вольових якостей, що вплинуло на певні досягнення у навчанні та трудовій діяльності. Припускаємо, що гнучкість лемків першого покоління щодо нових умов, їх адаптивний потенціал може бути зумовлений постратматичним зростанням. Відносно легша адаптація до радянських умов, насильної колективізації була підкріплена зміною оточення і місця проживання, що утворювало різницю в динаміці всередині лемківської етнічної групи та між

місцевим населенням, що поглиблювало етнопсихологічні відмінності та не сприяло збереженню лемківської етнічної самосвідомості.

Також варто зазначити, що під час нашого емпіричного дослідження в усіх трьох групах нашої вибірки мали місце згадування про упереджене та зневажливе ставлення до лемків. Найпоширенішим етнічним упередженням, стереотипом, про який повідомляли респонденти трьох поколінь, була зовнішня характеристика «дурний», що свідчить про певне поневолене соціальне положення етнічної групи лемків у УРСР. Цьому відповідає спостереження І.С. Кона, який зазначає, що «наділення рисами наївності, інтелектуальної неповноцінності і моральної безвідповідальності є типовим для поневоленої пасивної групи, оскільки таке приписане положення дає підстави для проявів опіки та керівництва, що допомагає групі більшості зберегти своє панівне положення» (Кон, 1999, с. 289–290).

Етнічні групи, що представляють більшість, через свою домінуючу позицію зазвичай перебувають на верхівці системи етнічної класифікації, і статус інших етнічних груп, які поділяють з ними спільну територію проживання (одне суспільство), визначається по відношенню до домінуючих груп. Таким чином, домінуючі етнічні групи – головні визначники зовнішніх етнічних кордонів, а отже в змозі мати вирішальний голос щодо державної політики та законодавства щодо меншин у даному суспільстві (Isajiw, 1992). На відміну від етнічних меншин, великі (домінуючі) етнічні групи є такими, що детермінують характер базових соціальних інститутів – політичних, економічних та культурних. За рахунок цього їх культура стає культурою цілого суспільства, в яку асимілюються етнічні групи меншин (Isajiw, 1992).

Оскільки усі три покоління лемків одразу після пригадування цих випадків зазначали, що «так було колись, але зараз вже ні», це може свідчити про те, що домінуючим етносом, та джерелом цих соціальних упереджень був титульний етнос СРСР – росіяни. За часів незалежної України про випадки дискримінації не повідомлялося, однак припускаємо, що тривала присутність етнічних упереджень від групи більшості залишила слід в етнічній

самосвідомості лемків. Саме спричинилося до того, що ми присвятили таким складникам як етнічна самооцінка та етнічні авто- і гетеростереотипи окремі завдання нашого дослідження.

Водночас, як для етнічної самосвідомості другого покоління лемків (1945–1978 р.н.), так і для першого, вагомим був чинник ідеологічного впливу. З інтерв'ю під час дослідження ми дізналися, що ставлення до лемків у тому чи іншому селі залежало від того, як до них ставився представник керівної верхівки, і думка населення безпосередньо залежала від думки представників місцевої влади. Цьому також знаходимо підтвердження в історичних документах того часу, що стосуються зазначеного регіону, зокрема у Постанові Бюро ЦК КПРС «Питання західних областей Української РСР» та доповідній записці Л. Берії до Президії ЦК КПРС від 28 травня 1953 року, повідомляється про «невдоволення населення західних областей України, яке викликане фактами грубого викривлення національної політики. Однією з причин цього є той факт, що в складі керівного радянського та партійного активу західних областей дуже мало працівників з місцевого населення. Існує недовір'я до місцевих кадрів інтелігенції, особливо старшого покоління» (Сергійчук, 1998, с. 877).

Лемки другого покоління, народжені та виховані у лемківських родинах на території УРСР, не знали життя на Лемківщині, як і не знали Україну досоціалістичної доби, тому легше ставилися до колективізації, на відміну від лемків старших поколінь та місцевого населення. Друге покоління лемків не так хвилювала втрата приватної власності, бо, на їх думку, вона вся залишилася «у рідному краї». Це сприяло збереженню лемківського міфу про «рай у рідному краї», «загублений рай», який міг пом'якшити усвідомлення масштабу поширення соціалістичної ідеології, з одного боку, та сприяти адаптації до радянських умов – з іншого.

Подібно до періодизації вибірки нашого дослідження, С. Ситник, описуючи розвиток та деформацію самосвідомості українського етносу в 60-70-х р.р., зазначає: «Досліджуваний період характеризується втратою традиційних

етнічних установок, нові ж формувалися згідно побудови єдиного радянського суспільства і були пов'язані з поширенням в суспільстві політичних та ідеологічних поглядів» (Ситник, 1999, с. 73).

Останнє, третє покоління лемків, було народжене та виховане в лемківських родинах на території України, переважно за часів Незалежності (1971–1996 р.н.). Старших представників цієї групи, з одного боку, об'єднує із попереднім певний період досвіду життя за радянської влади, а з другого – період становлення їх етнічної самосвідомості припадає на часи Незалежності України, етнічна політика якої різко відрізняється від досвіду, що його отримали усі попередні покоління лемківської групи. Також соціальній ситуації, до якої адаптоване третє покоління лемків, притаманні різноманітні наслідки глобалізації та інформаційної революції.

Етнічні процеси «проходять під впливом економічних, соціальних, демографічних, політичних, історичних, юридичних та психологічних факторів» (Ситник, 2000, с. 42). Відтак логічно припустити поступові міжпоколінні зміни етнічної самосвідомості лемків, які могли бути спричинені соціальними, економічними, культурними, ідеологічними та технологічними змінами у суспільному житті людства.

Як зазначає Д. Горовіц, «етнічність – це розширена сім'я» (Horovitz, 1985, с. 62), а після переходу від капіталізму до радянського соціалізму відбулося подрібнення традиційної, патріархальної сім'ї, навколо якої трималися значні етнічні зв'язки, на мононуклеарні сім'ї (Вишне夫斯基й, 2006). Таким чином, як було розглянуто вище, важливі історичні події мають великий вплив на життя етносу, зміна громадського устрою, суспільних відносин, приводить за собою трансформацію елементів етнічної самосвідомості.

Оскільки етнічна самосвідомість – груповий феномен, який містить в собі уявлення кожного члена про свою спільноту в цілому, то її цілісний образ та ставлення до цього образу складається з: по-перше, особистого ставлення кожного члена, по-друге, ставлення референтного етносу та інших етнічних груп. На відміну від етнічної ідентичності, яка є особистісним явищем, етнічна



самосвідомість – груповий феномен. Виходячи з цього припускаємо, що утвердження радянської влади мало негативний вплив на збереження цілісності етнічної самосвідомості лемків. Оскільки режим СРСР був тоталітарним, влада намагалася проникнути в усі сфери життя суспільства, включно з етнічною самосвідомістю підкорених народів.

Таким чином, з'ясовано, що етнічна самосвідомість лемків трансформувалася через суттєві соціальні, економічні, культурні, ідеологічні та технологічні зміни, що розпочалися з руйнацією традиційного феодального устрою в XIX ст., та утвердженням спочатку капіталістичного, а згодом соціалістичного ладу. Руйнуванню сприяла також колективізація, що означала зміну методів господарювання, а це, в свою чергу, потребувало трансформації в етнічній самосвідомості лемків. Процесу трансформації сприяло проникнення в села засобів масової інформації, відтік переселенців у великі міста, де змішувалися представники різних регіонів, які в умовах створення нового суспільства вже зазнали змін у традиційній етнічній самосвідомості, а також нищення радянською владою соціального інституту церкви, який був ядром лемківської етнічної традиції. Все це могло призвести до суттєвих змін як в окремих елементах, так і загальній структурі етнічної самосвідомості лемків.

### **Висновки до другого розділу**

У розділі описано методичний інструментарій та організацію психологічного дослідження етнічної самосвідомості лемків, представлено зміст етапів дослідження, подано інформацію про процедури отримання емпіричних даних.

1. Описано організацію емпіричного дослідження, яке здійснювалося впродовж чотирьох етапів, кожен з яких передбачав вирішення певного завдання. Визначено параметри емпіричного дослідження: уявлення про характерні риси свого народу, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані

із етнічними гетеростереотипами, етнічні ціннісні орієнтації, етнічна самооцінка, потреба в етнічній афіліації та етнічна ідентичність.

2. Відповідно до визначених параметрів дослідження етнічної самосвідомості лемків, обґрунтовано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. Розроблено методику дослідження етнічної самосвідомості лемків для комплексного вивчення групового та особистісного виміру етнічної самосвідомості, яка складалася із чотирьох частин. Обґрунтовано комплекс методів математичної статистики для якісного та кількісного аналізу емпіричних показників.

3. На основі зіставлення критеріїв походження та самовизначення етнічної належності респондента до цільової групи лемків була сформована вибірка емпіричного дослідження яка була охоплена усіма запланованими психодіагностичними методиками. За принципом віддаленості від події депортації та на підставі зіставлення року та місця народження отримані емпіричні дані були розподілені на три поколінські групи.

4. Здійснено критеріально-поколінну характеристику п'яти поколінь лемківського етносу по відношенню до зовнішніх факторів розвитку етнічної самосвідомості лемків. На основі аналізу зовнішніх чинників формування етнічної самосвідомості констатовано, що хронологічно визначеними є п'ять поколінь лемків: починаючи з часу виникнення назви «лемки» щодо жителів Ясельського та Сондецького округів Західної Галичини та стосується лише тих поколінь, які зазнали впливу депортації на територію України. З'ясовано, що кожне з лемківських поколінь має свої особливості етнічної самосвідомості, зумовлені культурними, політичними, економічними та історичними чинниками.

Матеріали розділу висвітлені у таких статтях автора:

Шапаренко, Ю. В. (2015). Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Актуальні проблеми психології*, 10 (27), 645–654.

Шапаренко, Ю. В. (2015). Культурно-історичні аспекти розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки*. Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Одеса, 5 лютого – 5 березня 2015 року (ст. 144–149). Одеса: Одеський національний університет. <https://doi.org/10.13140/2.1.1859.4082>

## РОЗДІЛ 3

### СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГРУПОВОГО ВИМІРУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ

У цьому розділі представлено результати дослідження структурно-динамічних особливостей групового виміру етнічної самосвідомості лемків, виявлено структуру уявлень лемків про характерні риси своєї етнічної групи, проведено семантичну диференціацію лемківських авто- та гетеростереотипів, проаналізовано ціннісні орієнтації лемків трьох поколінь.

#### **3.1. Особливості опису характерних рис свого народу у лемків трьох поколінь**

Для виявлення уявлень про характерні риси, які на думку лемків найбільш притаманні їхній етнічній групі було проведено опитування, яке дало змогу здійснити порівняльний аналіз структури та змісту самоописів трьох поколінь лемків щодо характерних рис своєї етнічної групи.

Під час опитування респондентам пропонувалося назвати до чотирьох рис, які на їхню думку найбільш притаманні лемкам. У групі лемків першого покоління названо 129 характерних рис, у групі лемків другого покоління – 228, у третьому поколінні – 258 характерних рис. Із загальної кількості отриманих рис – 615, утворено частотні ряди, з яких для кожного покоління окремо та для трьох поколінь разом сформована ієрархія згадуваності характерних рис.

В групі лемків першого покоління виявлено дев'ять характерних рис із наступними відсотками частоти згадування (стилістика відповідей збережена):

- *Дружні, дружлюбні, згуртовані* (особливо в горі, у вирішенні спільних справ) – 18,6%;
- *Працьовиті, працелюбні, трудолюбиві, трудящі* – 16,27%;
- *Добрі, доброзичливі* – 11,62%;

- *Взаємодопомога* (люблять допомогти один одному, готовність допомогти, помагають всім) – 9,3%;
- *Любов до рідного краю* (до Лемківщини, до місцевості і народності з якої вийшли) – 6,97%;
- *Вперті* – 4,65%;
- *Повага до інших людей* – 4,65%;
- *Здібні, талановиті* – 4,65%;
- *Співучі, був голод а вони співали* – 4,65%.

Також серед лемків першого покоління були риси, які названі лише один раз (2,32%) та які не потрапили до утворених синонімічних рядів, склавши, таким чином, перелік унікальних, нешаблонних характерних рис лемків: *веселі, почуття гумору; вічливі; гостинні; релігійні; самобутні; сильне почуття патріотизму; чесні.*

У групі лемків другого покоління, виявлено вісімнадцять характерних рис:

- *Працьовиті, працелюбні, трудолюбиві* – 15,79%;
- *Добрі, доброзичливі, щедрі, людяні, люблять одні одних* – 14,91%;
- *Дружні, дружжелюбні, згуртовані, єдні* – 10,53%;
- *Чесні, порядні* – 5,26%;
- *Співучі, співають файно* – 4,39%;
- *Щирі, душевні, правдиві* – 4,39%;
- *Веселі* – 3,51%;
- *Розумні, кмітливі, дотепні, дипломатичні* – 3,51%;
- *Гостинні* – 2,63%;
- *Відкриті, відверті, довірливі* – 2,63%;
- *Відсталі, малограмотні, непрогресивні* – 2,63%;
- *Національно свідомі, патріотичні* – 1,75%;
- *Живучі, любов до життя (хотіли жити)* – 1,75%;
- *Хазяйновиті, господарські* – 1,75%;
- *Сміливі* – 1,75%;

- *Розважливі, поважні – 1,75%;*
- *Пробивні, активні – 1,75%;*
- *Інертні, пасивні – 1,75%.*

Також серед відповідей лемків другого покоління були риси, які були названі лише один раз (0,88%) та які не потрапили до утворених синонімічних рядів, склавши таким чином перелік унікальних, нешаблонних характерних рис лемківського народу: *боючі; впевнені; вперті; гаряча кров; господарські; допитувались лемківської культури; з опаскою що заважає розвитку; заощадливі; не сварилися (без поганих слів); немає єдності; немає любові до України; обернені більше в минуле ніж в майбутнє; допомагають одні одним; попадають під вплив; проти змін; родинні; свободолюбиві; скромні; спокійні; талановиті; терпеливі; шляхетні.*

У групі лемків третього покоління, виявлено наступні десять характерних рис:

- *Вперті, зятяті, настирливі, наполегливі – 17,44%;*
- *Чесні, порядні – 12,79%;*
- *Щирі, відкриті, відверті, довірливі, прості – 11,63%;*
- *Працьовиті, роботящі, працелюбні – 10,47%;*
- *Добрі, добродушні, доброзичливі, щедрі – 10,47%;*
- *Впевнені, впевнені в собі, самовпевнені, рішучі – 5,81%;*
- *Дружні, згуртовані, дружлюбні – 4,65%;*
- *Справедливі, бажать добиватись справедливості – 4,65%;*
- *Розум, інтелект – 3,49%;*
- *Сміливі, відважні – 3,49%.*

Також у групі лемків третього покоління було виявлено риси, названі лише один раз (1,16%) та які не потрапили до утворених синонімічних рядів, склавши таким чином перелік унікальних, нешаблонних характерних рис лемківського народу: *артистичні; взаємодопомога; відповідальні; вірні; горді; гостинні; енергійні; жартівливі; мова; пунктуальні; співучі; старанні; цілеспрямовані.*

Загалом серед лемків трьох поколінь, виявлено дев'ять найпоширеніших характерних рис:

- *Працьовиті, працелюбні, трудолюбиві, трудящі, роботящі* – 13,66%;
- *Добрі, добродушні, доброзичливі, щедрі, людяні, люблять одні одних* – 12,36%;
- *Дружні, згуртовані, дружелюбні, єдні (згуртовані у вирішенні спільних справ)* – 9,76%;
- *Вперті, затяті, настирливі, наполегливі* – 8,62%;
- *Чесні, порядні* – 7,8%;
- *Співучі, файно співають, був голод а вони співали* – 3,09%;
- *Взаємодопомога (люблять допомогти один одному, готовність допомогти, помагають одні другим, помагають всім)* – 2,76%;
- *Веселі, жартівливі* – 2,28%;
- *Гостинні* – 1,92%.

Як видно з переліку, переважна більшість асоціатів до лексеми-стимулу «лемки» мають позитивну семантику. Сумарний відсоток охоплення найпоширеніших характерних рис склав 62,26%. Дані риси охоплюють більшу половину уявлень лемків про себе, що свідчить про міжпоколінно сталу значимість для лемків трьох поколінь таких характерних рис як: *працьовитість; доброта, щедрість, людяність; дружність, згуртованість, єдність; впертість, наполегливість; чесність, порядність; співучість; взаємодопомога; веселість, жартівливість; гостинність.*

Також серед загальної кількості зафіксованих рис було виявлено 37,74% рис, які були названі лише один раз, та не потрапили до утворених синонімічних рядів. Дані уявлення про характерні риси лемків утворили перелік динамічних рис і свідчать про те, що незважаючи на певну сталість, стереотипність етнічних самоописів, поширеність та популярність окремих рис може перебувати під впливом зовнішніх чинників, зокрема актуальних суспільно-політичних подій. Дані події можуть зумовити соціальну бажаність

певних рис, які є найбільш адаптивними для суспільно-політичної ситуації у якій перебуває етнічна група.

Наступним етапом став пошук узагальнюючого інструменту, здатного максимально стандартизувати отриману інформацію. Таким інструментом обрано метод семантичних гнізд (Лозова, 2008). Характерні риси розподілено у відповідності до семантичних гнізд, на основі чого для кожного покоління лемків встановлено відсоткове співвідношення між отриманими асоціативними групами.

Серед отриманих семантичних гнізд спостерігаємо певне різноманіття груп асоціатів (Додаток В., табл. В.1.). В таблиці 3.1. представлено математичне сподівання для семантичних гнізд, утворених на основі самоописів лемків трьох поколінь щодо своїх характерних рис.

Таблиця 3.1.

**Особливості розподілу семантичних гнізд у самоописі лемків трьох поколінь**

Назви семантичних гнізд	Частота згадувань		
	Перше покоління	Друге покоління	Третє покоління
<i>Захисно-терапевтичне</i>	44,19%	33,33%	23,26%
<i>Атрибутивне</i>	30,23%	26,32%	55,81%
<i>Інструментальне</i>	16,28%	19,3%	16,28%
<i>Рекреативно-терапевтичне</i>	9,3%	7,89%	3,42%
<i>Міфічне</i>	–	3,51%	1,16%
<i>Негативне</i>	–	9,65%	–

Як видно з таблиці, для семантики самоописів лемків трьох поколінь характерна певна динаміка частотної ієрархії семантичних гнізд, що може свідчити підтвердженням припущення про бажаність рис, які найбільш адаптивні для суспільно-політичної ситуації у якій перебуває етнос. В даному випадку також можна трактувати і семантичну спрямованість цих рис, що дає можливість прослідкувати їх внутрішню, потребу значимість. Зокрема, спостерігаємо ієрархічну зміну позиції *захисно-терапевтичного* гнізда, група



асоціатів якого наповнена конкретикою, метафорика характерних рис лемків центрована на суб'єкті із вираженою психотерапевтичною семантикою. Дане семантичне гніздо є домінуючим для лемків першого та другого покоління, в той час, як для третього покоління на перший план виходить *атрибутивна* семантика, що позначає основні ознаки, характерні риси об'єкта, які не відображені в інших семантичних гніздах. Варто зазначити, що коли об'єкт мислиться переважно у *атрибутивних*, конкретних асоціатах, то «має місце десакралізація поняття, позбавлення його міфічності» (Лозова, 2008, с. 227).

Варто також звернути увагу на більшу значимість *інструментальної* групи асоціатів для лемків другого покоління у порівнянні із однаковим відсотком вираженості значимості даної семантики (16,28%) для першого та третього покоління, що означає функціональне, речове ставлення до характерних рис лемків. Дане семантичне гніздо позначає інструментальну значимість внутрішньоетнічних стосунків, риси лемків у даному випадку мисляться як такі, що виконують прикладну функцію та можуть використовуватися як послуги. У психологічному сенсі вони також можуть позначати відображення в етнічному автостереотипі ефективних засобів діяльності або технік життя, за рахунок чого характерні риси лемків розцінюються як інструментарій або обереги.

Можна констатувати міжпоколінне зниження значимості *рекреативно-терапевтичної* групи асоціатів для лемків, семантика якої наповнена конкретикою, метафорика характерних рис лемків центрована на суб'єкті із вираженою рекреативно-терапевтичною семантикою.

Також звертає на себе увагу поява *міфічного* семантичного гнізда починаючи з другого покоління, що може свідчити про семантичну модифікацію самоназви, міфологізацію минулого, утворення колективного міфу про етноконсолідуючі ознаки та характерні риси притаманні даній етнічній групі – формування нового історичного міфу. «Для міфу притаманні такі характеристики: (...) ілюзорно-обнадійлива картина світу, позитивна самооцінка із заборною критичної рефлексії; символічний характер вираження

з опорою на ірраціональні основи; могутній мотиваційний та організаційно-інтегративний потенціал» (Лозова, 2008, с. 221). Роль міфів зростає в кризові періоди, що пов'язане із кардинальними змінами світогляду. Суспільство, щодо якого чиниться маніпулятивний вплив, має високий індекс міфотворення із залученням міфів у суспільну свідомість. «Система міфотворення стає протидією зовнішнім впливам, сприяє консолідації спільноти на ґрунті констант етнічної свідомості» (Лозова, 2008, с. 222). Факт того, що не вдалося виділити скільки-небудь значну групу міфологічних асоціацій серед лемків першого покоління, може свідчити про переважаюче функціональне ставлення до своєї етнічної групи у першому поколінні.

Водночас варто зазначити і виникнення *негативної* групи асоціатів щодо уявлення про характерні риси серед лемків другого покоління, що позначає негативний напрямок уявлень про об'єкт стереотипізування і може свідчити про негативізм, викликаний труднощами етнічної адаптації у поліетнічному сімейному та соціальному середовищі.

Таким чином, за допомогою застосування методу семантичних гнізд вдалося символізувати отриману інформацію та виявити, міжпоколінну зміну позиції *захисно-терапевтичного* семантичного гнізда у загальній ієрархії уявлень лемків про свої характерні риси, яке є домінуючим для лемків першого та другого покоління, в той час, як для лемків третього покоління на перший план виходить *атрибутивна* семантика. Було констатовано виникнення *міфічного* семантичного гнізда у другого покоління, що може свідчити про міфологізацію минулого, та формування нового історичного міфу про етноконсолідуєчі ознаки та характерні риси, притаманні даній етнічній групі. *Негативна* група асоціатів у лемків другого покоління може свідчити про негативізм, викликаний труднощами етнічної адаптації у поліетнічному сімейному та соціальному середовищі.

Проведене дослідження дозволило здійснити порівняльний аналіз структури та змісту самоописів трьох поколінь лемків щодо характерних рис своєї етнічної групи. Дослідження нестандартизованого самозвіту демонструє

характерний розвиток та збільшення синонімічних рядів, що збільшує можливість адекватного вираження етнічного астеріотипу в етнічній самосвідомості.

### **3.2. Семантична диференціація понять «мій народ», «чужий народ» в етнічній самосвідомості лемків**

Важливим поняттям у галузі етнічної самосвідомості є поняття етностеріотипів. Вірізняють два види стеріотипів: автостеріотипи – «думки, судження, оцінки, які стосуються власної етнічної спільноти», та гетеростеріотипи – «сукупність атрибутивних ознак» в уявленні носія самосвідомості щодо представників інших культур. Також стеріотипи «можуть виконувати функцію ретранслятора при передачі досвіду наступним поколінням, із метою забезпечення їх усталеними уявленнями про певні групи людей» (Чубарко, 2013, с. 101).

Актуальність цього етапу дослідження зумовлена необхідністю вивчення змін у лемківському авто- і гетеростеріотипі та процесу їх передачі наступним поколінням. Виявлення змістових особливостей авто- та гетеростеріотипів лемківської етнічної групи може відкривати можливості для аналізу наслідків депортацій у народів, що зазнали вигнання з рідної землі.

У дослідженні ми використовували метод семантичного диференціалу «Ступінь семантичної близькості» Т. С. Баранової у модифікації – для констатації змістової специфіки етнорелевантних понять «Мій – Чужий народ» (Баранова, 2002). Даний метод був обраний з огляду на те, що він залучає респондентів до соціального порівняння, яке є звичним у повсякденній діяльності. При заповненні семантичного диференціалу «Чужий народ» назва народу не надавалася, респондентам пропонувалося самим записати, який народ вони вважають чужим для лемків, тобто народ, до якого лемки себе не зараховують. Результат вибору «Чужого народу», та його відсоткове

представлення переважною більшістю опитаних вказано перед аналізом гетеростереотипу.

Статистичний аналіз даних, отриманих під час семантичної диференціації понять «Мій – Чужий народ» здійснювався за допомогою методу факторного аналізу із визначенням головних компонент (Варимакс із нормалізацією Кайзера), що дозволило перейти до простих факторних структур етнічного авто- та гетеростереотипу, які були інтерпретовані на основі визначених факторів. Проведені наукові процедури і критерії дозволило виявити наступні залежності.

Факторне відображення семантичного простору поняття «Мій народ» в етнічній самосвідомості лемків першого покоління представлено в додатку Г (табл. Г.1.). Сумарний відсоток дисперсії, поясненої цими факторами, склав 83.96%. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації.

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 21.20%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: рідний (0.921), дружній (0.836), простий (0.787), зрозумілий (0.770), веселий (0.770), енергійний (0.740), український (0.736), розумний (0.667). Семантика даного фактора описується як «*По-родинному дружня щирість*». Для лемків першого покоління їх етнічна група ототожнюється із близькістю, простотою, невимушеністю контактів та поведінки. Такий складник автостереотипу може свідчити на користь афіліації, збереження благополуччя людей, які входять до аутоетнічного середовища. Тут можна провести паралель із цінністю *доброта* серед лемків першого покоління.

Другий, уніполярний фактор, що пояснює 17.97% дисперсії, склали конструкти: близький (0.912), природній (0.901), відкритий (0.824), гарний (0.747), могутній (0.703), сміливий (0.592) та приємний (0.534) що відображає таку якість самосвідомості досліджуваних, як «*Природня відкритість, контактність*». Даний фактор характеризує направленість лемків на зовнішній світ, їх ставлення до іноетнічного, та загалом оточуючого середовища. Можна провести паралель із цінністю *універсалізм* серед лемків першого покоління.

Третій, уніполярний фактор (11.85% дисперсії) утворюється семантикою шкал: щасливий (0.845), цілий (0.826) та вільний (0.793) в яких відбилося «*Щастя повної свободи*». Даний фактор може описувати пам'ять лемків першого покоління про свою рідну землю, Лемківщину, що також може бути пов'язане із потребою в самоуправлінні, автономності. Можна провести паралель із цінностями *безпека та самостійність*.

Четвертий, уніполярний фактор (8.99% дисперсії) утворюється семантикою двох шкал: чесний (0.894) і добрий (0.864) які символізують «*Доброчесність*». Це певним чином може відображати самооцінку лемків як народу, що пройшов важкі життєві випробування та адаптацію до нового середовища. Можна провести паралель із таким параметром самооцінки як *особиста колективна самоповага*, та припустити що даний фактор автостереотипу скаладає зміст цього параметру.

П'ятий, уніполярний фактор (8.81% дисперсії): гордий (0.820), самобутній (0.762), шляхетний (0.573). Фактор може тлумачитись як «*Гордість самобутньої шляхетності*». Свідчить про ті якості, які у автостереотипі лемків першого покоління проявляються по відношенню до зовнішнього світу та є приводом для гордості. Можна провести паралель із таким параметром як самооцінки *публічна колективна самоповага*, і також припустити, що даний фактор автостереотипу скаладає зміст цього параметру.

Шостий, біполярний фактор (8.51% дисперсії): молодий (-0.709), приємний (0.687) та великий (0.634). Фактор може тлумачитись як «*Незрілість – приємна велич*». Оскільки представники першого покоління лемків на момент опитування є людьми похилого та старечого віку, то даний компонент автостереотипу може свідчити про ототожнення себе із життєвою історією етнічної групи та відчуття звершеності лемківської долі. Це також перекликається із спостереженнями під час опитування, пов'язаних із тим, що лемки першого покоління не важжають наступні покоління – лемками, отже вони самі є останніми представниками лемківського етносу.

Сьомий, уніполярний фактор (6.60% дисперсії) складає фактор мужній (0.841) і має одноіменне тлумачення «*Мужність*». Даний фактор може свідчити про те, що прояви мужності для лемків першого покоління складають важливу частину автостереотипу як характерна риса лемківського народу.

Значимими для нашого дослідження виявилися результати семантичної диференціації поняття «Чужий народ» в етнічній самосвідомості лемків першого покоління. Переважна більшість опитаних у даній групі (66,66%) в якості «Чужого народу» обрала поляків. Сумарний відсоток дисперсії, поясненої цими факторами склав 91.58%. Це характеризує більшу визначеність етнічного гетеростереотипу у порівнянні із етнічним автостереотипом лемків першого покоління. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації. Факторне відображення семантичного простору поняття «*Поляки – як чужий народ*» в етнічній самосвідомості лемків першого покоління представлено в додатку Г (табл. Г.2.).

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 28.26%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: чесний (0.940), гарний (0.897), добрий (0.894), приємний (0.876), дружній (0.784), простий (0.777), близький (0.713), цілий (0.710), розумний (0.627), рідний (0.619). Семантика даного фактора описується як «*краса доброчесності*». У гетеростереотипі лемків першого покоління представлено позитивне сприйняття референтного контактного етносу поляків, з якими лемки здавна проживали у добросусідських стосунках, чим і пояснена наповненість даного фактору.

Другий, уніполярний фактор, що пояснює 20.13% дисперсії, склали конструкти: відкритий (0.901), шляхетний (0.893), веселий (0.873), природній (0.822), зрозумілий (0.802), що відображає таку рису поляків в етнічній самосвідомості лемків першого покоління, як «*невимушено-природня шляхетність*». Даний фактор також свідчить про позитивний гетеростереотип. Звертає на себе увагу одночасна присутність у факторі шкал шляхетний та відкритий, зрозумілий, що свідчить про те, що уявлення про поведінку поляків

для лемків першого покоління було поважливе, але в той час і зрозуміле, без міжетнічного напруження.

Третій, уніполярний фактор (13.65% дисперсії) утворюється семантикою шкал: енергійний (0.935), вільний (0.862) та близький (0.655) в яких відбилася якість *«Енергійно-вольова близькість»*. Третій фактор може описувати взаємостосунки із референтним етносом, які зберегелися та мають своє відображення у гетеростереотипі. Також може свідчити про енергійне прагнення волі, енергійну волю яка у своїх проявах є близькою також і для лемків першого покоління, за рахунок проєкції бажаних рис у гетеростереотип.

Четвертий, біполярний фактор (10.38% дисперсії) увібрав у себе конструкти: український (0.843), великий (0.782), самобутній (-0.625). Фактор відображає таку якість як *«Велич етнічного – самобутність»*. Даний фактор може відображати уявлення про польську націю, яке відбилася у гетеростереотипі лемків першого покоління. Оскільки національне більш уніфіковане у порівнянні із етнічним, то даний фактор означає уявлення про польську націю у порівнянні із українською із зауваженням про зменшення самобутності перед обличчям величі. Це також підтверджується п'ятим фактором автостереотипу лемків першого покоління, у якому відбита гордість за свою самобутність як характерну рису лемківського етносу. Тут можна сказати, що лемки першого покоління приписують собі більшу самобутність, ніж польському етносу.

П'ятий, уніполярний фактор (10.06% дисперсії): гордий (0.828), мужній (0.795). Фактор може тлумачитись як втілення гордості за свою мужність *«Горда мужність»* (аналог фактора «Сила» у Ч. Осгуда). Даний фактор може свідчити про ті риси гетеростереотипу, які лемки першого покоління вбачають у поведінці референтного польського етносу – звертає на себе увагу, що гордість у гетеростереотипі поляків поєднана із мужністю, тобто на відміну від лемків першого покоління, для яких приводом для гордості стає шляхетність та самобутність, для поляків таким приводом, на думку лемків першого покоління, є мужність. Даний фактор може дотично бути відбитком,

тлумаченням змін у польському суспільстві, що призвели до депортації лемків першого покоління. Тобто лемки для себе намагалися пояснити чи повязати дані події із національним характером поляків.

Шостий, уніполярний фактор (9.08% дисперсії): щасливий (0.933), молодий (0.687). Фактор може тлумачитись як «Стенічність» (як аналог фактора «Активність» у Ч. Осгуда). Даний фактор описує загалом емоційний компонент образу гетеростереотипу. Тобто полякам як народу притаманна певна активність, афективність поведінки. Даний фактор як і попередній може вказувати на відображення наслідків депортації у гетеростереотипі референтного, польського етносу. Як бачимо, загалом стереотип залишається позитивним, без міжетнічного напруження.

Проведений порівняльний аналіз свідчить про те, що у групі лемків першого покоління для етнічного гетеростереотипу характерна більша визначеність, у порівнянні із етнічним автостереотипом. Окрім того, було виявлено, що параметр гетеростереотипу «*близький*» входить одночасно до двох факторів, що свідчить про його конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків першого покоління. В той же час, параметри етнічного автостереотипу мають прямі аналогії із іншими компонентами етнічної самосвідомості лемків першого покоління, відображаючи ціннісне ставлення та етнічну самооцінку, що говорить про певну інтегрованість автостереотипу, його рефлексивну раціональність. Також було виявлено, що параметр автостереотипу «*приємний*» входить одночасно до двох факторів, що свідчить про його конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків першого покоління.

Сумарний відсоток дисперсії, поясненої цими факторами, склав 83,96%, що пояснює більшість масиву отриманої інформації. Здійснений емпіричний аналіз, дав змогу виділити в етнічному автостереотипі лемків 1923–1942 року народження 7 факторів, із наступними відсотками поясненої дисперсії: «*Порядиному дружня щирість*» – 21,20%; «*Природня відкритість, контактність*» – 17,97%; «*Щастя повної свободи*» – 11,85%; «*Доброчесність*»



– 8,99%; «Гордість самобутньої шляхетності» – 8,81% ; «Незрілість – приємна велич» – 8,51% ; «Мужність» – 6,60%.

Для етнічного гетеростереотипу характерна більша визначеність, у порівнянні із етнічним автостереотипом даної групи лемків. Сумарний відсоток дисперсії, поясненої факторами гетеростереотипу, склав 91,58%. Етнічний гетеростереотип лемків 1923–1942 року народження складають 6 факторів: «Краса доброчесності» – 28,26%; «Невимушено-природня шляхетність» – 20,13%; «Енергійно-вольова близькість» – 13,65%; «Велич етнічного – самобутність» – 10,38%; «Горда мужність» – 10,06%; «Стенічність» – 9,08%.

Загалом етнічні стереотипи в даній групі мають позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про гармонійність образів «ми» та «вони», складаючи, таким чином, основу для нормальної, позитивної етнічної самосвідомості лемків першого покоління. В той же час, наявність певної різноманітності в рамках етнічних кордонів «ми» та «вони» може бути ефективною для сприяння мирному співіснуванню і створенню ефективного партнерства між даними етнічними групами.

Факторне відображення семантичного простору поняття «Мій народ» в етнічній самосвідомості лемків другого покоління представлено в додатку Г (табл. Г.3.). Сумарний відсоток дисперсії, поясненої цими факторами склав 80.65%. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації.

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 12.48%), представлений такими шкалами з факторним навантаженням: розумний (0.865), приємний (0.799), шляхетний (0.797), зрозумілий (0.583). Семантика даного фактору описується як «Інтелектуальна шляхетність», що може свідчити про те, що, для етнічного аутостереотипу лемків другого покоління значущим виявляється акцент на інтелектуальних здібностях лемків, що може бути пов'язано зі зміною виду праці та усвідомленням важливості отримання освіти, на протипагу народному виробництву. Із народних джерел також черпаємо відомості, що для дітей переселених лемків освіта та знання були возведені у культ, як можливість виділитися та заслужити позитивну оцінку серед

місцевого населення та радянської влади, на противагу стереотипу «дурний лемко». Також це може позначати певну компенсаторність даного стереотипу як результату інтеріоризації думки референтного етносу.

Другий, уніполярний фактор, який пояснює 11.16% дисперсії, склали конструкти: добрий (0.780), щасливий (0.768), вільний (0.613), дружній (0.572), що відображає таку якість самосвідомості досліджуваних, як «Добро щасливої вільної дружби». Даний фактор може свідчити про позитивний досвід внутрішньоетнічних зв'язків у даній вибірці, який займає чільне місце у лемківському етнічному автостереотипі. Можна провести паралель із цінністями соціального сектору, які мають вагоме значення серед лемків другого покоління.

Третій, уніполярний фактор (10.97% дисперсії), утворюється семантикою шкал: близький (0.851), природний (0.661) та рідний (0.648) в яких відобразилося «Близькість до рідної природи». Даний фактор може позначати згадування переказів батьків про природу рідного краю або загальну орієнтованість етнічного автостереотипу лемків на навколишнє середовище. Також можна провести паралель із цінністю «Універсалізм», яка має вагу у самосвідомості лемків другого покоління.

Четвертий, уніполярний фактор (10.94% дисперсії), також утворюється семантикою трьох шкал: сміливий (0.889), могутній (0.815) та відкритий (0.556), які символізують «Силу відкритої сміливості». Даний фактор може означати відкритість, контактність, у якій досліджена нами група лемків вбачає сміливість та силу. Іншими словами, відкритість постає як психологічний ресурс у етнічному автостереотипі лемків другого покоління.

П'ятий, уніполярний фактор (9.83% дисперсії), склали фактори: молодий (0.786), цілий (0.717), простий (0.550). Фактор може тлумачитись як «Цільність та простота молодості». Даний фактор може позначати певну психологічну цілісність та благополуччя дітей переселених лемків у порівнянні з їх батьками, які зазнали травмуючого впливу депортації.

Шостий, уніполярний фактор, (9.79% дисперсії): енергійний (0.840), український (0.751) та простий (0.554). Фактор може тлумачитись як «*Енергійна і проста етнічність*». Даний фактор може свідчити про те, що уявленням лемків про свій народ притаманний активний український патріотизм.

Сьомий, уніполярний фактор (8.27% дисперсії), складають фактори: веселий (0.833), великий (0.549). Фактор отримав тлумачення «*Великий оптимізм*». Сьомий фактор виступає оцінкою емоційного забарвлення автостереотипу лемків другого покоління, позначаючи загалом оптимістичне ставлення до життя як етнічної риси характеру.

Восьмий, уніполярний фактор, що пояснює 7.16% дисперсії, склали конструкти: самобутній (0.771) та гордий (0.700), що відображає таку якість етнічної самосвідомості досліджуваних, як «*Самобутня гордість*». Даний фактор може свідчити про закладену в етнічний автостереотип гордість за культурний спадок свого народу.

Значимими для нашого дослідження виявилися результати семантичної диференціації поняття «Чужий народ» в етнічній самосвідомості лемків другого покоління. Переважна більшість опитаних у даній групі (69%) в якості «Чужого народу» обрала росіян. Факторне відображення семантичного простору поняття «*Росіяни – як чужий народ*» представлене в додатку Г (табл. Г.4.). Сумарний відсоток дисперсії, охоплений відображенням семантичного простору даного поняття, склав 85.30%, що характеризує більшу визначеність етнічного гетеростереотипу у порівнянні із етнічним автостереотипом лемків даної поколінської групи. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації.

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 18.91%), представлений такими шкалами з факторним навантаженням: чесний (0.873), дружній (0.782), близький (0.768), рідний (0.767), шляхетний (0.721), приємний (0.682) та добрий (0.663). Семантика даного фактора описується як «*Спорідненість шляхетною дружбою*». Даний фактор описує гетеростереотип,

який сформували лемки досліджуваної групи, зростаючи в умовах радянської співдружності, для якої зразковою нацією виступав російський народ.

Другий, уніполярний фактор, що пояснює 12.69% дисперсії, склали конструкти: вільний (0.820), енергійний (0.665), цілий (0.649), відкритий (0.570), гарний (0.541) та природний (0.513), що відображає таку якість росіян в етнічній самосвідомості лемків другого покоління, як «*Вільна енергія краси*». Даний фактор характеризує позитивне забарвлення гетеростереотипу, окрім того, вказує на особливості сприйняття лемками естетизму російського народу.

Третій, уніполярний фактор (10.83% дисперсії) утворюється семантикою двох шкал: сміливий (0.924) та веселий (0.698) в яких відобразилася якість «*Сміливий оптимізм*». Даний фактор може позначати стеничність, розгальмованість як оцінку емоційного складника у гетеростереотипі референтного етносу. Звертає на себе увагу, що ці дві шкали характеризуються значним відсотком дисперсії.

Четвертий, уніполярний фактор (10.69% дисперсії), увібрав у себе конструкти: молодий (0.845), щасливий (0.690), природний (0.563), гарний (0.521) та розумний (0.517). Фактор відображає таку якість, як «*Органічність молодості*». Даний фактор може позначати уявлення про росіян, як про народ, для якого характерна молодість, чи молодий народ, що тільки становлюється, і пов'язане із цим емоційне забарвлення.

П'ятий, уніполярний фактор (9.15% дисперсії): великий (0.887) та могутній (0.800). Фактор може тлумачитись як «*Велична могутність*». Даний фактор складається із поширеного стереотипу, інтегрованого у гетеростереотип лемків, про велич та могутність російського народу, який був поширеним кліше під час радянського періоду.

Шостий, уніполярний фактор (8.66% дисперсії): зрозумілий (0.857) та простий (0.673). Фактор може тлумачитись як «*Когнітивна доступність*». Даний фактор позначає доступність для сприйняття лемками референтного етносу, що знайшло своє відображення у етнічному гетеростереотипі даної групи.

Сьомий, біполярний фактор (7.33% дисперсії) складають фактори: український (0.893) та мужній (-0.505). Фактор отримав тлумачення «*Етнічність – мужність*». Даний фактор може тлумачитися як те, що у лемківському гетеростереотипі російського народу прояви етнічності протирічать мужності.

Восьмий, біполярний фактор, що пояснює 7.01% дисперсії, склали конструкти: гордий (0.790) та самобутній (-0.561), що відображає таку якість самосвідомості досліджуваних, як «*Гордість – самобутність*». Даний фактор, як і попередній, є біполярним складником гетеростереотипу у досліджуваній групі лемків про російський народ та позначає протистояння між гордістю та самобутністю, що може тлумачитися як гордість, що протирічить самобутності, або прояви самобутності, що протирічать гордості. Також можна припустити, що даний фактор гетеростереотипу позначає гордість, яка не базується на самобутності, чи певну комформність, відсутність проявів самобутності, уніфікативність, подібність на інших, що є приводом для гордості. Даний фактор протиставлений восьмому фактору автостереотипу лемків другого покоління, який утворює «*Самобутня гордість*» – гордість за культурний спадок свого народу.

Здійснений емпіричний аналіз, дав змогу виділити в етнічному автостереотипі лемків 1945–1978 року народження 8 факторів: «*Інтелектуальна шляхетність*» – 12,48%; «*Добро щасливої вільної дружби*» – 11,16%; «*Близькість до рідної природи*» – 10,97%; «*Сила відкритої сміливості*» – 10,94%; «*Цільність та простота молодості*» – 9,83%; «*Енергійна і проста етнічність*» – 9,79%; «*Великий оптимізм*» – 8,27%; «*Самобутня гордість*» – 7,16%.

Сумарний відсоток дисперсії, пов'язаної з цими факторами, склав 80,65%, що пояснює більшість масиву отриманої інформації. Було виявлено, що параметр автостереотипу «простий» входить одночасно до кількох факторів, що може свідчити про його конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків даної групи. Проведений аналіз дає підстави

стверджувати про певну інтегрованість автостереотипу, його рефлексивну раціональність.

Для етнічного гетеростереотипу характерна більша визначеність, у порівнянні із етнічним автостереотипом даної групи лемків. Сумарний відсоток дисперсії, поясненої факторами гетеростереотипу, склав 85,30%. Етнічний гетеростереотип лемків 1945–1978 року народження також складають 8 факторів: «Спорідненість шляхетною дружбою» – 18,91%; «Вільна енергія краси» – 12,69%; «Сміливий оптимізм» – 10,83%; «Органічність молодості» – 10,69%; «Велична могутність» – 9,15%; «Когнітивна доступність» – 8,66%; «Етнічність – мужність» – 7,33%; «Гордість – самобутність» – 7,01%.

Було виявлено, що параметри гетеростереотипу «гарний» та «природній» входять одночасно до кількох факторів, що може свідчити про їх конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків даної групи.

Проведений порівняльний аналіз свідчить про те, що для етнічного гетеростереотипу лемків другого покоління, як і для попереднього, характерна більша визначеність у порівнянні із етнічним автостереотипом. Також було виявлено, що параметр автостереотипу «простий» входить одночасно до двох факторів, що свідчить про його конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків другого покоління. В той же час, параметри етнічного автостереотипу мають прямі аналогії з іншими компонентами етнічної самосвідомості лемків другого покоління, відображаючи компоненти ціннісних орієнтацій, що говорить про певну інтегрованість автостереотипу, його рефлексивну раціональність. Окрім того, було виявлено, що параметри гетеростереотипу «гарний» та «природній» входять одночасно до двох факторів, що свідчить про його конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків другого покоління.

Звертає на себе увагу те, що у порівнянні із першим поколінням, в етнічній самосвідомості лемків другого покоління відбулася зміна референтного етносу. У групі лемків другого покоління переважна більшість респондентів під час опитування назвала російський етнос референтним, на

відміну від першого покоління, для якого референтним етносом, як для людей народжених на Лемківщині був етнос польський. Російський народ міг бути обраний лемками другого покоління за двома причинами: по-перше об'єднання світобачення лемків другого покоління із загальноукраїнським, для якого росіяни є помітним сусідом, по-друге, зростання в умовах радянської співдружності, для якої титульною нацією виступав російський народ.

Загалом етнічні стереотипи в групі лемків 1945–1978 року народження мають позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про гармонійність образів «ми» і «вони», та складає основу для позитивної етнічної самосвідомості. Водночас, доведено наявність певних протиставлень між автостереотипом та гетеростереотипом, що стосуються таких параметрів як етнічність – мужність та гордість – самотність. Дані параметри є біполярними та протиставлені лише у гетеростереотипі, в той час як у автостереотипі вони гармонійно поєднані, що може свідчити про певну проекцію рис на референтний етнос. Проведене дослідження засвідчило наявність дружнього ставлення до інших народів в етнічній самосвідомості лемківського етносу, з одночасним усвідомленням диференціацій між представниками різних етнічних груп.

Факторне відображення семантичного простору поняття «Мій народ» в етнічній самосвідомості лемків третього покоління представлено в додатку Г (табл. Г.5.). Сумарний відсоток дисперсії, поясненої цими факторами склав 81.68%. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації.

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 16.80%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: чесний (0.915), вільний (0.850), приємний (0.809), дружній (0.741), веселий (0.577), добрий (0.532), щасливий (0.503). Семантика даного фактора описується як «Доброчестя свободи». Даний фактор відображає позитивний автостереотип лемків третього покоління. Звертають на себе увагу оцінкові шкали чесний та вільний, які можуть мати таке високе значення через значимість для лемків третього покоління цінності *самотійність*.

Другий, уніполярний фактор, що пояснює 15.77% дисперсії, склали конструкти: сміливий (0.765), відкритий (0.726), цілий (0.653), розумний (0.634), веселий (0.621), шляхетний (0.570), гордий (0.549) що відображає таку якість самосвідомості досліджуваних, як *«Розумна сміливість та відкритість»*. Як і для другого покоління лемків, для автостереотипу лемків третього покоління також виступає важливим розумна відкритість свого народу, що може свідчити про відкритість як ресурс, в тому числі інтелектуальний. Враховуючи, що третє покоління лемків живе в інформаційному суспільстві, то за рахунок спільного досвіду та подібних сучасних суспільних умов фактор займає перші позиції в етнічній самосвідомості останніх двох поколінь.

Третій, уніполярний фактор (14.75% дисперсії) утворюється семантикою шкал: український (0.905), гарний (0.870), близький (0.720), цілий (0.657) та могутній (0.600) в яких відбилосся *«Краса і сила рідного»*. Даний фактор може виступати як уявлення про етнічність, лемків як естетичний/енергетичний ресурс для лемків третього покоління. Оскільки для них переживання травми депортації не є актуальним, то лемківська етнічна належність для них є привабливою за рахунок естетичної гармонії.

Четвертий, уніполярний фактор (11.64% дисперсії) утворюється семантикою шкал: енергійний (0.877), простий (0.749), зрозумілий (0.704) та відкритий (0.503) які символізують *«Допитливість»*. Прагнення до простоти, зрозумілості, бажання раціонального осмислення, складає даний фактор автостереотипу лемків третього покоління.

П'ятий, уніполярний фактор (9.07% дисперсії): природній (0.907), самобутній (0.721), гордий (0.588). Фактор може тлумачитись як *«Гордість з природньої самобутності»*. Як і у попереднього покоління, для автостереотипу лемків третього покоління характерна гордість за своє етнічне походження, самобутність та природність, натуральність етнічної культури, її естетична складова. З іншого боку даний фактор також може позначати риси характеру



притаманні лемкам, а саме самобутню та природну гордість. Тобто гордість унікальним та невимушеним способом проявляється у поведінці лемків.

Шостий, уніполярний фактор (6.82% дисперсії): рідний (0.821), мужній (0.572) та щасливий (0.564). Фактор може тлумачитись як «*Родова маскулінність*». Даний фактор може позначати повагу до мужності попередніх поколінь та лемківського народу в цілому, позитивна інтегрованість трагічної долі в етнічну історію.

Сьомий, уніполярний фактор (6.81% дисперсії) складають фактори: молодий (0.955) та мужній (0.526). Які мають тлумачення «*Молода мужність*». Даний фактор може позначати власну частину автостереотипу лемків третього покоління як уявлення про себе як молодих та мужніх, гідних представників, наступників свого етносу.

Значимими для нашого дослідження виявилися результати семантичної диференціації поняття «Чужий народ» в етнічній самосвідомості лемків третього покоління. Переважна більшість опитаних у даній групі (75%) в якості «Чужого народу» обрала *росіян*. Факторне відображення семантичного простору поняття «*Росіяни – як чужий народ*» представлено в додатку Г (табл. Г.6.). Сумарний відсоток дисперсії, охоплений відображенням семантичного простору даного поняття, склав 92.22%, що характеризує більшу визначеність етнічного гетеростереотипу у порівнянні із етнічним автостереотипом лемківської молоді. Дані фактори пояснюють більшість масиву отриманої інформації.

Перший, уніполярний фактор (доля поясненої дисперсії 27.08%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: цілий (0.908), чесний (0.885), могутній (0.878), шляхетний (0.827), простий (0.793), молодий (0.780), природній (0.752), добрий (0.693), щасливий (0.652), мужній (0.576), зрозумілий (0.532). Семантика даного фактора описується як «*Цілісна і могутня шляхетність*». Даний фактор означає позитивний компонент гетеростереотипу референтного етносу, який як і в попереднього покоління був обраний російським. На відміну від другого покоління лемків, третє покоління

на перший план виносить шкалу цілий і лише потім чесний, що може бути пов'язано з інформаційною війною, яку третє покоління лемків, як активні користувачі мережі інтернет, переживають найбільше. Також, на відміну від другого покоління, шкала зрозумілість отримала слабші кореляції, що може бути пов'язане із меншим досвідом взаємодії із російським етносом, у порівнянні з попереднім поколінням, яке поєднувало з даним етносом спільне державне утворення.

Другий, уніполярний фактор, що пояснює 20.83% дисперсії, склали конструкти: гордий (0.942), енергійний (0.843), великий (0.835), веселий (0.785), мужній (0.777), гарний (0.743) та сміливий (0.599), що відображає таку якість росіян в етнічній самосвідомості лемків другого покоління, як *«Горделиво–енергійна велич»*. Даний фактор відображає афективно-естетичну частину гетеростереотипу лемків третього покоління, що позначає уявлення про причини для гордості референтного етносу, які, на противагу уявленням попереднього покоління, склали: гордість за енергійність, велич, веселість, мужність та красу.

Третій, уніполярний фактор (20.35% дисперсії) утворюється семантикою шкал: близький (0.902), самобутній (0.900), розумний (0.898), приємний (0.799), вільний (0.792), український (0.676), гарний (0.608) та відкритий (0.536) в яких відбилася якість *«Самобутня краса етнічного»*. Даний фактор означає позитивний гетеростереотип референтного етносу, що відображає ставлення до етнічної культури російського етносу, чи загалом ставлення до окремих індивідуалізованих представників референтного етносу.

Четвертий, уніполярний фактор (8.32% дисперсії) увібрав у себе конструкти: сміливий (0.708), зрозумілий (0.613), щасливий (0.534). Фактор відображає таку якість як *«Зрозуміло радісна сміливість»*. Оскільки в етнічному автостереотипі лемків третього покоління сміливість відіграє важливе значення та високо цінується, то прояви сміливості у референтного етносу також будуть трактуватися позитивно, як значима якість.

П'ятий, уніполярний фактор (8.25% дисперсії): рідний (0.860) та відкритий (0.656). Фактор може тлумачитись як «Відкритість до рідного». Даний фактор може позначати такі риси поведінки референтного етносу як близькість до родичів, тісні родинні зв'язки представників референтного російського етносу.

Шостий, уніполярний фактор (7.42% дисперсії) складається з одного фактора: дружній (0.897) і має однойменне тлумачення «Дружність». Даний фактор посідає заключне місце у гереростереотипі лемків третього покоління, на противагу молодій мужності – частині етнічного автостереотипу лемків третього покоління, як уявлення про себе як молодих та мужніх, гідних представників, наступників свого етносу.

Здійснений емпіричний аналіз, дав змогу виділити в етнічному автостереотипі лемківської молоді 7 факторів: «Доброчестя свободи» – 16,80%; «Розумна сміливість та відкритість» – 15,77%; «Краса і сила рідного» – 14,75%; «Допитливість» – 11,64%; «Гордість з природньої самобутності» – 9,07%; «Родова маскулінність» – 6,82%; «Молода мужність» – 6,81%.

Сумарний відсоток дисперсії, пов'язаної з цими факторами, склав 81,68%, що пояснює більшість масиву отриманої інформації. Було виявлено, що параметри автостереотипу «відкритий», «веселий», «цілий», «гордий» та «щасливий» входять одночасно до двох факторів автостереотипу, що свідчить про їх високу конструктну (нарративну) значимість для етнічної самосвідомості лемків третього покоління. Проведений аналіз дає підстави стверджувати про певну інтегрованість автостереотипу, його рефлексивну раціональність.

Для етнічного гетеростереотипу характерна більша визначеність, у порівнянні із етнічним автостереотипом даної групи лемків. Сумарний відсоток дисперсії, поясненої факторами гетеростереотипу, склав 92,22%. Етнічний гетеростереотип лемків третього покоління складають 6 факторів: «Цілісна і могутня шляхетність» – 27.08%; «Горделиво-енергійна велич» – 20.83%; «Самобутня краса етнічного» – 20.35%; «Зрозуміло радісна сміливість» – 8.32%; «Відкритість до рідного» – 8.25%; «Дружність» – 7.42%.

Проведений порівняльний аналіз свідчить про те, що для етнічного гетеростереотипу характерна більша визначеність у порівнянні із етнічним автостереотипом лемків третього покоління. Було виявлено, що параметри гетеростереотипу «щасливий», «мужній», «сміливий», «зрозумілий» та «відкритий» входять одночасно до двох факторів, що свідчить про їх конструктну значимість для етнічної самосвідомості лемків третього покоління.

Таким чином, для етнічного гетеростереотипу лемків трьох поколінь характерна більша визначеність у порівнянні із етнічним автостереотипом. В той же час, параметри етнічного автостереотипу у трьох поколінь мають прямі аналогії з іншими компонентами етнічної самосвідомості, відображаючи компоненти ціннісних орієнтацій, що говорить про певну інтегрованість автостереотипу, його рефлексивну раціональність.

Звертає на себе увагу те, що починаючи з етнічної самосвідомості лемків другого покоління відбувається зміна референтного етносу. У групі лемків другого та третього поколінь переважна більшість респондентів під час опитування назвала російський етнос референтним, на відміну від першого покоління, для якого референтним етносом, як для людей народжених на Лемківщині, був етнос польський.

Російський народ міг бути обраний лемками другого та третього покоління з двох причин: по-перше, об'єднання лемківського світобачення із загальноукраїнським, для якого росіяни є помітним сусідом; по-друге, зростання в радянських умовах, або усвідомлення радянської спадщини, для якої зразковою нацією виступав російський народ.

Загалом етнічні стереотипи в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь мають позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про гармонійність образів «ми» та «вони», складаючи, таким чином, основу для нормальної, позитивної етнічної ідентичності. В той час, присутні певні протиставлення між автостереотипом та гетеростереотипом. Звертає та себе увагу те, що параметри є біполярними та протиставлені переважно у

гетеростереотипі, в той час як у автостереотипі вони гармонійно поєднані. Це може свідчити про певну проекцію на референтний етнос.

Звертає на себе увагу поступове ускладнення етнічного автостереотипу протягом трьох поколінь, що може свідчити про збільшення досвіду міжетнічної взаємодії, де є можливість доповнювати свою етнічну самосвідомість, базуючись на оцінках різних етнічних груп. Це також може знайти підтвердження у міжпоколінній зміні референтного етносу та адаптації оцінково-цінісної сфери етнічної самосвідомості наступних поколінь.

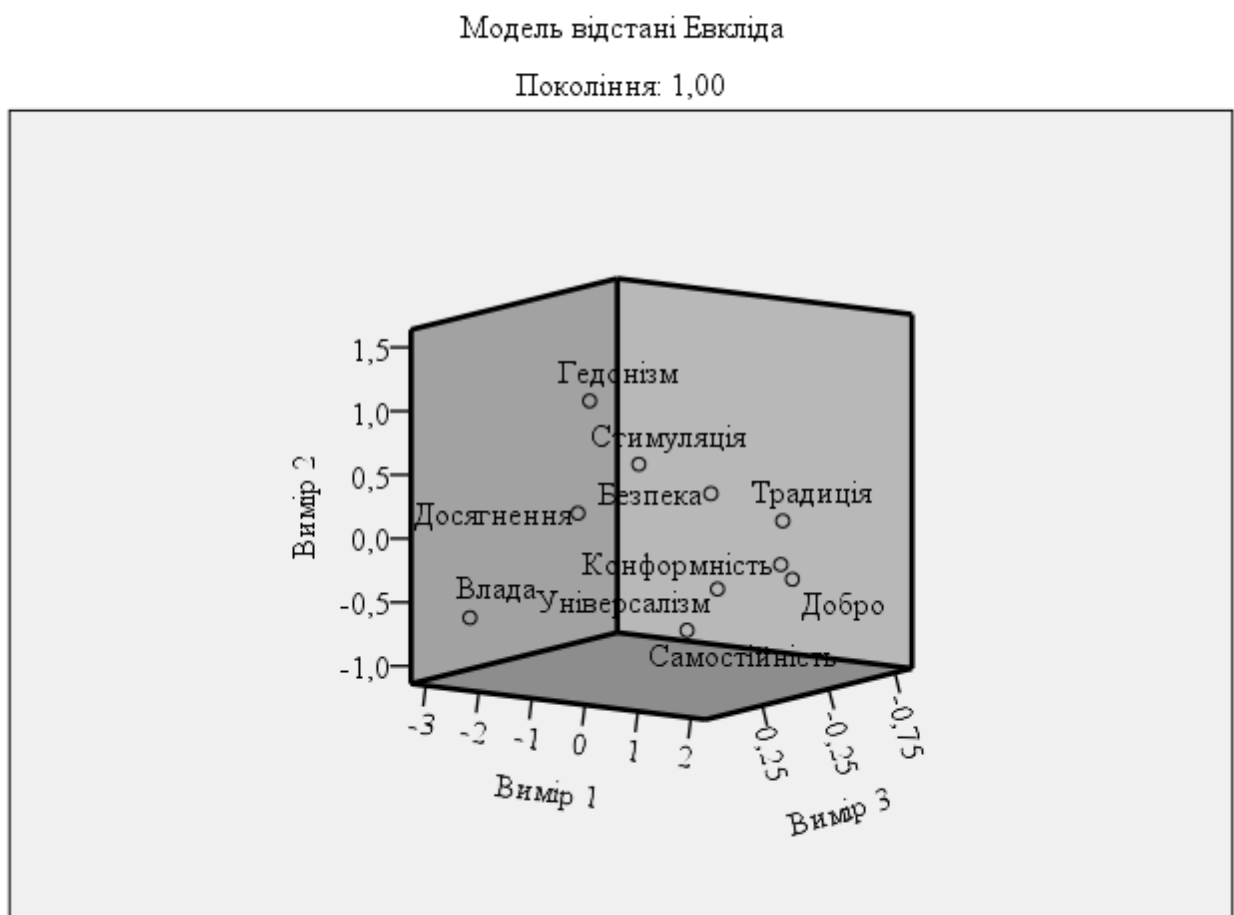
### **3.3. Структура ціннісних орієнтацій лемків трьох поколінь**

Ціннісні орієнтації виступають одним із фундаментальних компонентів феномену етнічної самосвідомості – комплексного уявлення етнічної групи про саму себе. Вивчення їх спрямованості є невід’ємним параметром аналізу групи в соціальній психології. Такий аналіз необхідно спирається на визначення культурних, соціальних та історичних чинників, які обумовили розвиток певних цінностей етнічної спільноти. Дослідження специфіки ціннісних орієнтацій лемківської етнічної групи відкриває можливості для виявлення психологічних наслідків депортацій та аналізу їх впливу на етнічну самосвідомість народів, що зазнали вигнання з рідної землі.

У дослідженні було використано «Портретний опитувальник цінностей» (Portrait Values Questionnaire – PVQ), Ш. Шварца – метод, який залучає респондентів до соціального порівняння, що є звичним для повсякденної діяльності, та вивчає як цінності виявляються на рівні поведінки, визначаючи особисті та соціальні пріоритети (Карандашев, 2004). Оскільки більшість характеристик отриманих емпіричних даних не відповідали нормальному розподілу (таблиці додатку Д.1. та Д.2.), ми аналізували зв’язки між цінностями лемків трьох поколінь за допомогою методів непараметричної статистики: неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) та матриць парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена. Оцінка відмінностей між

цінностями лемків трьох поколінь проводилася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Краскела–Уолліса та критерію Манна–Уїтні, завдяки чому було виявлено наступні залежності.

Статистична оцінка за допомогою неметричного багатовимірного шкалювання NMDS (ALSCAL) дозволила встановити розташування цінностей в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь. Зведені дані обробки спостережень неметричного багатовимірного шкалювання NMDS (ALSCAL) цінностей лемків трьох поколінь подано у додатку Д (табл. Д.3.). Результати аналізу представлено на Рис. 3.1. та у додатку Д (табл. Д.4.):



**Рис. 3.1. Розміщення цінностей лемків першого покоління у семантичному просторі етнічної самосвідомості (Kruskal's stress formula 1, Stress = 0,016, RSQ = 0,998)**

Представлені у додатках координати стимулів для Виміру 1 демонструють загальне протиставлення між позитивно забарвленими

цінностями «Соціального фокусу» та цінностями «Особистого фокусу». Вимір 1 може тлумачитись як «Соціальне проти особистого».

У Вимірі 2 спостерігаємо яскраво виражену позитивну значимість цінності *гедонізму*, що протиставлена негативній значущості цінностей *самостійність* та *влада*. Це може мати таке трактування: задоволення, насолода життям в етнічній самосвідомості лемків першого покоління протиставлені самостійності думки та вибору способів дії, творчості, дослідницькій активності та соціальному статусу, домінуванню над людьми та ресурсами, досягненню чи збереженню домінантної позиції в рамках цілої соціальної системи. Вимір 2 може тлумачитись як «Насолода життям попри відсутність самостійності думки та соціального статусу».

Вимір 3 демонструє найбільш негативно виражену значимість цінності *стимуляція*, що протиставлена позитивно вираженим цінностям *влади* та *досягнення*, що може тлумачитись як протиставлення соціального статусу, домінування над людьми та ресурсами, досягнення домінантної позиції в рамках соціальної системи та особистого успіху через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами – негативній значимості хвилювання та новизни. Вимір 3 може тлумачитись як «Соціальний успіх згідно з соціальними стандартами попри хвилювання та новизну».

Результати багатовимірного шкалування свідчать про те, що цінності *універсалізм*, *добро*, *конформність*, *традиція* та *безпека*, які виступають для лемків першого покоління як позитивно забарвлені мотиваційні цілі Соціального фокусу, протиставлені мотиваційним цілям, які належать до цінностей Особистого фокусу та мають негативне мотиваційне значення: *владі*, *стимуляції*, *гедонізму* та *досягненню*.

Статистична оцінка за допомогою коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена дозволила встановити більш комплексні спрямованості лінійних залежностей між цінностями лемків трьох поколінь. Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між цінностями лемків першого покоління представлена в додатку 3 (табл. 3.7.).

У групі лемків першого покоління виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *добро* та цінностями: *традиція* ( $r = 0,464$ ;  $p = 0,0001$ ) та *універсалізм* ( $r = 0,411$ ;  $p = 0,002$ ). Також було виявлено зворотні кореляційні зв'язки між цінністю *добро* та цінностями: *влада* ( $r = -0,651$ ;  $p = 0,0001$ ) та *стимуляція* ( $r = -0,502$ ;  $p = 0,0001$ ). Прагнення до збереження і підвищення благополуччя близьких людей в етнічній самосвідомості лемків першого покоління, з одного боку, взаємопов'язані із повагою і відповідальністю за культурні та релігійні звичаї та ідеї, розумінням, терпимістю і захистом благополуччя всіх людей і природи, а з іншого – протиставлені соціальному статусу, домінуванню над людьми та ресурсами, досягненню домінантної позиції в рамках соціальної системи, хвилюванню та новизні.

Отриманий семантичний простір цінностей та їх позитивне й негативне забарвлення співпадає із теоретичною моделлю відносин серед десяти мотиваційних типів цінностей Шварца, у якій цінності *універсалізму* та *доброти* належать до сектора «*Самотрансцендентності*» (Self-Transcendence) – покращення інших і трансцендентність (існування вище меж матеріального досвіду) егоїстичних інтересів (Schwartz, 2012). Даний сектор цінностей стосовно лемків першого покоління може свідчити про жертовність поведінки, концентрацію на духовних цінностях на противагу матеріальним.

На жаль, немає можливості встановити, чи ці ціннісні орієнтації були сформовані до переселення чи внаслідок адаптації після депортації. Висока релігійність лемків першого покоління (релігія була головним, майже тотожним критерієм визначення етнічної належності, який при переписі 1943 року став підставою для депортації) могла стати головною причиною даної мотиваційної спрямованості. З іншого боку, депортація на територію, де панував соціалістичний режим та цінності колективізму, позбавила лемків приватної власності, що також могло посилити дані цінності, які автором методики відносяться до сектору «*Соціального фокусу*» – що відображає ставлення особистості до соціуму та впливу на інтереси інших (Schwartz, 2012). Вірогідно, що за рахунок того, що цінності «*Соціального фокусу*» виявилися адаптивними



до нових соціально-політичних умов, вони отримали подальше закріплення у структурі самосвідомості депортованих лемків.

У групі лемків першого покоління також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *універсалізм* та цінностями: *безпека* ( $r = 0,655$ ;  $p = 0,0001$ ) та *традиція* ( $r = 0,414$ ;  $p = 0,001$ ). Розуміння, терпимість і захист благополуччя людини і природи, котрі стають необхідними при вступі людей у контакт з будь-ким поза своїм середовищем чи при розширенні первинної групи – в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язані із прагненням до безпеки для себе та інших людей, гармонії, стабільності суспільства і взаємин, та повагою і відповідальністю за культурні та релігійні звичаї та ідеї.

Як бачимо, в самосвідомості лемків першого покоління цінності *універсалізму* та *доброти* мають близьку мотиваційну спрямованість, що може бути спричинено досвідом розселення серед місцевого населення та свідчити про високу адаптацію лемків першого покоління до іноетнічного середовища, розширення контактів первинної групи за рахунок потреби у афіліації і забезпеченні процвітання групи, потреба у збереженні благополуччя людей, з якими лемки першого покоління перебувають в особистих контактах. З іншого боку, цінність *доброти* могла бути притаманна лемкам ще до переселення, та не зазнавши змін, продовжувала проявлятися у нових соціополітичних умовах по відношенню до нового оточення, реалізуючи та поєднуючись із цінністю *універсалізму*.

У групі лемків першого покоління також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *традиція* та цінностями: *конформність* ( $r = 0,384$ ;  $p = 0,003$ ) та *безпека* ( $r = 0,401$ ;  $p = 0,002$ ). Повага і відповідальність за культурні та релігійні звичаї та ідеї (покірність, благочестя, прийняття своєї долі, помірність) в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язана із стримуванням схильностей, які мають негативні соціальні наслідки (слухняність, самодисципліна та самоконтроль, ввічливість, повага до батьків і старших), та прагненням до безпеки для себе та інших людей,

гармонії, стабільності суспільства і взаємин.

Цінності *безпеки*, *конформності* та *традиції* складають сектор «Збереження» (Conservation), що також належить до цінностей «Соціального фокусу» (Schwartz, 2012). Цей сектор наповнюють цінності, в основі яких лежить прагнення до підпорядкування своєї особистості на користь зобов'язань щодо соціальних очікувань («*традиція*» і «*конформність*») та збереження існуючих соціальних процесів, які дають впевненість в житті («*традиція*» і «*безпека*»).

Пряма кореляція із цінністю *конформність* також може свідчити про те, що *конформність* є частиною традиційної поведінки лемків першого покоління. Лемків першого покоління вирізняє вихована з раннього дитинства набожність, слухняність до старших, бережливе ставлення до батьків, і особливе до бабусів та дідусів. Перше покоління лемків виховувалося так, що до старшого покоління не можна було і слова сказати. Для лемків-дітей найбільшою похвалою була оцінка чемності – ввічливості, учтивості, послуху.

Приклад: В 1945 році батьків пані Рути виселили. Родина Марковичів поселилася в будинок з однією жінкою. Відтак в одній хаті жили дві родини. «Та жінка так з нами і жила до смерті. Вона вже не хотіла йти до своїх дітей. Казала, що з нами їй краще. В нас і справді була дисципліна. Діти не мали права бабусі щось сказати». (Рута Сардига, голова осередку товариства «Лемківщина», Тернопільський район, село Соборне).

Спрямованість даного сектору може свідчити про наслідки тих історичних подій, які надали цим цінностям панівну роль у самосвідомості лемків першого покоління. Окрім депортації на таке положення справ могли мати вплив також наслідки двох воєн та німецького загарбництва, що не могло не відобразитися на вихованні лемків першого покоління, а також їх особистий досвід адаптації до нового, ворожого радянського середовища, що актуалізувало цінності *конформності*, *традиції* та *безпеки*, що належать до сектору «Соціального фокусу» – який стає запорукою виживання у нових умовах.

У групі лемків першого покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *влада* та цінностями: *стимуляція* ( $r = 0,456$ ;  $p = 0,0001$ ), *досягнення* ( $r = 0,369$ ;  $p = 0,005$ ) та *самостійність* ( $r = 0,356$ ;  $p = 0,007$ ). Соціальний статус, домінування над людьми та ресурсами, досягнення домінантної позиції в рамках соціальної системи в етнічній самосвідомості лемків першого покоління поєднані із хвилюванням та новизною, особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та самостійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю.

Дитячий вік першого покоління лемків, яке було депортоване на територію України, співпадає з періодом життя на Лемківщині, водночас усвідомлення травмуючого досвіду депортації, тривоги та страхів батьків змусило їх рано подорослішати. Нові соціально-політичні умови могли стимулювати розвиток самостійності думки та вольових якостей у лемків першого покоління, що вплинуло на певні досягнення у навчанні та трудовій діяльності.

За часів Речі Посполитої лемки не мали можливості здобувати освіту більш ніж перші три-чотири класи. Більшість русинів-лемків була неписьменною. Потрапивши в нові соціально-політичні умови, лемки усіх поколінь зустрілися із дискримінацією та упередженнями, для подолати чого вони наважувалися на гіперкомпенсаторні надзусилля – великі досягнення у суспільному житті, навчанні, роботі. У системі освіти лемки мали змогу здобути повагу серед місцевого населення: «Треба краще всіх учитись, щоб утверджувати себе працею» (Ковальчук & Стойкова, 2011, с. 139). Лемки першого покоління швидко сприйняли цінності соціалістичного ладу і використали їх для покращення свого становища. Депортовані лемки тяжко працювали у колективних господарствах і робили все можливе, щоб дати дітям освіту і «вивести в люди», щоб тим не довелося так важко працювати. Соціальний інститут освіти став для лемків системою, яка допомогла вижити. Загалом лемками «праця була возведена в культ... виводила в люди» (Ковальчук &

Стойкова, 2011, с. 144). Припускаємо, що таким чином лемки намагалися здобути ту зовнішню колективну повагу доміантного етносу, якої їм так бракувало у перші часи після переселення, тож вони почали проявляти себе орієнтовно до найважливіших цінностей радянського ладу.

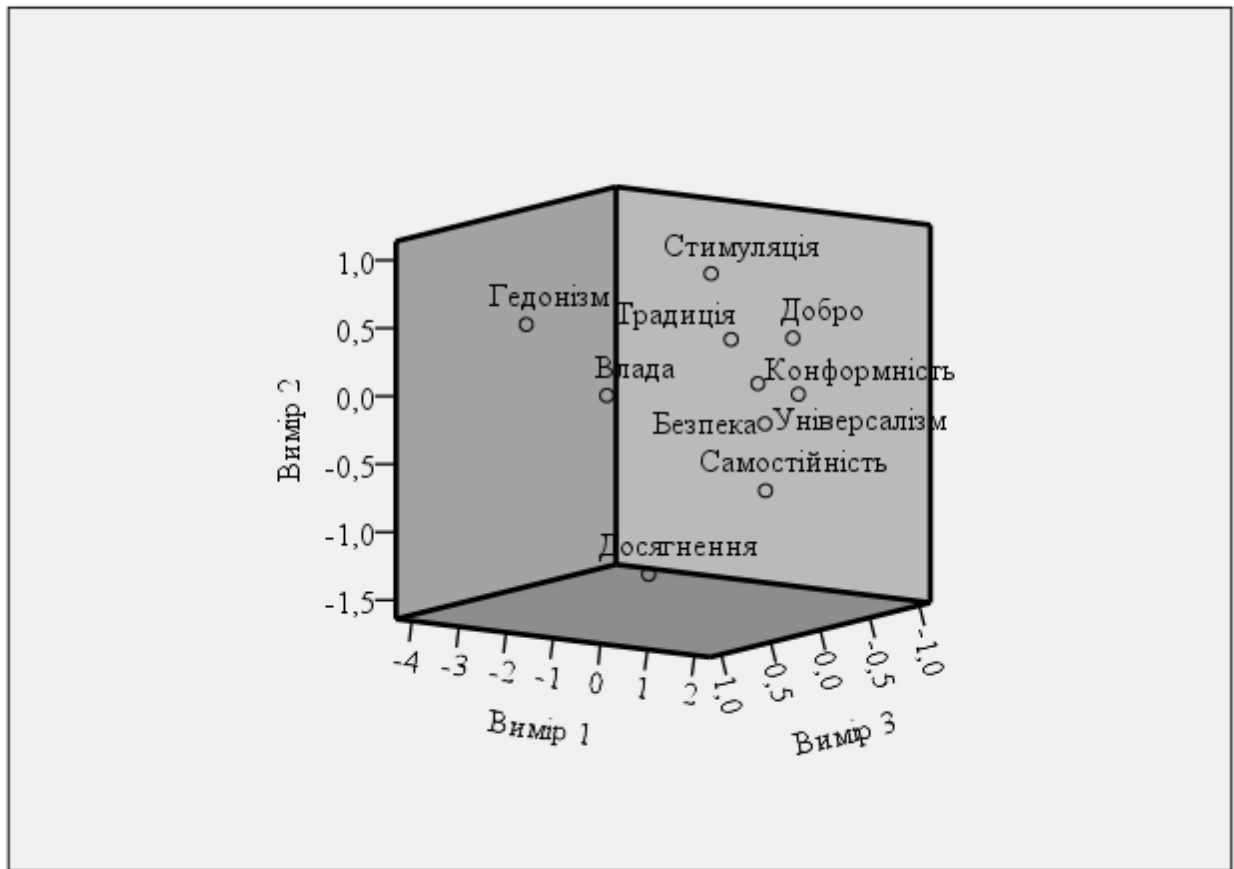
Можна припустити, що таким чином лемки першого покоління прагнули зайняти домінуючу позицію по відношенню до тих хто їх дискримінував, щоб не займати бути безправної меншостю. Водночас прагнення до влади було новим стилем поведінки, котрий на новій території та в нових соціально-політичних умовах відкривав перед лемками першого покоління нові перспективи, реалізуючи тим самим цінність стимуляції, що перекликається із розподілом цінностей Виміру 3, який тлумачиться як *«Соціальний успіх згідно із соціальними стандартами попри хвилювання та новизну»*.

Координати цінностей Виміру 3, також знайшли своє підтвердження у прямих кореляційних зв'язках між цінністю *гедонізм* та цінностями: *досягнення* ( $r = 0,476$ ;  $p = 0,0001$ ) та *безпека* ( $r = 0,362$ ;  $p = 0,006$ ). Дана кореляційна плеяда може відображати задоволення життям через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами та безпекою, гармонією, стабільністю суспільства і взаємин – адаптивний варіант поведінки для лемків першого покоління.

Наступним кроком було сформовано вибірку лемків другого покоління. Статистична оцінка за допомогою неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) дозволила встановити більш точне розташування цінностей в етнічній самосвідомості лемків другого покоління. Результати багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) цінностей лемків другого покоління представлено на Рис.3.2. та у додатку Д (табл. Д.5.):

## Модель відстані Евкліда

Покоління 2,00



**Рис. 3.2. Розміщення цінностей лемків другого покоління у семантичному просторі етнічної самосвідомості (Kruskal's stress formula 1, Stress = 0,016, RSQ = 0,998)**

Представлені в додатках координати стимулів для Виміру 1, як і в попереднього покоління, демонструють загальне протиставлення між позитивно забарвленими цінностями «Соціального фокусу», що протиставлені цінностям «Особистому фокусу». Вимір 1 може тлумачитись як «Соціальне проти особистого».

Вимір 2 також відображає протиставлення між негативно забарвленими цінностями «Особистого фокусу» та позитивно забарвленими цінностями «Соціального фокусу». Однак, на перший план при розподілі цінностей у Вимірі 2 виступає критерій наявності чи відсутності тривоги – позитивно забарвлені цінності на основі тривоги спрямовані на запобігання втрати цілей

та самозахисту – на протипагу задоволенню. В той час як негативно забарвлені цінності із відсутньою тривогою характеризуються сприянням досягнення цілей, самозростанням та розвитком, що може свідчити про певну глибинну динаміку цінностей, їх переоцінку, але таку, що ще не реалізована у новій структурі. Вимір 2 може тлумачитись як «*Тривога проти самозростання та розвитку*».

У Вимірі 3, як і в попереднього покоління, спостерігаємо яскраво виражену позитивну значимість цінності *гедонізму*, яка протиставлена негативній значущості цінностей *стимуляції* та *влади*, що може мати трактування: задоволення, насолода життям протиставлені хвилюванню, новизні та досягненню соціального статусу, домінуванню над людьми та ресурсами, досягненню доміантної позиції в рамках соціальної системи. Вимір 3 може тлумачитись як «*Насолода життям проти хвилювання та соціальний статус*».

Статистична оцінка за допомогою коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена дозволила встановити більш комплексні спрямованості лінійних залежностей між цінностями лемків трьох поколінь. Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між цінностями лемків другого покоління представлена в додатку 3 (табл. 3.8.).

У групі лемків другого покоління виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *універсалізм* та цінностями: *добро* ( $r = 0,853$ ;  $p = 0,0001$ ), *конформність* ( $r = 0,586$ ;  $p = 0,0001$ ), *традиція* ( $r = 0,542$ ;  $p = 0,0001$ ), *безпека* ( $r = 0,541$ ;  $p = 0,0001$ ) та *самостійність* ( $r = 0,368$ ;  $p = 0,002$ ). Розуміння, терпимість і захист благополуччя всіх людей і природи, котрі стають необхідними при контакті з ким-небудь поза своїм середовищем чи при розширенні первинної групи – в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язані із потребою в афіліації та збереженням благополуччя людей при особистих контактах, стримуванням схильностей, які мають негативні соціальні наслідки, повагою і відповідальністю за культурні та релігійні звичаї та ідеї, безпекою, гармонією, стабільністю суспільства і

взаємин, самостійністю думки та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю.

Дане поєднання цінностей характеризує прояви доброти та піклування із акцентом на оточення, зокрема іноетнічне, а не лише на власну етнічну групу, що окрім передачі даних ціннісних орієнтацій від попереднього покоління, може свідчити про адаптивні стратегії лемків другого покоління до іноетнічного середовища.

Було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *добро* та цінностями: *традиція* ( $r = 0,694$ ;  $p = 0,0001$ ), *конформність* ( $r = 0,679$ ;  $p = 0,0001$ ), *безпека* ( $r = 0,581$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,319$ ;  $p = 0,008$ ) та *самостійність* ( $r = 0,312$ ;  $p = 0,01$ ). Прагнення до збереження і підвищення благополуччя близьких людей в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язане із повагою і відповідальністю за культурні та релігійні звичаї та ідеї, стримуванням схильностей які мають негативні соціальні наслідки, безпекою, гармонією, стабільністю суспільства і взаємин, хвилюванням, новизною, самостійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю. З даних кореляцій можна припустити, що доброзичливість є традиційним способом поведінки для лемків другого покоління.

Також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *безпека* та цінностями: *конформність* ( $r = 0,695$ ;  $p = 0,0001$ ), *традиція* ( $r = 0,474$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,428$ ;  $p = 0,0001$ ), *самостійність* ( $r = 0,428$ ;  $p = 0,0001$ ), *досягнення* ( $r = 0,377$ ;  $p = 0,002$ ) та *гедонізм* ( $r = 0,313$ ;  $p = 0,009$ ). Безпека для інших людей та для себе, гармонія, стабільність суспільства і взаємин в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язані із стримуванням схильностей, які мають негативні соціальні наслідки, повагою і відповідальністю за культурні та релігійні звичаї та ідеї, хвилюванням та новизною, самостійністю думки та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю, особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та задоволенням і насолодою життям. Дані

кореляційні зв'язки можна охарактеризувати як тенденцію цінностей сектору «Консервації» (Conservation) реалізовуватися у поєднанні із цінностями сектору «Відкритість до змін», що є цінностями позбавленими тривоги, та спрямовані на самовираження та ріст (Schwartz, 2012).

Як бачимо, для лемків другого покоління важливе значення починає набирати сектор «Консервації» (Conservation), який об'єднує цінності на основі тривоги, які спрямовані на запобігання втрати та самозбереження на противагу задоволенню (Schwartz, 2012). Це означає, що для етнічної самосвідомості лемків другого покоління цінності «Соціального фокусу» мають вирішальне значення, проте утримання даної позиції змушує їх до сприйняття цінностей які базуються на основі тривоги, що не було характерним для лемків першого покоління і може викликати певне психологічне напруження за рахунок змісту цих цінностей, та зміни мотиваційного стереотипу у порівнянні з попереднім поколінням під впливом радянської ідеології. Це спостереження також підкріплене кореляційними зв'язками між цінністю *традиція* та цінністю *конформність* ( $r = 0,404$ ;  $p = 0,001$ ).

У групі лемків другого покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *самостійність* та цінностями: *досягнення* ( $r = 0,551$ ;  $p = 0,0001$ ) та *влада* ( $r = 0,437$ ;  $p = 0,0001$ ). Самостійність думок та вчинків, творчість та дослідницька активність, що є похідними від потреб у автономності та незалежності, в етнічній самосвідомості лемків другого покоління пов'язані із особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та соціальним статусом, домінуванням над людьми та ресурсами, досягненням домінантної позиції в рамках соціальної системи.

Також у групі лемків другого покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *влада* та цінностями: *досягнення* ( $r = 0,599$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,485$ ;  $p = 0,0001$ ) та *гедонізм* ( $r = 0,420$ ;  $p = 0,0001$ ). Що позначає взаємозв'язок соціального статусу, домінування над людьми та ресурсами, досягнення домінантної позиції в рамках соціальної системи із особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними



стандартами, хвилюванням та новизною, самостійністю мислення і вибору способів дії, творчістю, дослідницькою активністю, та задоволенням, насолодою життям.

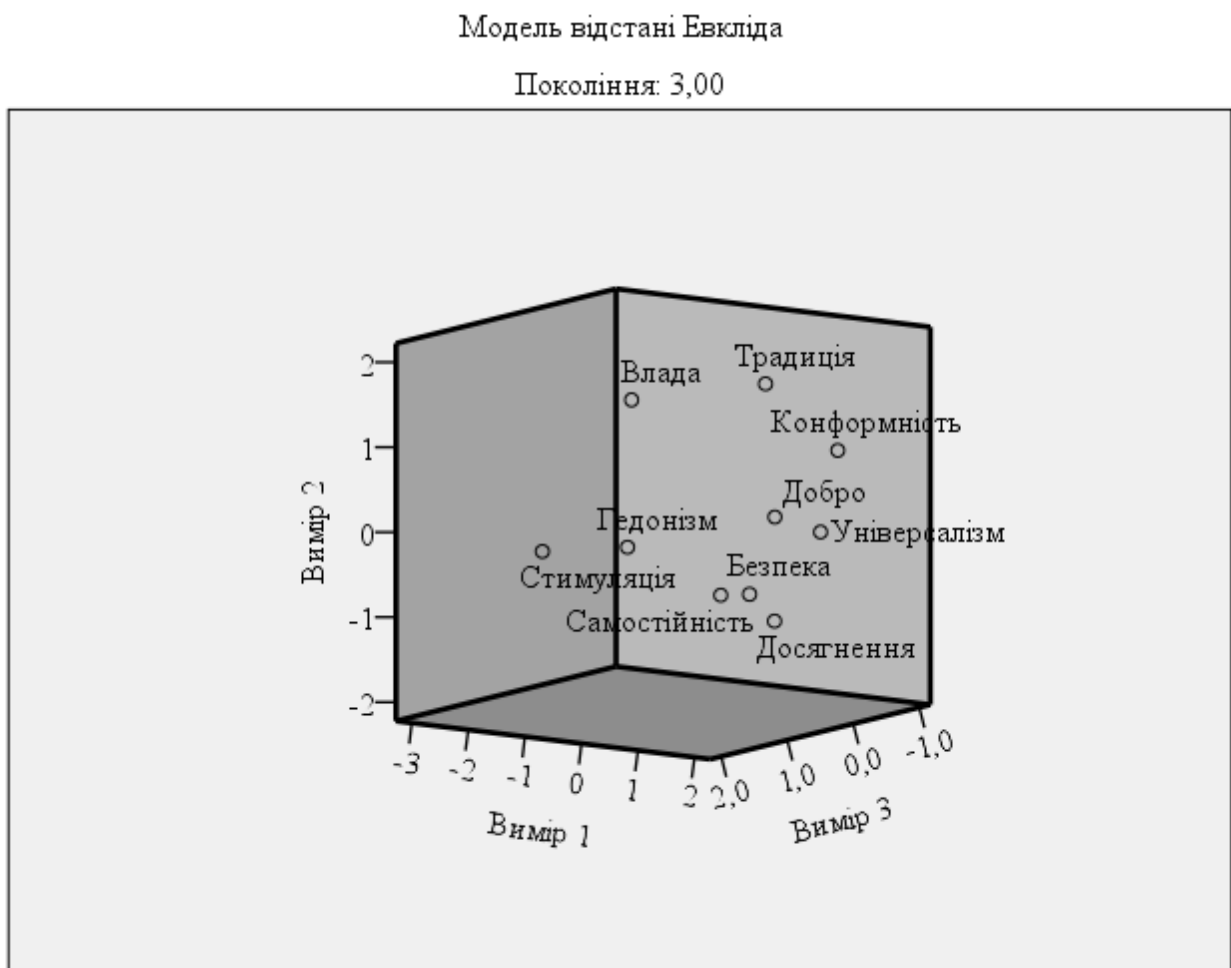
У другого покоління лемків також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *гедонізм* та цінністями: *стимуляція* ( $r = 0,544$ ;  $p = 0,0001$ ) та *досягнення* ( $r = 0,394$ ;  $p = 0,001$ ). Що може свідчити про те, що задоволення, насолода життям в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язане із хвилюванням та новизною, а також із особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами.

Дані кореляції демонструють узгодженість цінностей «*Особистого фокусу*» в етнічній самосвідомості лемків другого покоління, із переважанням тенденції до цінностей «*Особистого фокусу*» із відсутньою тривогою, які орієнтовані на самоствердження та ріст, однак як такі цінності, що не можуть мати достатнього прояву за рахунок протиріччя традиційній поведінці, яка ґрунтується навколо цінностей «*Соціального фокусу*». Це може свідчити про те, що внаслідок соціально-політичної нестабільності в етнічній самосвідомості лемків другого покоління була утворена ієрархія диспозиційних установок, в основі якої лежать цінності, що мають конфліктний зміст та пов'язані із почуттям тривоги. Цінності, що належать до «*Соціального фокусу*» могли бути перейняті від лемків попередніх поколінь, а виявившись адаптивними до актуальних соціально-політичних умов, зазнали подальшого закріплення в структурі етнічної самосвідомості лемків другого покоління.

Як і в першого покоління, радянський устрій та пам'ять про депортацію могли мати сильний вплив на статус індивідуалістичних цінностей в етнічній самосвідомості – майже всі цінності, що належать до «*Особистого фокусу*» і регулюють те, як особа виражає свої інтереси, отримали негативне мотиваційне значення у самосвідомості лемків другого покоління, що могло стати причиною зміни динаміки передачі особистісного виміру етнічної самосвідомості наступним поколінням.

Розташування цінностей у самосвідомості лемків другого покоління свідчить про конфлікт між «Особистим фокусом» та «Соціальним фокусом» і може вказувати на те, що всі конфлікти між особистим та соціальним серед лемків другого покоління, як і в самосвідомості попереднього покоління лемків, по можливості вирішуються на користь соціального.

Наступним кроком було опрацювання даних лемків третього покоління. Результати неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) цінностей лемків третього покоління представлено на Рис.3.3. та у додатку Д (табл. Д.6.):



**Рис. 3.3. Розміщення цінностей лемків третього покоління у семантичному просторі етнічної самосвідомості (Kruskal's stress formula 1, Stress = 0,058, RSQ = 0,974)**

Представлені в додатках координати стимулів для Виміру 1, як і в попередніх поколінь, демонструють загальне протиставлення між позитивно забарвленими цінностями «Соціального фокусу» та «Особистого фокусу». Вимір 1 може тлумачитись як «Соціальне проти особистого».

Вимір 2 відображає протиставлення між негативно забарвленими цінностями «Особистого фокусу», що належать до сектору «Відкритості до змін» – з відсутньою тривогою, які представлені такими цінностями як гедонізм, самостійність, стимуляція та позитивно забарвленими цінностями «Соціального фокусу» на основі тривоги, що спрямовані на запобігання втрати цілей та самозахисту, на противагу задоволенню (Schwartz, 2012). Даний розподіл може свідчити про певну глибинну динаміку цінностей, їх переоцінку, але таку, що ще не зреалізована у чіткій структурі. Вимір 2 може тлумачитись як «Соціальна тривога проти відкритості до змін».

У Вимірі 3 спостерігаємо яскраво виражену позитивну значимість цінності Стимуляції, яка протиставлена негативній значущості цінностей Досягнення та Влади, що може мати трактування як те, що хвилювання та новизна в етнічній самосвідомості лемків третього покоління протиставлені особистому успіху через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами та досягненню соціального статусу, домінуванню над людьми та ресурсами, досягненню домінантної позиції в рамках соціальної системи. Вимір 3 може тлумачитись так «Хвилювання проти досягнення особистого успіху та соціального статусу».

Статистична оцінка за допомогою коефіцієнту рангової кореляції Спірмена дозволила встановити комплексні спрямованості лінійних залежностей між цінностями лемків трьох поколінь. Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між цінностями лемків третього покоління представлена в додатку 3 (табл. 3.9.).

У групі лемків третього покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *універсалізм* та цінностями: *добро* ( $r = 0,629$ ;  $p = 0,0001$ ), *комфортність* ( $r = 0,601$ ;  $p = 0,0001$ ), *безпека* ( $r = 0,544$ ;  $p = 0,0001$ ), *традиція* ( $r$

= 0,446;  $p = 0,0001$ ), *самотійність* ( $r = 0,420$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,327$ ;  $p = 0,005$ ), *досягнення* ( $r = 0,320$ ;  $p = 0,006$ ). Розуміння, терпимість і захист благополуччя людей і природи, які стають необхідними при контакті з ким-небудь поза своїм середовищем, в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язані з прагненням до збереження і підвищення благополуччя близьких людей, стримуванням дій і потягів, котрі можуть нашкодити іншим чи не відповідати соціальним очікуванням, прагненням до безпеки для інших та для себе, гармонії, стабільності суспільства і взаємин, повагою і відповідальністю за культурні і релігійні обряди й ідеї, котрі існують у культурі, самотійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю, хвилюванням та новизною, а також із особистим успіхом через прояв компетентності згідно із соціальними стандартами та досягнення суспільного визнання.

Як бачимо, у етнічній самосвідомості лемків третього покоління цінності *універсалізму* та *доброти* мають близьку мотиваційну спрямованість, що може свідчити про високу адаптацію до оточуючого середовища, розширення контактів первинної групи за рахунок афіліації і забезпечення процвітання групи, потребу у збереженні благополуччя людей, з якими лемки третього покоління перебувають в особистих контактах. З іншого боку, цінність *доброта* могла бути притаманна етнічній групі лемків ще до переселення, та не зазнавши асимілятивного впливу, продовжувала проявлятися у нових соціополітичних умовах стосовно нового оточення, реалізуючи та поєднуючись із цінністю *універсалізму*.

Було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *безпека* та цінностями: *добро* ( $r = 0,571$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,512$ ;  $p = 0,0001$ ), *традиція* ( $r = 0,407$ ;  $p = 0,0001$ ), *самотійність* ( $r = 0,350$ ;  $p = 0,003$ ). Прагнення до безпеки для інших та для себе, гармонії, стабільності суспільства і взаємин в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язане із прагненням до збереження і підвищення благополуччя близьких людей, хвилюванням та новизною, повагою і відповідальністю за культурні і релігійні

обряди і ідеї, котрі існують у культурі, а також із самостійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю.

Було з'ясовано, що цінність *комформність* корелює із цінністями: *добро* ( $r = 0,500$ ;  $p = 0,0001$ ), *досягнення* ( $r = 0,406$ ;  $p = 0,0001$ ), *традиція* ( $r = 0,356$ ;  $p = 0,002$ ). Дані кореляції означають, що стримування дій і потягів, котрі можуть нашкодити іншим чи не відповідати соціальним очікуванням (слухняність, самодисципліна та самоконтроль, ввічливість, повага до батьків і старших), в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язані із прагненням до збереження і підвищення рівня благополуччя близьких людей (лояльність, чесність, відповідальність, дружба, зріле кохання), особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та повагою і відповідальністю за культурні і релігійні обряди і ідеї, котрі існують у культурі (покірність, благочестя, прийняття своєї долі, помірність) та слідування ним.

У групі лемків третього покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінністю *добро* та цінностями: *стимуляція* ( $r = ,450$ ;  $p = 0,0001$ ), *досягнення* ( $r = 0,440$ ;  $p = 0,0001$ ) та *самостійність* ( $r = 0,317$ ;  $p = 0,007$ ). Прагнення до збереження і підвищення благополуччя близьких людей в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язані із хвилюванням та новизною, особистим успіхом через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та самостійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю.

Цінність *досягнення* має прямі кореляції із цінністями: *самостійність* ( $r = 0,581$ ;  $p = 0,0001$ ), *стимуляція* ( $r = 0,496$ ;  $p = 0,0001$ ), *гедонізм* ( $r = ,468$ ;  $p = 0,0001$ ) та *влада* ( $r = 0,384$ ;  $p = 0,001$ ). Особистий успіх через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами та досягнення суспільного визнання у самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язаний із самостійністю мислення та вибору способів дії, творчістю та дослідницькою активністю, хвилюванням та новизною, задоволенням, насолодою життям, та

соціальним статусом, домінуванням над людьми та ресурсами, досягненням домінантної позиції в рамках соціальної системи.

Також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між цінностями, що складають сектор «Відкритості до змін» (Openness to change). Цінність *самостійність* має прямі кореляції із цінністями: *стимуляція* ( $r = 0,630$ ;  $p = 0,0001$ ), *гедонізм* ( $r = 0,430$  ( $p = 0,0001$ )) та *влада* ( $r = 0,385$ ;  $p = 0,001$ ). Самостійність мислення та вибору способів дії, творчість та дослідницька активність в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язані із хвилюванням та новизною, задоволенням, насолодою життям та соціальним статусом, домінуванням над людьми та ресурсами.

В той же час, було виявлено позитивні корелятивні зв'язки між цінностями «Особистого фокусу», які належать до сектору «Самовдосконалення» (Self-Enhancement) та сектору «Відкритості до змін» (Openness to change). Зокрема, прямі кореляційні зв'язки між цінністю *гедонізм* та цінністями *влада* ( $r = 0,525$ ;  $p = 0,0001$ ) та *стимуляція* ( $r = 0,356$ ;  $p = 0,002$ ); та зворотній кореляційний зв'язок із цінністю *традиція* ( $r = -0,347$ ;  $p = 0,003$ ). Прямі кореляційні зв'язки можуть означати, що задоволення та насолода життям у лемків третього покоління пов'язані із соціальним статусом, домінуванням над людьми та ресурсами, а також із хвилюванням та новизною.

Водночас з цим, задоволення та насолода життям тут протиставлені повазі й відповідальності за культурні та релігійні звичаї та ідеї. Це може бути зумовлено тим, що за останні три покоління трагедія депортації посіла чільне місце у лемківській культурі, оскільки для попередніх поколінь все ще є актуальними ритуали переживання теми горя та втрати. Актуалізація даної теми серед молодого покоління піднімає екзистенційні питання, нагадує про безпорадність простих людей та безкарність насильства, що не спонукає лемків молодого покоління до підтримання лемківської культури та традицій.

Також для лемків третього покоління цінність *традиція* не є значимою, що може бути пов'язане із тим, що лемківські традиції у своєму ортодоксальному вигляді більше не є адаптивними до урбаністичних та

глобалістичних умов життя, в яких зростають лемки третього покоління. Оскільки етнічність у більшості випадків виникає навколо певного типу господарювання, але якщо вона не підкріплена виразними расовими відмінностями, вона занепадає при зникненні спільної діяльності – спільного виробництва (хліборобство, мисливство, тощо.) Зокрема, лемківська традиція збиратися і гуртом допомагати по господарству (толока, вечорниці) за нових умов виробництва занепала, а то й зовсім зникла. Коли своя група не є ресурсною щодо базових потреб, то це певним чином відображається на ставленні до дотримання традицій та форм поведінки даної групи.

Загалом, в етнічній самосвідомості лемків третього покоління позитивне значення отримали як цінності, що супроводжуються почуттям тривоги, спрямовані на запобігання втрати та самозбереженню, так і цінності з відсутньою тривогою, що підтримують досягнення цілей та самозростання; цінності «*Особистого фокусу*» та «*Соціального фокусу*» (Schwartz, 2012). Повністю позитивним для лемків третього покоління виявилися цінності сектору «*Самотранценденції*».

Рівномірно у групі лемків третього покоління розподілені цінності, що отримали негативне мотиваційне значення, які майже повністю складають сектори «*Консервації*» та «*Відкритості до Змін*». Це може означати, що на відміну від попередніх поколінь, для яких характерними було протиставлення між «*Соціальним фокусом*» та «*Особистим фокусом*», для етнічної самосвідомості лемків третього покоління вихідним принципом для мотиваційної спрямованості виступає поділ цінностей в залежності від наявності почуття тривоги.

Оцінка відмінностей між ціннісними орієнтаціями трьох поколінь лемків здійснювалася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Краскела–Уолліса, що дозволило виявити більш точні залежності. Узагальнені відомості результатів перевірки гіпотези про особливості розподілу ціннісних орієнтацій серед лемків трьох поколінь подано у додатку Д (табл. Д.7. та табл. Д.8.).

На підставі аналізу, здійсненого за допомогою Н-критерію, можемо стверджувати про наявні статистично значущі відмінності між трьома поколіннями у розподілі даних, отриманих за шкалами цінностей: *конформність* ( $\chi^2 = 7,487$ ;  $p = 0,024$ ), *традиція* ( $\chi^2 = 30,571$ ;  $p = 0,0001$ ), *доброта* ( $\chi^2 = 16,811$ ;  $p = 0,0001$ ), *універсалізм* ( $\chi^2 = 13,405$ ;  $p = 0,001$ ), *стимуляція* ( $\chi^2 = 27,044$ ;  $p = 0,0001$ ), *гедонізм* ( $\chi^2 = 6,426$ ;  $p = 0,040$ ), *досягнення* ( $\chi^2 = 21,785$ ;  $p = 0,0001$ ) та *влада* ( $\chi^2 = 12,257$ ;  $p = 0,002$ ), а також про відсутність статистично значущих відмінностей між трьома поколіннями лемківської групи за розподілом даних, отриманих за шкалами цінностей: *самотійність* ( $\chi^2 = 5,610$ ;  $p = 0,060$ ) та *безпека* ( $\chi^2 = 3,349$ ;  $p = 0,187$ ) на рівні значущості  $p < 0,05$ .

Для виявлення міжпоколінних попарних відмінностей між цінностями: *конформність*, *традиція*, *доброта*, *універсалізм*, *стимуляція*, *гедонізм*, *досягнення* та *влада*, нами було застосовано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні, на рівні значущості  $p < 0,05$ , завдяки чому було виявлено наступні залежності.

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *конформність* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1731$ ,  $Z = -1,032$ ,  $p = 0,302$ ). А також, було відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних даної цінності у групах лемків першого та третього ( $U = 1552,5$ ,  $Z = -2,378$ ,  $p = 0,017$ ) і другого та третього покоління ( $U = 1941$ ,  $Z = -2,122$ ,  $p = 0,034$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *традиція* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1677$ ,  $Z = -1,304$ ,  $p = 0,192$ ). А також, було відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних даної цінності у групах лемків другого та третього ( $U = 1482$ ,  $Z = -4,048$ ,  $p = 0,0001$ ) і першого та третього покоління ( $U = 958,5$ ,  $Z = -5,217$ ,  $p = 0,0001$ ).

Було прийнято припущення про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *доброта* у групах лемків першого та другого покоління ( $U = 1695$ ,  $Z = -1,212$ ,  $p = 0,226$ ). А також, було відкинуто припущення про



однаковість розподілу даних даної цінності серед лемків першого та третього ( $U = 1201,5$ ,  $Z = -4,057$ ,  $p = 0,0001$ ) і другого та третього покоління ( $U = 1809$ ,  $Z = -2,677$ ,  $p = 0,007$ ), і.

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *універсалізм* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1725$ ,  $Z = -1,060$ ,  $p = 0,289$ ). А також, було відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної цінності серед лемків першого та третього ( $U = 1282,5$ ,  $Z = -3,665$ ,  $p = 0,0001$ ) і другого та третього покоління ( $U = 1887$ ,  $Z = -2,347$ ,  $p = 0,019$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *стимуляція* у групі лемків другого та третього покоління ( $U = 2328$ ,  $Z = -0,503$ ,  $p = 0,615$ ), а також відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних даної цінності серед лемків першого та другого покоління ( $U = 975$ ,  $Z = -4,813$ ,  $p = 0,0001$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1147,5$ ,  $Z = -4,316$ ,  $p = 0,0001$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *гедонізм* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1641$ ,  $Z = -1,480$ ,  $p = 0,139$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1863$ ,  $Z = -0,902$ ,  $p = 0,367$ ), а також відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних даної цінності серед лемків другого та третього покоління ( $U = 1848$ ,  $Z = -2,515$ ,  $p = 0,012$ ).

Було відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *досягнення* серед лемків першого та другого ( $U = 1524$ ,  $Z = -2,060$ ,  $p = 0,039$ ), другого та третього ( $U = 1854$ ,  $Z = -2,486$ ,  $p = 0,013$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1057,5$ ,  $Z = -4,738$ ,  $p = 0,0001$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою цінності *влада* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1869$ ,  $Z = -0,344$ ,  $p = 0,731$ ), а також відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної цінності серед лемків другого та третього ( $U = 1725$ ,  $Z = -3,035$ ,  $p = 0,002$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1435,5$ ,  $Z = -2,940$ ,  $p = 0,003$ ).

Таким чином, у результаті багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) серед лемків трьох поколінь було виявлено протиставлення між цінностями, що належать до «*Особистого фокусу*» та «*Соціального фокусу*», а також різну спрямованість емоційного забарвлення цінностей на основі тривоги та з відсутньою тривогою, що мають свою специфіку серед лемків трьох поколінь.

Також, за результатами неметричного багатовимірного шкалування NMDS (ALSCAL) було виявлено, що суб'єктивні оцінки відстаней між 10 цінностями в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь представлені трьома вимірами із наступним тлумаченням: «соціальне проти особистого», «насолада життям попри відсутність самостійності думки та соціального статусу» та «соціальний успіх згідно із соціальними стандартами попри хвилювання та новизну» – три виміри суб'єктивних оцінок для лемків першого покоління.

«Соціальне проти особистого», «тривога проти самозростання та розвитку» та «насолада життям проти хвилювання та соціальний статус» – три виміри суб'єктивних оцінок для лемків другого покоління.

«Соціальне проти особистого», «соціальна тривога проти відкритості до змін», «хвилювання проти досягнення особистого успіху та соціального статусу» – що склали три виміри суб'єктивних оцінок для лемків третього покоління.

Було зазначено, що для лемків третього покоління цінність *традиція* не є значущою, що може бути пов'язане із тим, що лемківські традиції у своєму ортодоксальному вигляді більше не є адаптивними до урбаністичних та глобалістичних умов життя у яких зростають лемки третього покоління.

На підставі перевірки гіпотези про однаковість розподілу ціннісних орієнтацій серед лемків трьох поколінь, здійсненого за допомогою Н-критерію, було виявлено статистично значущу однаковість у розподілі цінностей: *самостійність* та *безпека*, які незважаючи на зміну позиції у ієрархії цінностей, залишаються сталими для лемків трьох поколінь. Отримані дані можуть

свідчити про сталість, збереженість поведінкових стратегій лемків трьох поколінь, які спрямовані на досягнення самостійності думки та вибору способів дії, творчості та дослідницької активності, що похідні від організмичної потреби у самоконтролі і самоуправлінні, а також від інтеракційних потреб в автономності та незалежності; та безпеки для інших людей та для себе, гармонії, стабільності суспільства і взаємостосунків, що похідні від базових особистісних і групових потреб (соціальний порядок, безпека сім'ї, національна безпека, взаємна прихильність, взаємодопомога, чистота, відчуття приналежності, здоров'я).

Було з'ясовано, що особливості групового виміру самосвідомості, які пов'язані із реалізацією цінностей *конформність, традиція, добро, універсалізм, гедонізм, досягнення та влада* – є незмінними у групах лемків перших двох поколінь. Однак, етнічна самосвідомість лемківської молоді є відмінною щодо: стримування і запобігання дій, які можуть завдати шкоди іншим, чи не відповідають соціальним очікуванням, поваги і відповідальності за культурні та релігійні звичаї та ідеї, прагнення до збереження і підвищення благополуччя близьких людей, розуміння, терпимості і захисту благополуччя всіх людей і природи, задоволення, насолодою життям, особистого успіху через прояви компетентності згідно із соціальними стандартами, та досягнення соціального статусу та домінуючої позиції в рамках соціальної системи.

Також, на підставі критерію Манна-Уїтні, було прийнято припущення про однаковість розподілу цінності *стимуляція* серед лемків другого та третього покоління, та відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даної цінності у групах лемків першого та другого і першого та третього покоління. Таким чином, було з'ясовано, що реалізація цінності *стимуляція*, що означає потребу у хвилюванні та новизні може відображати біологічно обумовлену варіацію у значимості даної цінності, і свідчити про природне зниження даної потреби за рахунок вікових особливостей у групі лемків першого покоління.

Інтерпретація отриманих результатів із застосуванням методів математичної статистики дала змогу виявити особливості функціонування

цінностей, що забезпечують перетворення етнічних норм, зразків і моделей поведінки в індивідуалізований досвід етнічної групи і визначають особливості етнічної самосвідомості у представників трьох поколінь лемківської етнічної групи.

### **Висновки до третього розділу**

У розділі представлено результати дослідження структурно-динамічних особливостей групового виміру етнічної самосвідомості лемків, виявлено структуру уявлень лемків про характерні риси своєї етнічної групи, проведено семантичну диференціацію лемківських авто- та гетеростереотипів, проаналізовано ціннісні орієнтації лемків трьох поколінь.

1. Виявлено особливості змістового наповнення групового виміру етнічної самосвідомості лемків. Міжпоколінно *сталі* особливості: присутність у самоописах характерних рис трьох поколінь лемків, асоціатів, що відносяться до захисно-терапевтичної, атрибутивної, інструментальної та рекреативно-терапевтичної семантики, стійку значущість серед трьох поколінь цінностей самостійності та безпеки. Міжпоколінно *динамічні* особливості: наявність у другого та третього покоління лемків в асоціативному просторі самоописів міфічної семантики, поява у другого покоління лемків негативної семантики, зміна референтної етнічної групи з «поляків – як чужого народу» на «росіян» – починаючи з другого покоління, динамічні зміни серед трьох поколінь значимості таких цінностей як комфортність, традиція, добро, універсалізм, влада, стимуляція, досягнення та гедонізм.

2. З'ясовано, що незважаючи на певну сталість, стереотипність етнічних самоописів, поширеність та популярність окремих характерних рис зумовлена зовнішніми чинниками, зокрема актуальними суспільно-політичними подіями. Дані події впливають на соціальну бажаність певних рис, які є найбільш адаптивними для суспільно-політичної ситуації у якій перебуває етнічна група. Дослідження за методом нестандартизованого самозвіту лемківської етнічної

групи демонструє характерний розвиток та збільшення синонімічних рядів, що збільшує можливість адекватного вираження етнічного автостереотипу в етнічній самосвідомості.

3. Визначено, що загалом етнічні стереотипи в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь мають позитивне емоційне забарвлення, що свідчить про гармонійність образів «ми» та «вони», складаючи основу для нормальної, позитивної етнічної ідентичності. Тимчасом як, існують певні протиставлення між автостереотипом та гетеростереотипом – параметри біполярні та протиставлені переважно у гетеростереотипі, тоді як в автостереотипі вони гармонійно поєднані, що може свідчити про певну проекцію окремих рис на на референтну етнічну групу.

4. Виявлено змістову структуру ціннісних орієнтацій лемків трьох поколінь. Окреслено особливості функціонування цінностей, що забезпечують перетворення етнічних норм, зразків і моделей поведінки в досвід етнічної групи і визначають особливості етнічної самосвідомості у представників трьох поколінь лемківської етнічної групи. Зазначено, що для лемків третього покоління цінність традиції не є значимою, що може бути пов'язане з тим, що лемківські традиції у своєму ортодоксальному вигляді більше не є адаптивними до урбаністичних та глобалістичних умов життя, у яких зростають лемки третього покоління.

Матеріали розділу висвітлені у таких статтях автора:

Шапаренко, Ю. В. (2017). Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів в етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика*, (56), 1 серія, 75–80.

Shaparenko, Y. V. (2016). Features of value orientations of Lemkos deported from the territory of Lemkivshchyna during the 1944–1946 years. *Проблеми сучасної психології*, (34), 593–604. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.4565017>

Шапаренко, Ю. В. (2017). Особливості уявлень про свій народ у представників лемківської молоді. *Психологія свідомості: теорія і практика*

*наукових досліджень*. Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції, Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2017 року (ст. 255–257). Київ: Талком.

Шапаренко, Ю. В. (2016). До проблеми збереження цінностей лемківського етносу у XXI столітті. *Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи*. Матеріали міжнародної наукової конференції для студентів та молодих науковців, Ніжин, 2016 року (ст. 128–133). Ніжин: НДУ ім. Гоголя.

## РОЗДІЛ 4

### МІЖПОКОЛІННА ДИНАМІКА ЗМІСТУ ЕТНІЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛЕМКІВ В ОСОБИСТІСНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

У цьому розділі представлено результати дослідження міжпоколінної специфіки особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь. За допомогою використання комплексу психодіагностичних процедур вивчено етнічну самооцінку, етноафіліативні тенденції та етнічну ідентичність представників трьох лемківських поколінь.

#### 4.1. Змістова структура етнічної самооцінки лемків трьох поколінь

Важливим етапом у дослідженні етнічної групи є її колективна самооцінка – компонент самосвідомості, що піддається постійним динамічним змінам під дією внутрішньо- та зовнішньогрупових впливів, та відображає рівень розвитку групи. Під час опису структурно-функціональної моделі нами визначено, що етнічна самооцінка реалізується як на груповому рівні етнічної самосвідомості, так і на особистісному.

У нашому дослідженні особливий інтерес становило вивчення самооцінки лемків трьох поколінь, що надає можливість оцінити вплив зовнішньогрупових чинників на дану етнічну групу. Як зазначають С. С. Золотарьова та Н. П. Анісімова, позитивний результат групової події сприяє підвищенню групової самооцінки, а негативний, навпаки, її зниженню. Також, автори звертають увагу на значення стану «очікування майбутньої події» – під дією цього стану відбувається зниження групової самооцінки, за рахунок більш критичного ставлення групи до себе (Золотарева & Ансімова, 2015).

Для фіксації та подальшого аналізу компонентів етнічної самооцінки лемків трьох поколінь використовувався модифікований варіант методики «Шкала соціальної самооцінки» (CSES) Р. Люхтанена, Дж. Крокера (Гнатенко

& Павленко, 1999). Оскільки більшість емпіричних даних, отриманих за шкалами соціальної самооцінки, не відповідали нормальному розподілу (додаток Е, табл. Е.1. та Е.2.) зв'язки між феноменами етнічної самооцінки лемків трьох поколінь аналізувалися нами за допомогою коефіцієнтів рангової кореляції Спірмена. Оцінка відмінностей між етнічною самооцінкою лемків трьох поколінь проводилася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Н-критерій Краскела-Уолліса та U-критерію Манна-Уїтні.

В таблиці 4.1. представлено математичне сподівання для компонентів етнічної самооцінки лемків трьох поколінь від максимального значення, передбаченого методикою у 7 балів.

Таблиця 4.1.

**Вираженість параметрів шкали етнічної самооцінки серед лемків трьох поколінь на основі показників математичного сподівання**

Параметри етнічної самооцінки	Показники математичного сподівання			
	Три покоління	Перше покоління	Друге покоління	Третє покоління
<i>Особиста колективна самоповага</i>	6,22	6,34	6,26	6,08
<i>Публічна колективна самоповага</i>	5,04	5,35	4,87	4,92
<i>Самооцінка членства</i>	4,63	4,83	4,83	4,23
<i>Важливість для ідентичності</i>	4,20	4,56	4,19	3,85

Як видно з таблиці, домінуючим компонентом у структурі етнічної самооцінки, як для кожного із поколінь окремо, так і для досліджуваної групи лемків в цілому, виступає *особиста колективна самоповага*.

Математичне сподівання загальної вираженості етнічної самооцінки серед трьох поколінь лемківської етнічної групи склало 20,11 із 28 максимум можливих. Складена сума компонентів етнічної самооцінки представлена показником 21,09 у респондентів першого покоління, 20,15 – складає показник для респондентів другого покоління, та 19,10 – для третього.

Статистична оцінка за допомогою коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена дозволила встановити спрямованості лінійної залежності між компонентами



етнічної самооцінки у лемків трьох поколінь. Кореляційні матриці представлені в додатку 3 (табл. 3.1., табл. 3. 2., табл. 3.3).

У першого покоління лемків було виявлено прямий кореляційний зв'язок між параметром *важливість для ідентичності* та параметром *особиста колективна самоповага* ( $r = 0,461$ ;  $p = 0,0001$ ). Дану кореляцію можна пояснити так: чим більш важлива дана група для Я-концепції лемків першого покоління, тим більш хорошою, на їх думку, є дана соціальна група, і навпаки. Це зумовлене тим соціально-психологічним феноменом, що кожне з групових членств є частиною ідентичності особистості, і чим більш позитивну ідентичність воно забезпечує, тим більш значущим членство в даній групі постає для особистості. Оскільки математичне сподівання параметру *особиста етнічна самоповага* у групі лемків першого покоління майже сягає максимуму методики, передбаченого у 7 балів, можна припустити, що лемківська етнічна група сприймається лемками першого покоління як дуже хороша, що, в свою чергу, зумовлює її велику значимість для Я-концепції за рахунок позитивної ідентичності особистості, яку забезпечує членство у даній групі.

У групі другого покоління лемків було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *важливість для ідентичності* та параметрами: *самооцінка членства* ( $r = 0,448$ ;  $p = 0,0001$ ); *публічна колективна самоповага* ( $r = 0,391$ ;  $p = 0,001$ ) та *особиста колективна самоповага* ( $r = 0,368$ ;  $p = 0,002$ ). Кореляцію між першими двома параметрами можна пояснити тим, що чим більш значимим є лемки другого покоління як члени даної групи, тим більш важлива дана група для їх Я-концепції і навпаки.

Прямий кореляційний зв'язок між параметром *важливість для ідентичності* та *публічною етнічною самоповагою* підтверджує припущення про те, що етнічна самосвідомість часто буває спричинена факторами, зовнішніми по відношенню до особистості, наприклад чинником, який може впливати на етнічну самосвідомість, є соціальне середовище особистості. W. McGuire та колеги припускають, що членство в певній групі є значущим для особистості в тій мірі, в якій членство в цій групі значуще для соціального

середовища (McGuire & Fujioka, 1978). В групі лемків другого покоління математичне сподівання параметру *публічна етнічна самоповага* має більше значення, ніж показник параметру *важливість для ідентичності*, що може свідчити про те, що лемківська етнічна група переважно позитивно сприймається іноетнічним оточенням. Це в свою чергу зумовлює її значущість для Я-концепції лемків другого покоління за рахунок позитивної ідентичності особистості, яку забезпечує членство у даній групі.

Наступний кореляційний зв'язок між параметрами *важливість для ідентичності* та *особистою колективною самоповагою*, можна трактувати як те, що чим більш важлива дана група для Я-концепції лемків другого покоління, тим більш хорошою, на їх думку, є дана соціальна група, і навпаки. Оскільки математичне сподівання параметру *особиста колективна самоповага* у групі лемків другого покоління близький до максимуму методики, можна припустити, що лемківська етнічна група сприймається позитивно, що в свою чергу зумовлює її значимість для Я-концепції лемків другого покоління за рахунок ідентичності особистості, яку забезпечує членство у даній групі. Але водночас з цим, важливість лемківської етнічної групи для Я-концепції лемків другого покоління пов'язане із тим, наскільки значущим є їх членство у даній групі. Зіставлення показників математичних сподівань за цими двома параметрами вказує на те, що членство у даній групі пов'язано для лемків другого покоління із вкладенням більших особистісних ресурсів, ніж їх може компенсувати важливість ідентичності цієї групи.

Також у групі лемків другого покоління було виявлено позитивні корелятивні зв'язки між параметром *самооцінка членства* та параметрами: *публічна колективна самоповага* ( $r = 0,512$ ;  $p = 0,0001$ ) та *особиста колективна самоповага* ( $r = 0,411$ ;  $p = 0,0001$ ). Дані кореляційні зв'язки можуть свідчити про значущість членства у даній етнічній групі для лемків другого покоління. Воно залежить, по-перше, від того, як на думку лемків другого покоління інші оцінюють лемківську етнічну групу, а по-друге, від того наскільки хорошою, на їх думку, є їхня етнічна група.

Встановлено також, що лемки другого покоління цінують свою етнічну групу за прихильне ставлення до себе як до її членів. Дані кореляційні зв'язки підтверджують припущення про те, що етнічна самосвідомість часто буває спричинена факторами, зовнішніми по відношенню до особистості, наприклад чинником, який може впливати на етнічну самосвідомість, є соціальне середовище особистості. У дослідженнях, в яких описується цей ефект, стверджується, що зокрема, на етнічне самоусвідомлення також впливає соціальний статус в даній групі (Grier & Deshpandé, 2001).

У групі третього покоління лемків, було виявлено позитивні корелятивні зв'язки між параметром *самооцінка членства* та параметрами: *важливість для ідентичності* ( $r = 0,513$ ;  $p = 0,0001$ ) та *особиста колективна самоповага* ( $r = 0,307$ ;  $p = 0,009$ ). Як і у другого покоління, дані кореляції демонструють, що значущість членства лемків третього покоління у своїй етнічній групі пов'язане із значущістю цієї етнічної групи для їх Я-концепції. Іншими словами, дана кореляція може демонструвати те, що позитивна оцінка представниками лемківської групи своїх членів підвищує їх важливість для Я-концепції лемків третього покоління. Однак, у групі лемків третього покоління математичне сподівання даного параметру має більше значення, ніж показник параметру *важливість для ідентичності*, що може свідчити про залучення значних особистісних ресурсів для підтримання членства у даній групі для лемків третього покоління.

Вищесказане може бути проілюстроване наступним прикладом. Часто у процесі опитування ми спостерігали певну тенденцію, коли респондент не відносить себе до лемківської етнічної групи, незважаючи на спільну історичну долю у зв'язку зовнішнім віднесенням до лемків: «Ви звідки?» – «Так ви не лемки». Також мало місце невизнання першим поколінням етнічної належності другого та третього покоління: «Ви вже не лемки – ви народились в Україні». Це може бути спричинене тим, що в уявленнях цього народу тільки той, хто пережив травматичні події депортації, тобто пройшов через своєрідний ритуал ініціації, може вважатися лемком. Також це може бути обумовлено небажанням

другого покоління повторення досвіду переселення для своїх дітей та спробами передачі та закріплення адаптивного соціального зразку поведінки – пристосування до домінуючої етнічної групи та наслідком радянської традиції – ототожнювати етнічність з національністю та приписувати останню за місцем народження.

Кореляційний зв'язок між *самооцінкою членства* та *особистою колективною самоповагою* може свідчити про те, що значущість членства лемків третього покоління у даній етнічній групі залежить від того, як на думку лемків третього, вони оцінюють свою етнічну групу. Дані кореляційні зв'язки підтверджують припущення про те, що етнічна самосвідомість часто буває спричинена факторами, зовнішніми по відношенню до особистості. У дослідженнях, в яких описується цей ефект, стверджується, що зокрема, на етнічне самоусвідомлення впливає соціальний статус в даній групі (Grier & Deshpandé, 2001).

Оцінка відмінностей між компонентами самооцінки трьох поколінь лемків здійснювалася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Краскела-Уолліса (Kruskal-Wallis one-way analysis of variance, H-критерій), дозволило виявити більш точні залежності. Узагальнені відомості результатів перевірки гіпотези про однаковість розподілу компонентів етнічної самооцінки серед лемків трьох поколінь подано у додатку Е (табл. Е.3., табл. Е.4.).

На підставі аналізу, здійсненого за допомогою H-критерію, можемо стверджувати про наявні статистично значущі відмінності між трьома поколіннями у розподілі даних, отриманих за шкалами *самооцінка членства* ( $\chi^2 = 11,086$ ;  $p = 0,004$ ), *особиста колективна самоповага* ( $\chi^2 = 6,477$ ;  $p = 0,039$ ), *публічна колективна самоповага* ( $\chi^2 = 11,261$ ;  $p = 0,004$ ) та *важливість для ідентичності* ( $\chi^2 = 10,929$ ;  $p = 0,004$ ), на рівні значущості  $p < 0,05$ .

Для виявлення міжпоколінних попарних відмінностей між компонентами самооцінки лемків трьох поколінь, нами було застосовано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні (Mann-Whitney), із критичним рівнем значущості  $p < 0,05$ , завдяки чому було виявлено наступні залежності.

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *самооцінка членства* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1905$ ,  $Z = -0,164$ ,  $p = 0,870$ ), та відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків другого і третього покоління ( $U = 1767$ ,  $Z = -2,847$ ,  $p = 0,004$ ) та першого і третього покоління ( $U = 1453,5$ ,  $Z = -2,850$ ,  $p = 0,004$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *особиста колективна самоповага* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1929$ ,  $Z = -0,046$ ,  $p = 0,964$ ) та відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків першого і третього ( $U = 1602$ ,  $Z = -2,165$ ,  $p = 0,030$ ) та другого і третього покоління ( $U = 1932$ ,  $Z = -2,179$ ,  $p = 0,029$ ).

Було прийнято припущення про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *публічна колективна самоповага* серед лемків другого і третього покоління ( $U = 2307$ ,  $Z = -0,591$ ,  $p = 0,555$ ) та відхилено припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1344$ ,  $Z = -2,956$ ,  $p = 0,003$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1444,5$ ,  $Z = -2,898$ ,  $p = 0,004$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *важливість для ідентичності* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1560$ ,  $Z = -1,880$ ,  $p = 0,060$ ), другого і третього покоління ( $U = 2145$ ,  $Z = -1,274$ ,  $p = 0,203$ ) та відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків другого і третього покоління ( $U = 1341$ ,  $Z = -3,391$ ,  $p = 0,001$ ).

Таким чином, проведене дослідження дозволило здійснити порівняльний аналіз структури та змісту етнічної самооцінки лемків трьох поколінь.

Варто зазначити, що у процесі вивчення етнічної самооцінки лемків першого покоління виявлено тенденцію до ухиляння від висловлювання прямих оцінок та надання переваги безоцінковому ставленню до власної етнічної групи. Це може бути зумовлено захисним характером переживання

досвіду депортації та адаптації до нового, мультикультурального соціального середовища, де значущі інші зазвичай не є представниками лемківської етнічної групи, а також пристосування до нової системи оцінних ставлень. Серед другого та третього покоління така тенденція не спостерігалась, проте виявлено зворотну сторону позитивної оцінки своїх членів представниками лемківської групи. Вона полягає в тому, що середнє значення параметру *особистої колективної самоповаги* у останніх двох поколінь має більше значення, ніж показник параметру *важливість для ідентичності*, що може свідчити про те, що членство у даній групі вартує лемкам другого та третього покоління застосування більших особистісних ресурсів, ніж може їх компенсувати *важливість для ідентичності* даної етнічної групи. Така ситуація може викликати почуття провини та неповноцінності за недостатньо «успішну» участь у житті лемківської етнічної групи, що може стати на заваді формуванню та передачі гармонійного характеру етнічної самосвідомості наступним поколінням.

Слід зазначити, що етнічна самооцінка лемків першого покоління значною мірою зумовлена зміною місця проживання. З одного боку, необхідність утримання на новому місці проживання спонукала їх триматися за ідентичність як опору, а з іншого боку – болісним було усвідомлення того, що саме їх етнічна належність і стала причиною переселення. Важко сказати, чи самооцінка лемків першого покоління була такою первинно, чи була змінена під впливом політичних дій. Також варто враховувати, що етнічна самооцінка лемків першого покоління не встигла сформуватися до переселення у зв'язку з дитячим віком, у якому вони були переселені. У більшості випадків їх етнічна самооцінка формувалася вже під час проживання на території референтної етнічної групи, під впливом батьківського виховання лемків першого покоління пращурів та одночасно у громадських організаціях, які очолювали представники референтної етнічної групи та радянської влади. Представники етнічної групи вимушені були триматися разом, виживати, у цих умовах питання етнічної самооцінки не було першочерговим.

Друге покоління характеризувалося зміною ставлення до етнічного за рахунок заборони етнічного та всього, що відрізняється, та що могло закласти фундамент для нормальної етнічної самооцінки наступного покоління. У даних кореляціях відмічаємо великий вплив на етнічну самооцінку лемківської групи оцінок інших етнічних груп, що виявлялося у врахуванні суспільних настроїв, що панують у навколишньому середовищі. Етнічна самооцінка групи має тенденцію до зростання, коли вони об'єднані або знаходяться на обмеженій території, а також, коли зберігається спільна ціль.

Емпіричне дослідження показало, що позитивна оцінка своїх членів представниками лемківської групи та позитивне сприйняття лемківської етнічної групи іноетнічним оточенням зумовлює значущість даної групи для Я-концепції лемків третього покоління. Це підтверджує припущення W. McGuire, що членство в певній групі є значущим для особистості в тій мірі, в якій членство в цій групі значуще для соціального середовища. Кореляційний аналіз дав змогу встановити, що у структурі самооцінки лемків третього покоління під дією зовнішніх чинників відбулися суттєві зміни. Компонентом, який забезпечує важливість даної групи для Я-концепції лемків третього покоління, стала *самооцінка членства*, яка базується на тому, наскільки хорошим чи значущим є членство лемків молодшого покоління у даній етнічній групі. Також було визначено, що етнічна самосвідомість часто буває спричинена факторами, зовнішніми по відношенню до особистості, зокрема чинником, який може впливати на етнічну самооцінку, є соціальне середовище.

Статистичне порівняння за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Краскела-Уолліса, дало змогу констатувати динамічні зміни серед усіх компонентів етнічної самооцінки, що може свідчити про кардинальну зміну соціальної ситуації по відношенню до кожного з лемківських поколінь.

За допомогою кореляційного аналізу було виявлено прямий взаємовплив *особистої колективної самоповаги* на важливість даної групи для Я-концепції представників лемків перших двох поколінь. Дана шкала позначає наскільки хорошою на думку респондента є данна (його) соціальна група, що вказує на

стали значущість та незмінно позитивне ставлення лемків до своєї етнічної групи.

В цілому можна зазначити, що етнічна самооцінка лемків першого покоління відображає успішність пристосування до нових соціо-політичних умов, в яких значущість власної етнічної групи, її оцінка іншими, те, наскільки хорошим чи значимим є респондент як член даної групи, забезпечувало позитивну Я-концепцію для представників лемків, та було запорукою виживання як етнічної групи загалом, так і кожного окремого її члена. У таких настроях зростало і друге покоління. В одночас з цим для другого покоління на перший план виступає значущість лемківської етнічної групи як загалом, так і окремо її членів, успадкованої від першого покоління.

Для другого та третього покоління притаманні інші особливості, за рахунок широкого впливу соціокультурного контексту, який формує в даній групі орієнтації на інші життєві цілі, які не були доступні попередньому поколінню. Зокрема, для другого та третього покоління однаково важливо те, як інші оцінюють лемківську етнічну групу, та її значимість для їх позитивної Я-концепції, що може свідчити на користь поступового пристосування етнічної самооцінки лемківської етнічної групи до зовнішньогрупових впливів, наявних у нових суспільно-політичних умовах.

#### **4.2. Психологічні особливості етнічних афіліативних тенденцій лемків**

Одним із суттєвих компонентів етнічної самосвідомості є етнічна афіліація. Поняття афіліація означає «прагнення людини бути в товаристві інших людей, потреба у створенні теплих, емоційно значущих відносин з іншими» (Гуревич, 2007, с. 74). Виражені етноафіліативні тенденції проявляються у схильності людини слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи. В той же час низька потреба в етнічній належності (афіліації) також відображає слабку ідентифікацію зі своєю етнічною групою.



Дослідження вираженості потреби в етнічній належності набуває особливої актуальності для лемків, що були депортовані з території Лемківщини, і вже три покоління проживають в українському поліетнічному середовищі.

Для вивчення етноафіліативних потреб серед лемків трьох поколінь було використано методичну розробку «Етнічна афіліація» Г. У. Солдатової та С. В. Рижової (Солдатова, 1998). Блок індикаторів, що відображають етноафіліативні тенденції серед представників лемківської етнічної групи, складався із 9 суджень.

На перше судження «Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу» позитивну відповідь дали 98,7% респондентів. Міжпоколінна диференціація практично не виражена: із судженням погодилися 100% першого покоління, 97,05% другого покоління, та 100% третього покоління лемків.

Наступне етноафіліативне судження «Кожна людина несе в собі долю провини за помилки, здійснені її народом» отримало позитивний відгук лише у 59,74% опитаних. Проте між думкою трьох поколінь спостерігається значна розбіжність: із судженням погоджуються у першому поколінні 52,63%; у другому – 82,35%, у третьому – 33,33%.

Згodu з третім судженням «В житті необхідно дотримуватися норм і правил, що закладені у культурі свого народу» було зафіксовано у 88,31% респондентів. У відповідях трьох поколінь спостерігається певна диференціація: судження підтримали 100% опитаних першого покоління, серед другого – 82,35%, серед третього покоління це судження підтримали 87,5% опитаних.

На четверте судження «Народам, які сповідують одну і ту ж саму релігію, легше порозумітися» позитивно відреагували 77,92% респондентів. Між думкою трьох поколінь спостерігається значна розбіжність: у першому поколінні 84,21% відреагували позитивно, у другому поколінні – 85,29%

респондентів, в той час як у третьому поколінні позитивну відповідь дали лише 62,5% респондентів.

Наступне етноафіліативне судження «Інтереси народу мають бути важливіші, ніж проблеми та інтереси окремої людини» дали позитивну відповідь лише 57,14% респондентів трьох поколінь. Звертає на себе увагу те, що думка першого та другого покоління щодо даного питання практично збігається, на відміну від думки третього покоління: у першому поколінні твердження підтримали 73,68% респондентів, 73,52% – другого покоління, і всього 20,83% опитаних погодились із даним твердженням у вибірці лемків третього покоління.

На шосте судження «Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, то це, швидше за все, ускладнить взаєморозуміння», схвальний відгук дало лише 28,57% опитаних. Відповіді різних поколінь мають певні розбіжності: позитивну відповідь дали 47,36% представників першого покоління, 23,52% – другого покоління, та 20,83% представників третього покоління.

На сьоме судження «Людині необхідно відчувати свою приналежність до якого-небудь народу» дали позитивну відповідь 74,02% лемків трьох поколінь, з яких дане судження підтримали: 60,42% представників першого покоління, 85,25% – другого покоління, та 62,5% – третього покоління.

Солідарність з восьмим судженням «Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність» виразило переважна більшість респондентів – 96,1% опитаних. Однак в думках трьох поколінь спостерігається значна розбіжність: із судженням погодились 100% представників першого та другого покоління, та 87,5% – третього.

На дев'яте судження «За національністю людини завжди можна побачити її народ» дали позитивну відповідь 72,72% лемків. Міжпоколінна диференціація практично не виражена: з судженням згодні 63,15% представників першого покоління, 76,47% другого, та 75% третього покоління.

Результати опитування за першим, третім та восьмим судженням показали високу ступінь етноаффіліативних тенденцій у лемківському середовищі. Було також отримано значний відсоток ствердних відповідей на четверте питання: «Народам, які сповідують одну і ту ж саму релігію, легше порозумітися», що поєднується із результатами етнографічних досліджень у яких зазначається велике значення релігії для лемківської етнічної групи.

Також була виявлена велика кількість негативних відповідей по п'ятому та шостому судженнях – із п'ятим твердженням не погодилися 50% опитаних у вибірці лемків третього покоління, на шосте судження 48,05% респондентів дали негативну відповідь. Такий розподіл, може бути пов'язаним із проживанням у глобалізованому поліетнічному середовищі, де вирішальну роль для самореалізації особистості відіграють не етнічні, а інші чинники, такі, наприклад, як рівень освіти, інтелект, соціальний статус тощо. Щодо п'ятого судження можна припустити, що, незважаючи на відданість ідеалам і цінностям свого народу, представники лемківської молоді негативно ставляться до нав'язування їм інтересів їх народу або його окремих радикальних представників, що психологічно допустимо і не може бути віднесено до проявів етнічного відокремлення.

Блок індикаторів, що відображають антиетноаффіліативні тенденції – низьку потребу в етнічній афіліації серед представників лемківської етнічної групи, також складався із 9 суджень.

На перше судження «У своїх вчинках варто керуватися в першу чергу особистими інтересами, а не якими-небудь іншими, у тому числі і національними» позитивну відповідь дали 36,36% респондентів. Між думкою трьох поколінь спостерігається певна розбіжність: із судженням погодилися 47,36% першого покоління, 29,41% – другого покоління, та 37,5% – третього покоління лемків.

Наступне антиетноаффіліативне судження «Взаємопорозуміння у сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени цієї сім'ї» отримало позитивний відгук у 71,42% опитаних. Міжпоколінна диференціація

значимо не виражена: із судженням погоджуються у першому поколінні 68,42%; у другому – 67,64%, у третьому – 79,16%.

Солідарність із третім судженням «Сучасній людині має бути байдужа її національність» була притаманна 6,49% респондентів. У відповідях трьох поколінь значної диференціації не виявлено: судження підтримали 5,26% опитаних першого покоління, серед другого – 8,82%, серед третього покоління це судження підтримали 4,16% опитаних.

На четверте судження «В житті необхідно жити своїм розумом, не зважаючи на норми та правила поведінки, що прийняті тим чи іншим народом» позитивно відреагували 55,84% респондентів. Між думкою трьох поколінь спостерігається певна розбіжність: у першому поколінні 68,42% відреагували позитивно, у другому поколінні – 47,05%, у третьому поколінні ствердну відповідь дали 58,33% респондентів.

На наступне антиетноафіліативне судження «Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують» дали позитивну відповідь 49,35% респондентів трьох поколінь. Звертає на себе увагу те, що думка першого та другого покоління щодо даного питання практично збігається, на відміну від думки третього покоління: у першому поколінні твердження підтримали 42,10% респондентів, 47,05% другого покоління, та 58,33% опитаних погодились із даним твердженням у вибірці лемків третього покоління.

На шосте судження «Неможливо сказати, що окрема людина несе в собі характерні риси свого народу» схвальний відгук дали 32,46% опитаних. Відповіді різних поколінь не мають значної розбіжності: позитивну відповідь дали 36,84% представників першого покоління, 29,41% – другого покоління, та 33,33% представників третього покоління.

На сьоме судження «Сучасній людині не обов'язково відчувати приналежність до якогось народу» дали позитивну відповідь всього 12,98% лемків трьох поколінь. Між думкою трьох поколінь спостерігається значна

розбіжність: дане судження підтримали 26,31% представників першого покоління, 5,88% – другого покоління, та 12,5% – третього покоління.

Солідарність з восьмим судженням «Окрема людина не може нести відповідальність за справи свого народу» виразили 59,74% опитаних. Однак в думках трьох поколінь спостерігається певна міжпоколінна диференціація: із судженням погодилися 52,63% представників першого, 55,88% – другого покоління, та 70,83% – третього покоління.

На дев'яте судження «Народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли і не потрібні сучасній людині» дали позитивну відповідь 10,38% лемків. Міжпоколінна диференціація практично не виражена: з судженням згодні 10,52% представників першого покоління, 8,82% – другого, та 12,5% – третього покоління.

В таблиці 4.2. представлено математичне сподівання для проявів етноафіліативних та антиетноафіліативних тенденцій за результатами аналізу дев'яти суджень серед лемків трьох поколінь від максимального значення, передбаченого методикою у 9 балів.

Таблиця 4.2.

**Особливості етноафіліативних та антиетноафіліативних тенденцій серед лемків трьох поколінь на основі показників математичного сподівання**

Тенденції	Показники математичного сподівання			
	Три покоління	Перше покоління	Друге покоління	Третє покоління
<i>Етноафіліативні</i>	5,03	5,68	5,79	3,45
<i>Антиетноафіліативні</i>	-1,19	-0,78	-2,02	-0,33

Як видно з таблиці, домінуючою тенденцією як для кожного із поколінь окремо, так і для досліджуваної групи лемків в цілому виступає потреба в етнічній належності, що має свій прояв у *етноафіліативних тенденціях*.

Оцінка відмінності у етноафіліативних тенденціях між трьома поколіннями лемків за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Н-

критерію Краскела-Уолліса, дозволило виявити більш точні залежності. Узагальнені відомості результатів перевірки гіпотези про однаковість розподілу етноафіліативних тенденцій та антиетноафіліативних тенденцій між групами лемків трьох поколінь подано у додатку Е (табл. Е.5., табл. Е.6.).

На підставі аналізу, здійсненого за допомогою Н-критерію, можемо стверджувати про наявні статистично значущі відмінності між трьома поколіннями у розподілі даних, отриманих за шкалами *етноафіліативні тенденції* ( $\chi^2 = 45,629$ ;  $p = 0,0001$ ) та *антиетноафіліативні тенденції* ( $\chi^2 = 13,233$ ;  $p = 0,001$ ), на рівні значущості  $p < 0,05$ .

Для виявлення відмінностей у етноафіліативних тенденціях між трьома поколіннями попарно, нами було застосовано непараметричний критерій Манна–Уїтні (Mann–Whitney, U–test), із критичним рівнем значущості  $p < 0,05$ , завдяки чому було виявлено наступні залежності.

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *етноафіліативні тенденції* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1737$ ,  $Z = -1,018$ ,  $p = 0,309$ ) та відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків другого і третього покоління ( $U = 1068$ ,  $Z = -5,813$ ,  $p = 0,0001$ ) та першого і третього покоління ( $U = 868,5$ ,  $Z = -5,677$ ,  $p = 0,0001$ ).

Було прийнято припущення про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *антиетноафіліативні тенденції* серед лемків першого та третього покоління ( $U = 1854$ ,  $Z = -0,946$ ,  $p = 0,344$ ) та відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1449$ ,  $Z = -2,46$ ,  $p = 0,014$ ) і другого та третього покоління ( $U = 1611$ ,  $Z = -3,52$ ,  $p = 0,0001$ ).

Статистично значуща однаковість вираження *етноафіліативних тенденцій* у групах лемків першого та другого покоління може свідчити про збереження потреби в етнічній належності засвоєної лемками другого покоління від попередніх поколінь. Таким чином, можна констатувати, що першим двом поколінням притаманне прагнення до етнозбереження за рахунок

встановлення та підтримки теплих, емоційно значущих стосунків із представниками своєї етнічної групи, що може бути пов'язане із більш загальним прагненням до гармонії, стабільності суспільства та взаємостосунків.

Встановлення та підтримка стосунків із представниками своєї етнічної групи може виражати прагнення до етнозбереження, а може бути пов'язане із більш загальним прагненням до гармонії, стабільності суспільства та взаємостосунків – поведінковою моделлю проявів потреби у афіліації, засвоєної від першого покоління.

Разом із тим було виявлено статистично значущу однаковість вираження *антиетноафіліативних тенденцій* у групах лемків першого та третього покоління, що може відображати домінування потреби у виживанні при вступі у контакти поза своїм соціальним середовищем та при розширенні первинної групи. Також, *антиетноафіліативні тенденції* першого та третього покоління може свідчити про процес адаптації до нового, мультикультурального соціального середовища, де значущі інші зазвичай не є представниками лемківської етнічної групи.

В цілому можна зазначити, що лемків першого покоління об'єднувала потреба у виживанні в нових соціо-політичних умовах, встановлення та підтримка стосунків всередині своєї етнічної групи була запорукою виживання як етнічної групи загалом, так і кожного окремого її члена, що обумовлює *етноафіліативні тенденції* лемків перших поколінь. У таких настроях зростало і друге покоління. Водночас з цим для першого покоління також значущою є потреба у адаптації до нового іноетнічного середовища, що певним чином позначається на вираженості потреби в етнічній належності. І хоч на цьому етапі з'являється певний конфлікт між інтересами групи та особистими потребами, *етноафіліативні тенденції* зберігаються за рахунок цінності етнозбереження.

Для третього покоління ситуація виявилася кардинально іншою за рахунок широкого впливу соціокультурного контексту, відсутності зовнішньої загрози та глобалізаційних тенденцій, які формують у лемківській молоді

орієнтації на інші життєві цілі, які не були доступні попереднім поколінням. І хоча лемки третього покоління не глибоко залучені до життя своєї етнічної групи, вона асоціюється у них із комфортом та підтримкою і вони відчують необхідність у тому, щоб бути її частиною.

Таким чином, у ході дослідження було виявлено, що у представників трьох поколінь лемківської етнічної групи переважає потреба у створенні теплих, емоційно значущих відносин з іншими, схильності слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи, орієнтація на цінності колективізму. Однак, не зважаючи на те, що *етноафіліативні тенденції* в тій чи іншій мірі притаманні всім дослідженим поколінням лемків, міжпоколінна вираженість даних потреб значущо відрізняється. Якщо порівняти серединні ранги отримані під час однофакторного дисперсійного аналізу розподілу шкал *етноафіліативних* та *антиетноафіліативних тенденцій* серед трьох поколінь, то можна зробити висновок, що найвищу потребу в етнічній належності відчують представники другого покоління, чії серединні ранги за етноафіліативними судженнями трохи більші, ніж у інших поколінь, а за антиетноафіліативними судженнями – найнижчі. Наявність великої кількості несхвальних відгуків на судження, що відображають низьку потребу в етнічній належності, демонструють відсутність сформованих антиетноафіліативних установок і є показниками успішного формування етнічної ідентичності у внутрішньо суперечливому соціальному та етнічному середовищі.

Водночас у лемківській молоді зафіксовано найнижчий серединний ранг *етноафіліативних тенденцій*, у поєднанні із найвищим серединним рангом за *антиафіліативними тенденціями*, що може бути пов'язано із небажанням жити за зразками попередніх поколінь, брати на себе зобов'язання, що поєднані із етнічними обов'язками, відсутністю прагнення дотримуватися етнічних цінностей і звичаїв. Низька потреба в етнічній належності може відображати домінування потреби у виживанні при вступі у контакти поза своїм соціальним середовищем та при розширенні первинної групи. Однак, низький серединний ранг за етноафіліативною шкалою також може свідчити і про складнощі у



формуванні етнорольової ідентифікації в поліетнічному сімейному та соціальному середовищі. У даному поколінні зафіксовано велику кількість ствердних відповідей на друге антиафіліативне судження: «Взаємопорозуміння у сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени цієї сім'ї», що може ілюструвати вплив проживанням у глобалізованому поліетнічному середовищі, та поступове збільшення змішаних шлюбів між лемками та представниками інших етнічних груп, зумовленого локальними урбанізаційними процесами. Таким чином, високий серединний ранг лемківської молоді за антиетноафіліативною шкалою може відобразити наслідки адаптації до нового, мультикультурального соціального середовища, де значущі інші зазвичай не є представниками лемківської етнічної групи.

Отримана динаміка відмінностей між трьома поколіннями у *етноафіліативних тенденціях* може бути пояснена тим, що на формування потреби в етнічній належності для представників даної групи протягом усього періоду її існування вирішальне значення мала полінаціональність середовища проживання. Зокрема, для значної частини сімей першого та другого покоління характерна певна етнічна гомогенність, на відміну від середовища зростання лемківської молоді.

В цілому можна зазначити, що саме такі чинники, як об'єднання проти зовнішньої загрози та важливість впливу з боку референтного етносу могли виявитися суттєвими щодо формування етноафіліативних тенденцій лемків трьох поколінь. Окрім цього, також мають значення тип виробництва та глобалізаційні тенденції, що чинять значний вплив на усі соціально-групові утворення сімейного типу. Також, історичний досвід відчуття загрози власній етнічній групі, гостре відчуття опозиції «ми» – «вони» може спричинити втрату актуальності етноафіліативних потреб у загальній системі потреб частини представників лемківської етнічної групи.

### 4.3. Особливості доміантних типів ідентичності лемків

Для фіксації та подальшого аналізу типів етнічної ідентичності нами була застосована методика Г. У. Солдатової, С. В. Рижової «Типи етнічної ідентичності» (Солдатова, 1998). Авторські визначення параметрів використовувалися нами в процесі інтерпретації отриманих результатів. Оскільки можливість одночасного вибору декількох типів ідентичності і висока соціальна бажаність параметру норми в даній методиці, дозволяє визначити лише загальні риси етнічної самосвідомості, отримані дані було опрацьовано за допомогою методів математичної статистики.

В таблиці 4.3. представлено математичне сподівання для типів етнічної ідентичності лемків трьох поколінь від максимального значення передбаченого методикою у 20 балів.

Таблиця 4.3.

#### Ієрархія вираженості типів етнічної ідентичності серед лемків трьох поколінь на основі показників математичного сподівання

Типи етнічної ідентичності	Показники математичного сподівання для лемків трьох поколінь			
	Три покоління	Перше покоління	Друге покоління	Третє покоління
<i>Етноігілізм</i>	4,74	3,94	4,79	5,29
<i>Етноіндиферентність</i>	11,25	12,84	11,55	9,58
<i>Норма</i>	16,83	17,47	16,97	16,12
<i>Етноегоїзм</i>	6,71	6,47	7,17	6,25
<i>Етноізоляціонізм</i>	6,92	6,68	7,32	6,54
<i>Етнофанатизм</i>	9,61	10,21	10,17	8,33

Як видно з таблиці, домінуючим типом етнічної ідентичності, як для кожного із поколінь окремо, так і для досліджуваної групи лемків в цілому, виступає *норма* – позитивна етнічна ідентичність.

Статистична оцінка за допомогою коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена дозволила встановити спрямованості лінійної залежності між типами етнічної

ідентичності лемків трьох поколінь. Кореляційні матриці представлені в додатку 3 (табл. 3.4., табл., 3. 5., табл. 3.6).

В результаті кореляційного аналізу в групі лемків першого покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етнофанатизм* та параметрами: *етноізоляціонізм* ( $r = 0,752$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноегоїзм* ( $r = 0,432$ ;  $p = 0,001$ ); *етноіндиферентність* ( $r = 0,432$ ;  $p = 0,009$ ) та параметром *етнонігілізм* ( $r = 0,367$ ;  $p = 0,005$ ).

Трактуючи прямий кореляційний зв'язок між параметрами *етнофанатизму* та *етноізоляціонізму* виходячи із засад соціальної психології, передбачаємо, що етноізоляціонізм може свідчити про недовідність досвіду міжетнічних контактів, чи відсутність досвіду позитивної міжетнічної взаємодії, наслідком якої може стати *етнофанатизм*. Також, дані кореляції можуть позначати взаємопов'язаність в етнічній самосвідомості лемків першого покоління переконаності у перевазі свого народу та потреби у боротьбі за його добробут.

Значимість лемківської етнічної групи для лемків першого покоління, відчуття потреби у очищенні своєї культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, що стають все більш поширеними із кожним поколінням в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язані із готовністю йти на дії під гаслом етнічних інтересів, та боротися за добробут свого народу. І навпаки, дії під гаслом етнічних інтересів, боротьба за добробут свого народу взаємовпливає на переконаність у перевазі власної культури, її значимості та цінності для збереження в етнічній самосвідомості лемків першого покоління.

Однак, за рахунок того, що лемківська етнічна група формувалася на ґрунті багатих міжетнічних контактів – дані контакти є частиною культури та самосвідомості лемків, їх етнокультурним спадком, в той час як *етнофанатизм* як тенденція має на меті етнічне відгородження, обмеження чи поривання етнічних зв'язків задля зосередження на добробуті свого народу, що призведе до

знищення самого ядра лемківських особливостей – медіації між українською, словацькою та польською культурами.

Прямі кореляції між параметрами *етнофанатизму* та *етноегоїзму* можуть також відображати сприйняття через призму конструкту «мій народ» у спілкуванні із представниками інших етнічних культур, що в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язане із готовністю йти під гаслом етнічних інтересів, відмови іншим народам у користуванні ресурсами та соціальними привілеями.

Прямий зв'язок між *етнофанатизмом* та *етноіндиферентністю* може свідчити про бажання лемків першого покоління добробуту для усіх народів, що взаємопов'язане із обмеження територій спільного користування, та загалом чітку прописаність, задекларованість міжетнічної взаємодії. Однак це також може відображати сприйняту від радянської влади ідею про злиття усіх народів у єдине ціле, де етнічність водночас виступає з одного боку найголовнішим критерієм, та з іншого за рахунок сильного розширення кордонів «етнічного» зникає як неактуальна у людських відносинах.

Пряма кореляція між параметрами *етнофанатизму* та *етнонігілізму* може мати трактування як «внутрішня» позиція етнофанатизму лемків першого покоління, яка має зовнішнє вираження чи приховується за *етнонігілізмом*, або навпаки. Також це може означати зв'язок який лемки застосовують не по відношенню до себе, а назовні, (одне із питань шкали звучить так: «Він вважає, що для захисту інтересів свого народу будь-які засоби добрі») лемки першого покоління на своєму досвіді змушені сумно констатувати що такі ситуації мають місце у реальності (Операція «Вісла»).

У першого покоління лемків, також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етноегоїзм* та параметром *етнонігілізм* ( $r = 0,587$ ;  $p = 0,0001$ ). Ще одна група кореляцій параметрів гіперідентичності та гіпоідентичності, яка є індикатором стану психічної інфляції, і відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків першого покоління. Дані кореляції вказують на те, що

результат сприйняття через призму конструкту «мій народ», напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язаний із гіпоідентичністю, відходом від власної етнічної групи і пошуком стійких соціально-психологічних ніш не по етнічному критерію.

Як зазначалося, гіпоідентичність представників найстаршого покоління лемків може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи будучи способом адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості. Такі реакції проявляються у вигляді придушення свідомих поривів до гіперідентичності, несвідомого вибору гіпоідентичності, відходу в діяльність не пов'язану із етнічними проблемами, або відхід від власної групи взагалі. Це також може свідчити про наявність внутрішньоособистісного конфлікту як результату тривалої міжетнічної напруженості (Солдатова, 1998).

У першого покоління лемків, також було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етноізоляціонізм* та параметрами: *етноіндиферентність* ( $r = 0,558$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноегоїзм* ( $r = 0,428$ ;  $p = 0,001$ ) та *етнонігілізм* ( $r = 0,335$ ;  $p = 0,01$ ). Переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія, в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язані із розмиванням етнічної ідентичності, невизначеністю етнічної належності, неактуальністю етнічності. Даний взаємозв'язок може свідчити про внутрішній психологічний конфлікт між двома протилежними тенденціями: тим що навязано ззовні та має право на прояв, та «істинною» позицією лемків першого покоління. Можливо ці дві тенденції розвивалися за різною хронологією, однак, так і не змогли знайти свого логічного завершення, виходу, тому залишилися у амбівалентній сукупності в етнічній самосвідомості лемків першого покоління. Дані тенденції у структурі ідентичності лемків першого покоління можуть бути наслідком протидії ідеології радянської уніфікації, яка придушувала прояви етнічної

ідентичності та боротьби за інтереси своєї етнічної групи. З іншого боку, для лемків етнічність стала причиною переселення, і в цьому випадку етнічна індіферентність могла виступати захисною реакцією на травматичний досвід депортації. Це може обумовлювати наявність різноспрямованих мотивів як на збереження групи, так і на заперечення етнічності як такої що має значення.

Пряма кореляція *етноізоляціонізму* та *етноегоїзму* може свідчити про бажання компенсувати потребу збереження етнічної самосвідомості своєї етнічної спільноти за рахунок етноізоляції. Пряма кореляція між параметрами *етноізоляціонізму* та *етнонігілізму* може свідчити про те, що у самосвідомості лемків першого покоління гіпоідентичність взаємопов'язана із переконаністю у перевазі свого народу та потребі очищення етнічної культури.

«Кореляція показників за параметрами гіперідентичності та гіпоідентичності виступає індикатором стану психічної інфляції та відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів» (Солдатова, 1998, с. 42) в етнічній самосвідомості лемків першого покоління. Дані кореляції вказують на те, що переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобія, в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язані із розмиванням етнічної ідентичності, невизначеністю етнічної належності, неактуальністю етнічності. Також, переконаність у перевазі свого народу в етнічній самосвідомості лемків першого покоління взаємопов'язана, із одного боку – із результатом сприйняття через призму конструкту «мій народ», що може припускати напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп, а із іншого – із гіпоідентичністю, відходом від власної етнічної групи і пошуку стійких соціально-психологічних ніш не за етнічним критерієм.

В результаті кореляційного аналізу в групі лемків другого покоління було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етноегоїзм* та параметром *етноізоляціонізм* ( $r = 0,735$ ;  $p = 0,0001$ ). Параметри гіперідентичності, в основі якої лежить «гіпертрофоване прагнення до позитивної етнічної ідентичності»

(Солдатова, 1998), утворюють найсильніший кореляційний зв'язок в групі лемків другого покоління. *Етноегоїзм*, який означає результат сприйняття через призму конструкту «мій народ», та може припускати напруженість і роздратування у спілкуванні із представниками інших етнічних груп, в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язаний із переконаністю у перевазі свого народу, необхідності «очищення» своєї культури, та визнанням пріоритету етнічних прав народу над правами людини і виправдання будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу.

Кореляція показників демонструє узгодженість параметрів гіперідентичності в етнічній самосвідомості лемків другого покоління, що свідчить про те, що надання переваги власній етнічній групі усвідомлюється як один із близьких варіантів до абсолютної переконаності в перевазі над «чужими». Однак, хоча гіперідентичність і є запорукою ревного збереження культури етнічної групи і відстоювання її прав і досягнень, в той самий час вона може ставати на заваді спілкуванню з представниками інших народів, що не сприяє підтримці і розвитку міжетнічних контактів (Солдатова, 1998).

У групі лемків другого покоління, було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етнофанатизм* та параметрами: *етноізоляціонізм* ( $r = 0,569$ ;  $p = 0,0001$ ) та *етноегоїзм* ( $r = 0,488$ ;  $p = 0,0001$ ). Дані кореляції вказують на те, що визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, і виправданням будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язане із переконаністю у перевазі свого народу, визнанням необхідності «очищення» своєї культури, напруженістю і роздратуванням у спілкуванні з представниками інших етнічних груп.

Було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етнонігілізм* та параметрами: *етнофанатизм* ( $r = 0,560$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноіндиферентність* ( $r = 0,445$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноізоляціонізм* ( $r = 0,361$ ;  $p = 0,002$ ) та *етноегоїзм* ( $r = 0,330$ ;  $p = 0,006$ ). Кореляція параметрів гіперідентичності та гіпоідентичності, є індикатором стану психічної інфляції, і відображає ступінь неузгодженості

свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків другого покоління (Солдатова, 1998).

Дані кореляції вказують на те, що гіпоідентичність, відхід від власної етнічної групи і пошук стійких соціально-психологічних ніш не по етнічному критерію в етнічній самосвідомості лемків другого покоління взаємопов'язані із результатом сприйняття через призму конструкту «мій народ», що передбачає напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп. Даний взаємозв'язок може бути зумовлений негативними оцінками оточуючих категорії «мій народ» до якого належить дана група респондентів, що може викликати у них бажання дистанціюватися від групи яка не дає їм позитивної етнічної ідентичності.

Загалом гіперідентичність в етнічній самосвідомості лемків другого покоління може бути пов'язана із дефіцитарністю етнічних символів та наповненістю ідентичності, від чого власна етнічність приймається як така що потребує радикального захисту, який найлегше забезпечити через протиставлення, який провокує активне самоусвідомлення. В той час як гіпоідентичність представників лемків другого покоління може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи будучи способом адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості. Такі реакції проявляються у вигляді придушення свідомих поривів до гіперідентичності, несвідомого вибору гіпоідентичності, відходу в діяльність не пов'язану із етнічними проблемами, або відхід від власної групи взагалі. Це також може свідчити про наявність внутрішньоособистісного конфлікту як результату тривалої міжетнічної напруженості (Солдатова, 1998).

У групі лемків другого покоління також було виявлено обернені кореляційні зв'язки між параметром *норма* та параметрами: *етноегоїзм* ( $r = -0,523$ ;  $p = 0,0001$ ); *етнонігілізм* ( $r = -0,408$ ;  $p = 0,001$ ) та *етноізоляціонізм* ( $r = -0,335$ ;  $p = 0,005$ ). Негативні кореляції можна охарактеризувати як протиставлення в етнічній самосвідомості лемків другого покоління позитивної етнічної ідентичності (*норми*) – з одного боку, відходу від власної етнічної



групи та пошуку стійких соціальних ніш не по етнічному критерію, а з іншого – сприйняття інших через призму «мій народ», роздратуванню у спілкуванні з представниками інших етнічних груп, переконаністю у перевазі свого народу, та визнання необхідності «очищення» своєї культури. У групі лемків другого покоління це єдині кореляції із позитивною етнічною ідентичністю, що протиставлена по відношенню до проявів гіперідентичності та крайньої гіпоідентичності в етнічній самосвідомості.

В результаті кореляційного аналізу в групі лемків третього покоління було виявлено прямий кореляційний зв'язок між параметром *етноізоляціонізм* та параметром *етноегоїзм* ( $r = 0,748$ ;  $p = 0,0001$ ). Ці два параметри позначають шкалу гіперідентичності, в основі якої лежить гіпертрофоване прагнення до позитивної етнічної ідентичності, що свідчить про узгодженість гіпереідентичних тенденцій в етнічній самосвідомості лемків третього покоління, усвідомлення цієї спільності, але в той час можливості для прояву етноцентризму. Параметри гіперідентичності утворюють найсильніший кореляційний зв'язок в данній групі. *Етноізоляціонізм* позначає переконаність у перевазі свого народу, визнання необхідності «очищення» національної культури, негативне ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобію, що в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язане із сприйняттям через призму конструкту «мій народ».

Кореляція показників за даними параметрами демонструє, що надання переваги власній етнічній групі у самосвідомості лемків молодого покоління усвідомлюється як один із близьких варіантів до абсолютної переконаності в перевазі над «чужими». І хоча гіперідентичність є запорукою ревного збереження культури етнічної групи і відстоювання її прав і досягнень, в той самий час вона може ставати на заваді спілкуванню з представниками інших народів, що не сприяє підтримці і розвитку міжетнічних контактів (Солдатова, 1998). З огляду на те, що лемки третього покоління живуть в умовах глобалізації і мультикультуралізму, дана кореляція може свідчити про те, що наявність певного *етноізоляціонізму*, обмежує можливість широких

міжетнічних зв'язків, які є принципово важливими для (у самосвідомості лемків молодшого покоління) сучасної лемківської молоді.

У групі третього покоління лемків, було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етнонігілізм* та параметрами: *етнофанатизм* ( $r = 0,637$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноізоляціонізм* ( $r = 0,519$ ;  $p = 0,0001$ ) та *етноегоїзм* ( $r = 0,384$ ;  $p = 0,001$ ). Кореляція параметрів гіперідентичності та гіпоідентичності, є індикатором стану психічної інфляції, і відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків третього покоління (Солдатова, 1998). Дані кореляції вказують на те, що гіпоідентичність, відхід від власної етнічної групи і пошук стійких соціально-психологічних ніш не по етнічному критерію, пов'язана у групі лемків третього покоління із параметрами гіперідентичності, що проявляються як визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, і виправданням будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу, переконаністю у перевазі свого народу, визнанням необхідності «очищення» національної культури, негативним ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобією, що є результатом сприйняття через призму конструкту «мій народ», що передбачає напруженість і роздратування у спілкуванні з представниками інших етнічних груп.

Дані зв'язки можуть бути пов'язані з негативними оцінками оточуючими категорії «мій народ» до якого належить дана група респондентів, що викликає у них бажання дистанціюватися від групи яка не дає їм позитивної етнічної ідентичності.

В даній групі було виявлено прямі кореляційні зв'язки між параметром *етнофанатизм* та параметрами: *етнічна індіферентність* ( $r = 0,601$ ;  $p = 0,0001$ ); *етноізоляціонізм* ( $r = 0,530$ ;  $p = 0,0001$ ) та *етноегоїзм* ( $r = 0,504$ ;  $p = 0,0001$ ). Кореляція параметрів гіперідентичності та гіпоідентичності, є індикатором стану психічної інфляції, і відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків третього покоління (Солдатова, 1998). Такі реакції проявляються у вигляді придушення несвідомих поривів до етнофанатизму, свідомого вибору гіпоідентичності,

відходу в діяльність не пов'язану із етнічними проблемами у випадку подібних життєвих обставин у житті лемків третього покоління. Це також може свідчити про наявність внутрішньоособистісного конфлікту як результату тривалої міжетнічної напруженості (Солдатова, 1998).

Визнання пріоритету етнічних прав народу над правами людини, виправдання будь-яких жертв в боротьбі за добробут свого народу, в етнічній самосвідомості лемків третього покоління взаємопов'язане із гіпоідентичністю, розмиванням етнічної ідентичності. Дані зв'язки можуть позначати ситуацію пережиту попередніми поколіннями лемків, котра збереглася і заріпилася в етнічній самосвідомості молодшого покоління. Данна кореляція також може означати, що гіпоідентичність представників молодого покоління може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи будучи способом адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості. Як зазначає автор методики, етнічна індиферентність також може формуватися на основі витіснення надто актуальної, неприємної проблеми (Солдатова, 1998, с. 43).

У третього покоління лемків, було виявлено обернені кореляційні зв'язки між параметром *норма* та параметрами: *етнонігілізм* ( $r = -0,606$ ;  $p = 0,0001$ ) та *етноізоляціонізм* ( $r = -0,411$ ;  $p = 0,0001$ ). Обернені кореляції можна охарактеризувати як протиставлення позитивної етнічної ідентичності (*норми*) в етнічній самосвідомості лемків третього покоління з одного боку – відходу від власної етнічної групи та пошуку стійких соціальних ніш не по етнічному критерію, а з іншого – із переконаністю у перевазі свого народу, визнанням необхідності «очищення» національної культури, негативним ставлення до міжетнічних шлюбів, ксенофобією. У даній групі це єдині кореляції із позитивною етнічною ідентичністю, що протиставлена по відношенню до проявів крайньої гіпоідентичності та гіперідентичності в етнічній самосвідомості лемків третього покоління.

Згідно інтерпретації параметрів методки, позитивна етнічна ідентичність (*норма*) є основою для розвитку позитивних взаємовідносин із представниками

інших народів і допомагає більш ефективно пристосовуватися до іншого культурного середовища та зміні етносоціальних умов. Рівномірна структура нормальної етнічної ідентичності, в основі якої лежить етнічна толерантність, є вагомим психологічним потенціалом для різноманітних міжетнічних контактів, в той час, як гіпоідентичність має своє вираження у відчутті етнічної неповноцінності, відображає небажання підтримувати власні етнокультурні цінності, пов'язана із почуттями, сорому за представників своєї етнічної групи, інколи негативізму по відношенню до них, що вказує на складності у спілкуванні (Солдатова, 1998). Етнінігілісти відчужуються від власної етнічної групи, що водночас стає на заваді для встановлення нових, позитивних контактів на етнічній основі і у висновку веде до втрати важливої складової взаємодії в умовах мультикультурального, глобалізованого світу без кордонів, до якого молодим лемкам потрібно адаптуватися. Що може вказувати на захисний характер крайньої гіпоідентичності як спосіб адаптації лемками третього покоління до різного міжетнічного оточення.

Оцінка відмінностей між типами етнічної ідентичності трьох поколінь лемків здійснювалася за допомогою однофакторного дисперсійного аналізу Н-критерію Краскела-Уолліса, що дозволило виявити більш точні залежності. Узагальнені відомості результатів перевірки гіпотези про однаковість розподілу типів етнічної ідентичності серед лемків трьох поколінь подано у в додатку Ж (табл. Ж.3., табл. Ж.4.).

На підставі аналізу, здійсненого за допомогою Н-критерію, можемо стверджувати про відсутність статистично значущих відмінностей між трьома поколіннями лемківської групи у розподілі даних, отриманих за шкалами: *етнінігілізм* ( $\chi^2 = 4,123$ ;  $p = 0,127$ ), *етноегоїзм* ( $\chi^2 = 1,581$ ;  $p = 0,454$ ), *етноізоляціонізм* ( $\chi^2 = 0,881$ ;  $p = 0,644$ ) та про наявні статистично значущі відмінності між трьома поколіннями у розподілі даних, отриманих за шкалами *етноіндиферентність* ( $\chi^2 = 29,666$ ;  $p = 0,0001$ ), *норма* ( $\chi^2 = 6,212$ ;  $p = 0,045$ ) та *етнофанатизм* ( $\chi^2 = 9,736$ ;  $p = 0,008$ ), на рівні значущості  $p < 0,05$ .

Для виявлення міжпоколінних попарних відмінностей між типами ідентичності: *етноіндиферентність*, *норма* та *етнофанатизм*, нами було застосовано непараметричний критерій Манна-Уїтні, із критичним рівнем значущості  $p < 0,05$ , завдяки чому було виявлено наступні залежності.

Було відкинуто гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *етноіндиферентність* серед лемків першого та другого ( $U = 1464$ ,  $Z = -2,386$ ,  $p = 0,017$ ), другого та третього покоління ( $U = 1698$ ,  $Z = -3,151$ ,  $p = 0,002$ ) і першого та третього покоління ( $U = 931,5$ ,  $Z = -5,392$ ,  $p = 0,0001$ ).

Було прийнято припущення про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *норма* серед лемків першого та другого ( $U = 1815$ ,  $Z = -0,624$ ,  $p = 0,533$ ) і другого та третього покоління ( $U = 2031$ ,  $Z = -1,764$ ,  $p = 0,078$ ). А також, було відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків першого і третього покоління ( $U = 1557$ ,  $Z = -2,392$ ,  $p = 0,017$ ).

Було прийнято гіпотезу про однаковість розподілу даних, отриманих за шкалою *етнофанатизм* серед лемків першого та другого покоління ( $U = 1893$ ,  $Z = -0,224$ ,  $p = 0,823$ ), а також відкинуто припущення про однаковість розподілу даних даної шкали серед лемків другого та третього ( $U = 1854$ ,  $Z = -2,484$ ,  $p = 0,013$ ) і першого та третього покоління ( $U = 1453$ ,  $Z = -2,851$ ,  $p = 0,004$ ).

Таким чином, проведене дослідження дозволило здійснити аналіз структури та змісту етнічної ідентичності лемків трьох поколінь. Інтерпретація результатів отриманих даних із застосуванням методів математичної статистики, розкриває певні психологічні наслідки депортації, які сягають самосвідомості третього покоління лемків і впливають на особливості етнічної ідентичності у даній етнічній групі. З'ясовано, що параметри гіперідентичності, в основі яких лежить гіпертрофоване прагнення до позитивної етнічної ідентичності, мають найсильніші кореляції серед трьох поколінь, що вказує на те, що надання переваги власній етнічній групі займає важливе місце в етнічній самосвідомості лемків.

Разом з тим, виявлено кореляцію параметрів гіперідентичності та гіпоідентичності, що є індикатором стану психічної інфляції, і відображає ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь. Це означає, що гіпоідентичність у представників даної етнічної групи може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи будучи способом адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості.

В цілому можна зазначити, що структура та зміст етнічної ідентичності лемків трьох поколінь є досить сталою. Ієрархія розподілу більшості типів етнічної ідентичності залишається незмінною, водночас з цим, статистично доведено динамічні зміни у проявах *етноіндиферентності*, *норми* та *етнофанатизму* в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь. Якщо порівняти серединні ранги отримані під час однофакторного дисперсійного аналізу спостерігається тенденція до зменшення розмивання етнічної ідентичності, невизначеності етнічної належності, неактуальності етнічності, також знижується і готовності йти на будь-які дії під гаслом етнічних інтересів, визнавати пріоритет етнічних прав народу над правами людини, та виправдовувати жертви в боротьбі за добробут свого народу. Виявлені закономірності можуть свідчити про стабілізацію крайніх проявів гіпо- та гіперідентичності серед лемківської етнічної групи, закладаючи передумови для успішної інтеграції даного народу до європейського суспільства.

Якщо розглядати зв'язки між типами етнічної ідентичності, то протягом трьох поколінь сильнішає зв'язок між параметрами *етноізоляціонізму* та *етноегоїзму*, і одночасно з цим слабшає зв'язок між *етноізоляціонізмом* та крайнім проявом гіперідентичності, що представлений *етнофанатизмом*, що також може бути зумовлене тим, що протягом трьох поколінь сильнішає зв'язок між параметрами гіпер- та гіпоідентичності – *етнофанатизмом* та *етнонігілізмом*. Також в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь поступово відбуваються зміна ставлення до *позитивної етнічної ідентичності*. В етнічній самосвідомості першого покоління вона була протиставлена

*етногоїзму*, параметру гіперідентичності, в етнічній самосвідомості другого покоління – *етногоїзму* та *етнонігілізму*, і вже в етнічній самосвідомості третього покоління вона протиставлена лише *етнонігілізму*. Таким чином, прослідковується динаміка протиставлення *нормальної етнічної ідентичності* параметрам гіперідентичності та гіпоідентичності, що може стати підґрунтям для збереження етнічної ідентичності лемків третього та наступних поколінь за рахунок протиставлення позитивного ставлення до власного народу – гіпоідентичності, відходу від власної етнічної групи та пошуку стійких соціальних ніш не по етнічному критерію.

Наявність різноспрямованих тенденцій також може демонструвати, що психологічні наслідки депортації і прагнення до адаптації в нових соціальних умовах мультикультуралізму активують суперечливі свідомі і несвідомі компоненти свідомості, що може вести до неузгодженості структур етнічної ідентичності в етнічній самосвідомості сучасних лемків. Визначено, що в результаті дії несприятливих зовнішніх факторів і включення захисних психологічних механізмів етнічна ідентичність могла зазнати травмуючого впливу і почати витіснятися у загальній структурі етнічної самосвідомості. У зв'язку з цим перспективним напрямком подальших досліджень є визначення шляхів збереження і гармонізації етнічної ідентичності у представників молодого покоління лемківської етнічної групи.

### **Висновки до четвертого розділу**

У розділі представлено результати дослідження міжпоколінної специфіки особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь. Досліджено етнічну самооцінку, етноафіліативні тенденції та етнічну ідентичність представників трьох лемківських поколінь.

1. Визначено міжпоколінно *сталі* особливості особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь: однакова міжпоколінна вираженість таких типів етнічної ідентичності як етнонігілізм, етногоїзм та

етноізоляціонізм. Міжпоколінно *динамічні* особливості: зміна вираженості усіх компонентів етнічної самооцінки, відмінності етнічної самосвідомості лемків третього покоління щодо проявів етноафіліативних тенденцій у порівнянні із попередніми поколіннями, відмінність прояву антиетноафіліативних тенденцій в етнічній самосвідомості лемків другого покоління у порівнянні із першим та третім поколінням лемків, міжпоколінні відмінності у вираженості таких типів етнічної ідентичності, як етнофанатизм, етноіндиферентність та норма.

2. Констатовано наявність статистично значущих змін серед усіх компонентів етнічної самооцінки, що може свідчити про кардинальну зміну соціальної ситуації щодо кожного з лемківських поколінь і поступового пристосування етнічної самооцінки лемківської етнічної групи до зовнішньогрупових впливів, наявних у нових суспільно-політичних умовах. Таким чином, дослідження показало, що важливим зовнішнім чинником етнічної самосвідомості є соціальне оточення.

3. З'ясовано, що в представників трьох поколінь лемківської етнічної групи переважає потреба в створенні теплих, емоційно значущих відносин з іншими, схильності слідувати цілям, правилам і нормам своєї етнічної групи, орієнтація на цінності колективізму. Зафіксовані статистично значущі відмінності між трьома поколіннями за етноафіліативними тенденціями що пов'язані з тим, що на формування потреби в етнічній належності представників даної групи протягом усього періоду її існування вирішальне значення мало соціальне оточення.

4. Виявлено кореляційні зв'язки між параметрами гіперідентичності та гіпоідентичності, що є індикатором стану психічної інфляції, і відображають ступінь неузгодженості свідомих та несвідомих компонентів в етнічній самосвідомості лемків трьох поколінь. Це означає, що гіпоідентичність у представників даної етнічної групи може мати захисний характер в умовах актуальності етнічних проблем, сприяти відходу від власної етнічної групи будучи способом адаптації до різних ситуацій етнічної напруженості. Означено, що структура та зміст етнічної ідентичності лемків трьох поколінь є



досить сталою. Виявлені закономірності свідчать про стабілізацію крайніх проявів гіпо- та гіперідентичності серед лемківської етнічної групи.

Матеріали розділу висвітлені у таких статтях автора:

Шапаренко, Ю. В. (2017). Этническая идентичность представителей молодого поколения лемковской группы. *Весті БДПУ*, (91), 1 серія, 73–77.

Шапаренко, Ю. В. (2016). Вплив депортації на етнічну самосвідомість різних поколінь лемківської групи. *Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації*. Матеріали XLIX міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 29-30 листопада 2016 року (ст. 27–29). Київ: Науково-видавничий центр лабораторія думки.

## ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення й нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розкритті соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь та сприятиме усвідомленню психологічного впливу депортації на етнічну самосвідомість депортованого населення та їх нащадків, гармонізації та збереженню уявлень про належність до власної етнічної групи депортованого населення. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки.

1. З метою визначення сутності етнічної самосвідомості як інтегративного соціально-психологічного феномену описано її структуру та функції в єдності групового і особистісного вимірів. Окреслено зміст поняття етнічної самосвідомості, який охоплює сукупність усвідомлюваних колективних уявлень представників етносу про свою спільноту з унікальними особливостями культурного та матеріального спадку – на рівні етнічної групи, а також почуття приналежності до певної етнічної групи, що ґрунтується на уявленні про своє місце у даній групі та емоційно забарвленому ставленні до нього – на рівні особистості.

Груповий вимір етнічної самосвідомості реалізується в таких компонентах: етнізм, уявлення про характерні риси свого народу, етнічні автостереотипи, що нерозривно поєднані із етнічними гетеростереотипами, етнічні цінності. Особистісний вимір етнічної самосвідомості реалізується в таких компонентах: етнічна самооцінка особистості, особистісні етноафіліативні тенденції, етнічна самоідентифікація, на основі якої формується етнічна ідентичність етнофора.

2. На підставі аналізу суспільно-історичних умов етногенезу лемків описано зовнішні чинники формування етнічної самосвідомості цієї етнічної групи хронологічно – від першого згадування етніміу до сьогодення: економічні, історичні, політичні та соціальні. До таких віднесено: досвід депортації та репресій, усвідомлення травмуючого досвіду депортації батьків,

міжпоколінну трансляцію тривог та страхів пращурів, голод, бідність та дискримінацію на місці нового перебування, ідеологічні впливи, руйнацію моделі традиційної патріархальної сім'ї, глобалізацію та інформаційну революцію. Згідно з критерієм поколінності обґрунтовано добір трьох груп емпіричного дослідження. Передбачено, що за рахунок впливу зовнішніх чинників кожне з лемківських поколінь має певні особливості етнічної самосвідомості.

3. Дослідження групового виміру етнічної самосвідомості лемків дало змогу виявити особливості його змістового наповнення. Міжпоколінно стали особливості: присутність у самоописах характерних рис трьох поколінь лемків, асоціатів, що відносяться до захисно-терапевтичної, атрибутивної, інструментальної та рекреативно-терапевтичної семантики, стійку значущість серед трьох поколінь цінностей самостійності та безпеки. Міжпоколінно динамічні особливості: наявність у другого та третього покоління лемків в асоціативному просторі самоописів міфічної семантики, поява у другого покоління лемків негативної семантики, зміна референтної етнічної групи з «поляків – як чужого народу» на «росіян» – починаючи з другого покоління, динамічні зміни серед трьох поколінь значущості таких цінностей як комфортність, традиція, добро, універсалізм, влада, стимуляція, досягнення та гедонізм.

4. На основі порівняльного аналізу міжпоколінної специфіки особистісного виміру етнічної самосвідомості лемків трьох поколінь визначено міжпоколінно стали її особливості: однакова міжпоколінна вираженість таких типів етнічної ідентичності як етнотігілізм, етноегоїзм та етноізоляціонізм. Міжпоколінно динамічні особливості: динамічні міжпоколінні зміни вираженості усіх компонентів етнічної самооцінки, відмінності етнічної самосвідомості лемків третього покоління щодо проявів етноафіліативних тенденцій порівняно з попередніми поколіннями, відмінність прояву антиетноафіліативних тенденцій в етнічній самосвідомості лемків другого покоління порівняно з першим та третім поколінням лемків, міжпоколінні

відмінності у вираженості таких типів етнічної ідентичності, як етнофанатизм, етноіндиферентність та норма.

**Перспективу подальших досліджень** вбачаємо у комплексному вивченні психологічних наслідків суспільно-історичних подій на етнічну та національну самосвідомість депортованого населення та дослідженні соціально-психологічних особливостей етнічної самосвідомості лемків залежно від фактора депортації.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Андреева, Г. М. (2001). *Социальная психология*. Москва: Аспект Пресс, 384.
2. Астряб, М. (1871). Несколько слов о лемковской беседе. *Учитель*, 43–51.
3. Байкеніч, Д. В. (2010). Втрата етнічно-культурної ідентичності українських переселенців із Польщі розселених у східних областях УРСР у 1945-1947 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, (5), 147–150.
4. Баран, М. (2009). Просвітницький рух на Західній Лемківщині початку 1930-х рр. (за матеріалами відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника*, (1), 621–633.
5. Баранова, Т. С. (2002). Эмоциональное «Я – Мы» (опыт психосемантического исследования социальной идентичности). *Социология: 4М*, (14), 70–101.
6. Бодак, Я. (2008). Роль весілля у збереженні лемківської народної культури. *Актуальні напрями дослідження Лемківщини: історія, постаті, говір*, 198–208.
7. Болдецька, О. А. (1996). *Етнічна самосвідомість в українсько-російському прикордонні*. Харків: Харківський державний університет, 24.
8. Бороноев, А. О., & Павленко, В. Н. (1994). *Этническая психология*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 168.
9. Бредникова, О. (1997). «Семейная» и «коллективная» память (способы конструирования этнической идентичности). *Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. Материалы международного. Семинара (Санкт-Петербург, 14–17 ноября 1996)*. Санкт-Петербург: ЦНСИ, (5), 70–74.
10. Бромлей, Ю. В. (1973). *Этнос и этнография*. Москва: Наука, 272.

11. Бугера, І. (1936). *Весілля на Лемківщині*. Львів: Бібліотека Лемківщини, 61.
12. Вавричин, М. (2010). Архів Лемківської комісії Товариства «Просвіта». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, (19), 631–635.
13. Васютинський, В. О. (2010). *Психологічні виміри спільноти*. Київ: Золоті ворота, 119.
14. Вишне夫斯基, А. Г. (2006). *Демографическая модернизация России. 1900-2000*. Москва: Новое издательство, 608.
15. Гава, П. (2013). Політичні процеси на Лемківщині міжвоєнного періоду в сучасній польській історіографії. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, (23–24), 466–472.
16. Гаджиев, А. Х. (1982). *Проблемы марксистской этнической психологии*. Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 181.
17. Гайдар, К. М. (2011). Самооценка группового субъекта. *Известия Саратовского университета*, Т. 11, (4), 64–68.
18. Гальчак, Б. (2008). Проблеми національної ідентичності лемків в Польщі. *Етнічна історія народів Європи*, (26), 21–28.
19. Глебова, Н. І. (2012). Соціальна, національна, етнічна ідентичність: вітчизняний досвід. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*, Т. 201, (189), 119–122.
20. Гнатенко, П. І. & Павленко, В. Н. (1999). *Идентичность: философский и психологический анализ*. Київ: «Арт-Пресс», 466.
21. Головацький, Я. (1849). *Розправа о язицѣ южноруском и его нарѣчїях*. Львовѣ: Напечатано черенками Института Ставропігійянского, 75.
22. Горбаль, М. Ю. (2011). *Різдвяна обрядовість Лемківщини: семантика, типологія, етнічний контекст: монографія*. Львів: Папуга, 199.
23. Гуревич, П. С. (2007). *Психологический словарь*. Москва: Олма-Пресс, 800.

24. Данилюк, І. В. (2010). *Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір*. Київ: САММІТ-КНИГА, 432.
25. Дмитрук, Л. І. (2014). Семантичні особливості лемківського костюма в контексті міжкультурної комунікації. *Міжнародний вісник. Культурологія. Філологія. Музикознавство*, (2), 113–118.
26. Дмитрук, Л. І. (2016). Народний лемківський одяг як семіотична система. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, (1), 40–43.
27. Дробижева, Л. М. (1985). Национальное самосознание: база формирования и социально-культурные стимулы развития. *Советская этнография*, (5), 3–6.
28. Дрогушевська, І. Л. (2012). Міжнародний досвід вживання традиційних географічних назв. *Вісник геодезії та картографії*, Т. 1, (76), 25–28.
29. Дуйко, Є. О. (2012). Лінгвальна реалізація бінарної опозиції «свій-чужий» як базової константи етнонаціональної самосвідомості. *Нова філологія*, (54), 34–37.
30. Зайцев, М. О. (2008). Питання етнічної самосвідомості у працях острозьких книжників. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, (4), 65–71.
31. Золотарева, С. С., & Ансимова, Н. П. (2015). Динаміка формування групової самооценки. *Ярославський педагогічний вестник*, (3), 196–199.
32. Ілин, Л. (2013). Галицький крайовий сейм і формування засад українсько-польських політичних стосунків (1861–1914 рр.). *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, (22–23), 168–173.
33. Кайгер, В. І. (2003). *Вплив етногенних депресій на соціально-психологічну адаптацію німців-переселенців в Україні*. Київ: Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 17.

34. Карандашев, В. Н. (2004). *Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство*. Санкт-Петербург: Речь, 70.
35. Качор, Д. (1921). *Лемковський співаник. Весіле*. Львів: Накладом М. Гануляка, (2), 32.
36. Кічера, Н. М. (2014). Лемки в етнополітиці Польщі. *Грані*, (1), 64–68.
37. Ковальчук, В., & Стойкова, Л. (2011). *Злочин без кари*. Київ: ТОВ «Український рейтинг», Т. 3, Кн. 2, 168.
38. Козлов, В. И. (1974). Проблема этнического самосознания и её место в общей теории этноса. *Советская этнография*, (2), 79–92.
39. Колесса, Ф. (1929). Народні пісні з Галицької Лемківщини: Тексти й мелодії. *Етнографічний збірник*. Львів: НТШ ім. Т. Шевченка, Т. 39–40, 468.
40. Кон, И. С. (1999). *Социологическая психология*. Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 560.
41. Косачевич, М. (2011). «Українська голгофа»: концтабір Талергоф. *Історія в школі: науково-методичний журнал для вчителів*, (4), 1–4.
42. Косачевич, М. (2011). «Українська голгофа»: концтабір Талергоф. *Історія в школі: науково-методичний журнал для вчителів*, (5–6), 7–9.
43. Красовський, І. (2008). Лемки у світлі давньої і сучасної історії – їх національна приналежність. *Актуальні напрями дослідження Лемківщини: історія, постаті, говір*, 11–15.
44. Красовський, І. (2010). Діяльність «Просвіти» на Лемківщині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, (19), 322–325.
45. Крюков, М. В. (1976). Эволюция этнического самосознания и проблема этногенеза. *Расы и народы*, (6), 42–63.
46. Курись, Л. І. (2014). Семантика лемківського костюму в контексті діалогу культур. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, Т. 15, (2), 222–228.



47. Кушнер, П. И. (1949). Национальное самосознание как этнический определитель. *Краткие сообщения Института этнографии АН СССР*, (8), 3–9.
48. Лисенко, О. М. (2016). Етнічна самосвідомість та ідентичність особистості у поліетнічному просторі сучасного світу: етнопсихологічний підхід до проблеми. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*, Т. 10, (2), 112–118.
49. Лісняк, Н. І. (2013). Культурологічна значущість лексики, пов'язаної з поняттям «рід» у лемківській пісні. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія: Філологічні науки*, Кн. 1, 68–74.
50. Лісняк, Н. І. (2016). Поетичний образ щастя в лемківських піснях. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філологія*, (38), 320–325.
51. Лозко, Г. С. (2001). *Етнологія України: філософсько-теоретичний та етнорелігієзнавчий аспект*. Київ: АртЕК, 304.
52. Лозова, О. М. (2008). *Психосемантична структура етнічної свідомості*. Київ: Київський національний лінгвістичний університет, 479.
53. Лозова, О. М. (2008). Змістова модель психосемантичної структури етнічної свідомості східних слов'ян. *Психолінгвістика*, (1).
54. Лозова, О. М. (2011). *Методологія психосемантичних досліджень етносу*. Київ: Видавничий Дім «Слово», 188.
55. Любчик, І. Д. (2008). *Етнополітичні процеси на Лемківщині (90-ті рр. ХІХ-30-ті рр. ХХ ст.): автореферат дисертації кандидата історичних наук*. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника, 20.
56. Михальчук, Ю. О. (2005). *Психолого-педагогічні умови гармонізації етнічної самосвідомості старшокласників*. Київ: Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України, 278.
57. Мухина, В. С. (2002). Проективный метод депривации структурных звеньев самосознания в контексте межэтнических отношений. *Развитие личности*, (2), 117–135.

58. Наконечний, В. М. (2008). *Лемки в ХХ столітті: життя на етнічних землях та в нових геополітичних умовах: автореферат дисертації кандидата історичних наук*. Київ: Київський національний університет ім. Т.Шевченка, 19.
59. Орловська, Б. А. (2013). Асиміляція чи адаптація лемків на західних землях Польщі. *Карпатський край*, (1), 5–12.
60. Орловська, О. М. (1996). *Формування та розвиток етнічної самосвідомості українців (русів) X - першої половини ХУІІІ ст.* Київ: НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, 185.
61. Офіційний вісник України. (2006). Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616\\_065](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/616_065).
62. Панцьо, С. Є. (2013). Мовні образи світу, небесних світил у лемківській пісні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна, (34), 193–196.
63. Панцьо, С. Є. (2013). Оцінні назви осіб у лемківських говірках: словотвірний аспект. *Волинь – Житомирщина*, (24), 79–85.
64. Піонтковська, Д. В. (2014). Психологічні особливості ставлення студентів до власної національної ідентичності. *Науковий вісник Чернівецького університету*, (687), 117–123.
65. Піонтковська, Д. В. (2016). Розвиток національних цінностей особистості як умова становлення національної ідентичності студентської молоді. *Психологія: реальність і перспективи*, (7), 210–214.
66. Пірен, М. І. (1996). *Основи етнопсихології*. Київ: Наука, 360.
67. Попов, Н. (1867). *Русское население по восточному склону Карпатъ (Гуцулы – Бойки – Лемки)*. Москва: Университетская типография Катков и Ко., 34.

68. Прах, Б. (2013). Наукові студії і джерела з культурно-релігійного життя лемків (до історії Апостольської Адміністрації Лемківщини). *Релігія та соціум*, (1), 45–55.
69. Пронюк, Є. В. (2006). *Остан Терлецький в ідейній боротьбі в Галичині 70-х років XIX століття*. Київ: Український Центр духовної культури, 256.
70. Саварин, Т. В. (2003). *Лемківські весільні обрядові пісні в міжетнічному контексті: автореферат дисертації кандидата філологічних наук*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 19.
71. Савицька, О. В., & Співак, Л. М. (2011). *Етнопсихологія*. Київ: Каравела, 264.
72. Сергійчук, В. (1998). *Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали*. Київ: Дніпро, 944.
73. Ситник, С. В. (2000). Про роль міграційних процесів у трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини ХХ ст.. *Етнічна історія народів Європи*, (6), 41–46.
74. Ситник, С. В. (1999). Соціальні процеси та етнічна самосвідомість українського суспільства 60–70-х років ХХ століття. *Етнічна історія народів Європи*, (1), 71–74.
75. Ситник, С. В. (2000). *Соціально-політичні фактори трансформації етнічної самосвідомості українців другої половини ХХ ст.* Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 191.
76. Солдатова, Г. У. (1998). *Психологія межетнічної напруженості*. Москва: Смысл, 389.
77. Сополіга, М. (2013). До проблеми етногенезу української меншини Словаччини. *Українці-русини: етнолінгвістичні та етнокультурні процеси в історичному розвитку*. Київ: НАН України, МАУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, 750+XXX.
78. Співак, Л. М. (2012). Наукові позиції вчених теоретичної та консультативної психології про розвиток національної й етнічної

самосвідомості. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, (9), 86–93.

79. Співак, Л. М. (2015). *Психологія розвитку національної самосвідомості особистості в юності*. Кам'янець-Подільський: Друкарня Рута, 300.

80. Ставицький, Г. А. (2013). Ідентичність як механізм розвитку етнічної самосвідомості у старшому юнацькому віці. *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, 13, 146–153.

81. Ставицький, Г. А. (2016). *Психологічні та соціальні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юнацькому віці*. Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 20.

82. Старовойтова, Г. В. (1976). К исследованию этнопсихологии городских жителей: по материалам опроса трех городов Татарской АССР. *Советская этнография*, (3), 45–56.

83. Старовойтова, Г. В. (1985). *Социальная психология и общественная практика*. Москва: Наука, 231.

84. Стефаненко, Т. Г. (1999). *Этнопсихология*. Москва: Институт психологии РАН, «Академический проект», 320.

85. Стефаненко, Т. Г. (2009). Этническая идентичность: от этнологии к социальной психологии. *Вестник Московского университета*, (2), 3–17.

86. Столин, В. В. (1983). *Самосознание личности*. Москва: Издательство МГУ, 284.

87. Токарев, С. А. (1964). Проблема типов этнических общностей (к методологическим проблемам этнографии). *Вопросы философии*, (11), 43–53.

88. Тороньский, А. И. (1860). Русины-лемки. *Зоря Галицкая яко Альбум на год 1860*, 389–428.

89. Уразметова, Р. К., & Хисматуллин, И. Р. (2015). Этническая аффилиация среди молодёжи в условиях полиэтнического общества (на примере республики Башкортостан). *Вестник КрасГАУ*, (4), 225–227.

90. Фабрика-Процька, О. Р. (2007). *Пісенна культура лемків ХХ століття: збереження традицій та новотворчість: автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства*. Львів: Львівський національна музикальна академія ім. М. В. Лисенка, 20.
91. Федух, І. С. (2011). Визначення змісту поняття «ціннісна орієнтація» у сучасній психолого-педагогічній науці. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, (3).
92. Халюк, Л. (2013). *Усні народні оповідання українців-переселенців Лемківщини, Холмщини, Підляшшя та Надсяння: жанрово-тематична специфіка, художні особливості*. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 216.
93. Хиляк, В. (1871). Свадебні звичаї у Лемковъ. *Литературный сборникъ, издаваемый Галицко-Русскою Матицею*, 4–29.
94. Хотинец, В. Ю. (1996). Этническое самосознание как фактор развития индивидуальности. *Психологический журнал*, Т. 17, (5), 69–76.
95. Хотинец, В. Ю. (1999). О содержании и соотношении понятий «этническая самоидентификация» и «этническое самосознание». *Социологические исследования*, (9), 67–75.
96. Хотинец, В. Ю. (2000). *Этническое самосознание*. Санкт-Петербург: Алетейя, 240.
97. Чебоксаров, Н. Н. (1967). Проблемы типологии этнических общностей в трудах советских ученых. *Советская этнография*, (4), 94–110.
98. Чернявская, Ю. В. (2000). *Народная культура и национальные традиции: пособие для учителей*. Минск: Беларусь, 198.
99. Чернявская, Ю. В. (2001). Роль этнической самооценки в самосознании народа. *Личность. Культура. Общество*, III, #4 (10), 269–277.
100. Чубарко, В. В. (2013). Роль стереотипів у формуванні етнічної самосвідомості. *Соціологічні студії*, (1), 100–104.

101. Шапаренко, Ю. В. (2014). Теоретичні засади дослідження етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Актуальні проблеми психології*, Т. 12, (20), 342–350.

102. Шапаренко, Ю. В. (2015). До проблеми категоризації поняття етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Етнічна самосвідомість та крос-культурна взаємодія*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Суми, 26 березня 2015 року (ст. 55–57). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка.

103. Шапаренко, Ю. В. (2015). Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Актуальні проблеми психології*, Т. 10, (27), 645–654.

104. Шапаренко, Ю. В. (2015). Культурно-історичні аспекти розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки*. Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Одеса, 5 лютого – 5 березня 2015 року (ст. 144–149). Одеса: Одеський національний університет. <https://doi.org/10.13140/2.1.1859.4082>

105. Шапаренко, Ю. В. (2016). Вплив депортації на етнічну самосвідомість різних поколінь лемківської групи. *Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації*. Матеріали XLIX міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 29-30 листопада 2016 року (ст. 27–29). Київ: Науково-видавничий центр лабораторія думки.

106. Шапаренко, Ю. В. (2016). До проблеми збереження цінностей лемківського етносу у XXI столітті. *Європейська інтеграція: історичний досвід та політичні перспективи*. Матеріали міжнародної наукової конференції для студентів та молодих науковців, Ніжин, 2016 року (ст. 128–133). Ніжин: НДУ ім. Гоголя.

107. Шапаренко, Ю. В. (2017). Особливості уявлень про свій народ у представників лемківської молоді. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Матеріали I міжнародної науково-практичної

конференції, Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2017 року (ст. 255–257). Київ: Талком.

108. Шапаренко, Ю. В. (2017). Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів в етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика*, (56), 75–80.

109. Шапаренко, Ю. В. (2017). Этническая идентичность представителей молодого поколения лемковской группы. *Весті БДПУ*, (91), 73–77.

110. Шарапов, В. В. (2008). Структура и функции этнического самосознания. *Известия Самарского научного центра РАН*, (1), 188–194.

111. Шафарик, П. Й. (1847). *Славянскія древности. Том II. Книга I*. О. М. Бородянский (Пер.). Москва: Университетская типографія, 462.

112. Шелепов, Г. Н. (1968). Общность происхождения – признак этнической общности. *Советская этнография*, (4), 65–73.

113. Щерба, Г. І. (2009). Проблеми подолання наслідків депортацій українців з Лемківщини, Надсяння, Холмщини в 40-х роках ХХ століття (за результатами соціологічних досліджень). *Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент*, (1), 79–91.

114. Янчук, О. А. (2013). Активізація питання «лемківського сепаратизму» в останні роки існування Польської Народної Республіки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, (36), 275–279.

115. Яремчук, О. В. (2014). Мультикультуралізм як принцип консолідації етнічних груп та особистостей в соціальній роботі. *Вісник Одеського національного університету*, Т. 19, (2), 366–375.

116. Яремчук, О. В. (2017). Соціально-психологічна модель сімейного міфу: теоретичний вимір. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*, (1).

117. Barwiński, M. (1998). Tożsamość etniczna, kulturowa oraz religijna Łemków. *Kwartalnik Geograficzny*, (4), 5–10.

118. Barwiński, M. (1999). Współczesna tożsamość etniczna i kulturowa Łemków na obszarze Łemkowszczyzny – uwarunkowania i konsekwencje. *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, (2), 53–69.
119. Berry, J. W. (1999). Emics and etics: A symbiotic conception. *Culture & Psychology*, 5, 165–171.
120. Bohdan, H. (2012). Łemkowski bilans XX stulecia. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, (3), 243–250.
121. Dziewierski, M. (1992). Dylematy tożsamości. *Studium społeczności łemkowskiej w Polsce*. M. Dziewierski, B. Pactwa, B. Siewierski (Ed.). Katowice: Randall&Sfinks, 148.
122. Fellerer, J. (2010). Ukrainian Galicia at the Crossroads. The «Ruthenian Alphabet War» of 1834. In R. Pyrah & M. Turda (Eds.), *Re-Contextualizing East-Central European History. Nation, Culture and Minority Groups*. (pp. 106–124). Oxford: Legenda. doi:<https://doi.org/10.5612/slavicreview.70.2.0493>
123. Filipiak, L. (2004). Kształtowanie się świadomości etnicznej i politycznej Łemków w Polsce. *Wrocławskie Studia Politologiczne*, T. 5, 103–112.
124. Gerent, P. (2003). Rola Cerkwi prawosławnej w zachowaniu tożsamości religijnej i etnicznej Łemków na Dolnym śląsku. *Szkice Legnickie*. T. 24, 187–198.
125. Grier, S. A., & Deshpandé, R. (2001) Social dimensions of consumer distinctiveness: The influence of social status on group identity and advertising persuasion. *Journal of Marketing Research*, T. 38, (2), 216–224.
126. Halczak, B., & Osekowski, C. (2004). Stereotyp łemka w świadomości zielonogórskich studentów. *Rocznik Lubuski*, T. 30, (1), 51–60.
127. Helfrich, H. (1999). Beyond the dilemma of cross-cultural psychology: Resolving the tension between etic and emic approaches. *Culture & Psychology*, (5), 131–153.
128. Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict*. Berkeley: University of California Press, 697.
129. Isajiw, W. W. (1992). Definition and dimensions of ethnicity: a theoretical framework. *Challenges of Measuring an Ethnic World: Science, politics*



*and reality*. Proceedings of the Joint Canada–United States Conference on the Measurement of Ethnicity April 1–3, 1992, pages 407–27

130. Jaszczuk, S. (2008). Obozy pracy w Polsce Ludowej – Jaworzno. *Studenckie Zeszyty Naukowe*, (17), 39–45.

131. Kwilecki, A. (1966). Problemy socjologiczne Łemków na Ziemiach Zachodnich: uwagi teoretyczne i terminologiczne. *Kultura i Społeczeństwo*, (3), 87–104.

132. Lewicki, J. (1831). *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Dioeceseos greco catholicae Premisliensis pro Anno Domini M.D.CCC.XXXI*. [Electronic resource] – Mode of access: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/docmetadata?id=10541&from=publication>

133. Lewicki, J. (1834). *Grammatik der ruthenischen oder klein russischen Sprache in Galizien*. Przemyśl: Gedruckt in der griechisch katholischen bischöflichen Buchdruckerey, XXVI + 250.

134. Matsumoto, D., & Juang, L. (2008). *Culture and psychology* (4th ed.). Belmont, CA: Thompson/Wadsworth, 522.

135. McGuire, W. J., McGuire, C. V., Child, P., & Fujioka, T. (1978). Salience of ethnicity in the spontaneous self-concept as a function of one's ethnic distinctiveness in the social environment. *Journal of Personality and Social Psychology*, T. 36, (5), 511–520.

136. Michna, E. (1995). Autoidentyfikacja narodowa a preferencje wyznaniowe liderów organizacji łemkowskich na podstawie badań na Łemkowszczyźnie Zachodniej. *Kultura i Społeczeństwo*, (3), 133–143.

137. Michna, E. (2007). Łemkowie – historyczne źródła współczesnych dylematów identyfikacyjnych. *Polska i Jej Wschodni Sąsiedzi*, T. 8, 179–191.

138. Michna, E. (2011). Tożsamość Łemków u progu XXI wieku: ciągłość i zmiana. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, (4), 189–208.

139. Misiak, M. (2012). Tożsamość etniczno-kulturowa Łemków i jej komunikowanie: w kręgu badań nad mniejszościami etnolingwistycznymi w Europie. *Zeszyty Łużyckie*, T. 46, 177–196.

140. Moklak, J. (2013). *The Lemko Region in the Second Polish Republic. Political and Interdenominational Issues 1918–1939*. Kracow: Jagiellonian University Press, 174.

141. Narodowy Spis Powszechny Ludności Mieszkań. (2011). Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski [Electronic resource] – Mode of access: <http://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/struktura-narodowo-etniczna-jezykowa-i-wyznaniowa-ludnosci-polski-nsp-2011,22,1.html?pdf=1>

142. Pecuch, M. (1997). Wymiary świadomości narodowej Łemków. *Lud*, T. 81, 105–113.

143. Pecuch, M. (2009). *Tożsamość kulturowa Łemków w zachodniej Polsce i na Ukrainie: studium porównawcze*. Gorzów Wielkopolski: Koło w Gorzowie Wielkopolski, 208.

144. Šafařík, P. J. (1837). *Slovanské Starožitnosti: Oddíl Děgepisný*. Praha: Časopis Českého musea, IX + 1005.

145. Schwartz, S. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, (2), [Electronic resource] – Mode of access: <http://dx.doi.org/10.9707/2307-0919.1116>

146. Shaparenko, Y. V. (2016). Features of value orientations of Lemkos deported from the territory of Lemkivshchyna during the 1944–1946 years. *Проблеми сучасної психології*, (34), 593–604. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.4565017>

147. Ślęzak, M. (1997). Związek świadomości etniczno-narodowej Łemków z funkcjonowaniem etnonimów. *Sprawy Narodowościowe*, (2), 231–242.

148. Ślęzak, M. (2001). Wpływ wyznania oraz postawy duchownych na orientację narodową i świadomość etniczno-narodową Łemków. *Przegląd Religioznawczy*, (2), 109–122.

149. Sobieraj, I. (2006). Rola identyfikacji etnicznej na pograniczu: (na przykładzie Łemków z Beskidu Niskiego). *Zeszyty Naukowe. Wyższa Szkoła Hotelarstwa i Gastronomii w Poznaniu*, (1), 259–268.

150. Sobieraj, I. (2012). Społeczeństwo informacyjne jako przestrzeń kształtowania się tożsamości etnicznej: analiza na przykładzie mniejszości łemkowskiej w Polsce. *Politeja: pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, (2), 191–210.

151. State Statistic Committee of Ukraine. (2004). First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects [Electronic resource] – Mode of access: [http://2001.ukrcensus.gov.ua/d/mono\\_eng.pdf](http://2001.ukrcensus.gov.ua/d/mono_eng.pdf)

## ДОДАТКИ

## Додаток А

1. Шапаренко, Ю. В. (2017). Семантична диференціація авто- та гетеростереотипів в етнічній самосвідомості лемківського народу. *Педагогічний процес: теорія і практика*, (56), 75–80.
2. Шапаренко, Ю. В. (2017). Этническая идентичность представителей молодого поколения лемковской группы. *Весці БДПУ*, (91), 73–77.
3. Shararenko, Y. V. (2016). Features of value orientations of Lemkos deported from the territory of Lemkivshchyna during the 1944–1946 years. *Проблеми сучасної психології*, (34), 593–604. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.4565017>
4. Шапаренко, Ю. В. (2015). Історичні та соціально-психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Актуальні проблеми психології*, Т. 10, (27), 645–654.
5. Шапаренко, Ю. В. (2014). Теоретичні засади дослідження етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Актуальні проблеми психології*, Т. 12, (20), 342–350.
6. Шапаренко, Ю. В. (2017). Особливості уявлень про свій народ у представників лемківської молоді. *Психологія свідомості: теорія і практика наукових досліджень*. Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції, Переяслав-Хмельницький, 21 березня 2017 року (ст. 255–257). Київ: Талком. Заочна форма участі.
7. Шапаренко, Ю. В. (2016). Вплив депортації на етнічну самосвідомість різних поколінь лемківської групи. *Соціально-економічний розвиток в умовах глобалізації*. Матеріали XLIX міжнародної науково-практичної конференції, Чернівці, 29-30 листопада 2016 року (ст. 27–29). Київ: Науково-видавничий центр лабораторія думки. Заочна форма участі.
8. Шапаренко, Ю. В. (2016). До проблеми збереження цінностей лемківського етносу у XXI столітті. *Європейська інтеграція: історичний досвід*

*та політичні перспективи*. Матеріали міжнародної наукової конференції для студентів та молодих науковців, Ніжин, 2016 року (ст. 128–133). Ніжин: НДУ ім. Гоголя. Заочна форма участі.

9. Шапаренко, Ю. В. (2015). Культурно-історичні аспекти розвитку етнічної самосвідомості лемків. *Пізнавальний та перетворювальний потенціал історичної психології як науки*. Історична психологія та мультикультурність. Збірка статей II міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, Одеса, 5 лютого – 5 березня 2015 року (ст. 144–149). Одеса: Одеський національний університет. <https://doi.org/10.13140/2.1.1859.4082>. Заочна форма участі.

10. Шапаренко, Ю. В. (2015). До проблеми категоризації поняття етнічної самосвідомості в зарубіжній соціальній психології. *Етнічна самосвідомість та крос-культурна взаємодія*. Матеріали VI міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, Суми, 26 березня 2015 року (ст. 55–57). Суми: СумДПУ імені А. С. Макаренка. Заочна форма участі.

## Комплексна методика дослідження етнічної самосвідомості лемків

**Доброго дня!** Ми проводимо психологічне дослідження, що спрямоване на вивчення етнічної самосвідомості. Давши відповідь на декілька запитань, Ви допоможете нам оцінити етнічні процеси, які відбуваються у суспільстві. Ми будемо вдячні Вам за виказані думки і сподіваємося на щирість Ваших відповідей. Заздалегіть дякуємо Вам за допомогу.

### Вкажіть будь-ласка загальні відомості про себе:

1. Рік Вашого народження:\_\_\_\_\_.
2. Ваша стать: а) Чоловік; б) Жінка.
3. Ким Ви вважаєте себе за етнічною належністю? \_\_\_\_\_.
4. Обведіть кружечком, до якого покоління лемків Ви належите:
  - а) **I покоління** лемків – Ви народилися на території Західної Галичини під час Другої Речі Посполитої, але у дитячому віці були переселені в УРСР першою хвилею депортації у 1944–1946 роках;
  - б) **II покоління** лемків – Ви народилися на території УРСР у батьків, які були переселенцями з території Західної Галичини у 1944–1946 роках;
  - в) **III покоління** лемків – Ви та Ваші батьки народилися на території України (колишньої УРСР), та є внуками переселенців з території Західної Галичини у 1944–1946 роках.
5. Які риси, на Вашу думку найбільш притаманні лемкам? 1)\_\_\_\_\_;
- 2)\_\_\_\_\_ 3)\_\_\_\_\_ 4)\_\_\_\_\_.

**Інструкція:** Нам би хотілося, щоб Ви як представник своєї етнічної групи (лемків) висловили свою думку як ви ставитеся до своєї етнічної групи та своєї приналежності до неї. Тут немає правильних чи неправильних відповідей, нас цікавить ваша щира думка. Будь ласка, уважно прочитайте кожне твердження і обведіть варіант відповіді який найбільш точно відображає Вашу думку, використовуючи шкалу: «1» - категорично не згоден; «2» - не згоден; «3» - не зовсім згоден; «4» - важко відповісти; «5» - де в чому згоден; «6» - згоден; «7» - повністю згоден.

№	Твердження	Варіанти відповіді
1	Я гідний представник своєї етнічної групи	1 2 3 4 5 6 7
2	Я часто шкодую про те, що належу до своєї етнічної групи	1 2 3 4 5 6 7
3	В цілому, моя етнічна група сприймається іншими як хороша	1 2 3 4 5 6 7
4	В цілому, моя належність до певної етнічної групи мало впливає на те, як я ставлюся до себе	1 2 3 4 5 6 7
5	Я відчуваю, що в мене немає що запропонувати своїй етнічній групі	1 2 3 4 5 6 7
6	В цілому я рада/ий, що я член цієї етнічної групи	1 2 3 4 5 6 7
7	Більшість людей вважають мою етнічну групу в середньому менш корисною, ніж інші етнічні групи	1 2 3 4 5 6 7
8	Етнічна група, до якої я належу, є важливим відображенням того, хто я є	1 2 3 4 5 6 7
9	Я беру активну участь у житті своєї етнічної групи	1 2 3 4 5 6 7
10	В цілому, я часто відчуваю, що ця етнічна група не вартує того що бути її членом	1 2 3 4 5 6 7
11	Загалом, інші люди з повагою ставляться до моєї етнічної групи	1 2 3 4 5 6 7
12	Етнічна група, до якої я належу, не впливає на моє усвідомлення того якою людиною я є	1 2 3 4 5 6 7

13	Я часто відчуваю що не приношу ніякої користі своїй етнічній групі	1 2 3 4 5 6 7
14	Я добре почуваюся у своїй етнічній групі	1 2 3 4 5 6 7
15	Загалом, інші люди зі зневагою відносяться до етнічної групи до якої я належу	1 2 3 4 5 6 7
16	В цілому, належність до етнічної групи є важливою частиною мого уявлення про себе	1 2 3 4 5 6 7

**Інструкція:** Нижче наведено ряд висловлювань. Нас цікавить Ваша думка щодо цих суджень. Вкажіть, будь ласка, згодні Ви з ними, чи ні, обвівши варіант відповіді який найбільш точно відображає Вашу думку: «1» - згоден; «2» - не згоден; «3» - не знаю.

№	Твердження	Варіанти відповіді
1	Треба прагнути підтримувати звичаї, традиції і спосіб життя свого народу	1 2 3
2	У своїх вчинках варто керуватися в першу чергу особистими інтересами, а не якими-небудь іншими, у тому числі і національними	1 2 3
3	Взаємопорозуміння у сім'ї зовсім не залежить від того, до якої національності належать члени цієї сім'ї	1 2 3
4	Кожна людина несе в собі долю провини за помилки, здійснені її народом	1 2 3
5	Сучасній людині має бути байдужа її національність	1 2 3
6	В житті необхідно дотримуватися норм і правил, що закладені у культурі свого народу	1 2 3
7	Народам, які сповідують одну і ту ж саму релігію, легше порозумітися	1 2 3
8	В житті необхідно жити своїм розумом, не зважаючи на норми та правила поведінки що прийняті тим чи іншим народом	1 2 3
9	Інтереси народу мають бути важливіше, ніж проблеми та інтереси окремої людини	1 2 3
10	Взаєморозуміння між народами не залежить від того, яку релігію вони сповідують	1 2 3
11	Якщо в сім'ї з'являється людина іншої національності, то це, швидше за все, ускладнить взаєморозуміння	1 2 3
12	Людині необхідно відчувати свою приналежність до якого-небудь народу	1 2 3
13	Неможливо сказати, що окрема людина несе в собі характерні риси свого народу	1 2 3
14	Сучасній людині не обов'язково відчувати приналежність до якогось народу	1 2 3
15	Людина завжди повинна пам'ятати про свою національність	1 2 3
16	Окрема людина не може нести відповідальність за справи свого народу	1 2 3
17	Народні звичаї та традиційний спосіб життя застаріли і не потрібні сучасній людині	1 2 3
18	За національністю людини завжди можна побачити її народ	1 2 3

**Інструкція.** Нижче наведені висловлювання різних людей з питань національних відносин, національної культури. Подумайте, на скільки Ваша думка збігається з думкою цих людей. Визначте свою згоду або незгоду з даними висловлюваннями використовуючи шкалу: «1» - згоден; «2» - скоріше згоден ніж не згоден; «3» - з чимось погоджуюсь, з чимось - ні; «4» - скоріше не згоден; «5» - не згоден.

№	<i>Я така людина, котра...</i>	<b>Варіанти відповіді</b>
1	Віддає перевагу способу життя свого народу, але з великим інтересом ставиться до інших народів	1 2 3 4 5
2	Вважає, що міжнародні шлюби руйнують народ	1 2 3 4 5
3	Часто відчуває перевагу людей іншої національності	1 2 3 4 5
4	Вважає, що права нації вище прав людини	1 2 3 4 5
5	Вважає, що в повсякденному спілкуванні національність не має значення	1 2 3 4 5
6	Віддає перевагу способу життя лише свого народу	1 2 3 4 5
7	Зазвичай не приховує своєї національності	1 2 3 4 5
8	Вважає, що справжня дружба може бути тільки між людьми однієї національності	1 2 3 4 5
9	Часто відчуває сором за людей своєї національності	1 2 3 4 5
10	Вважає, що для захисту інтересів свого народу будь-які засоби добрі	1 2 3 4 5
11	Не віддає переваги будь-якій національній культурі, включаючи і свою власну	1 2 3 4 5
12	Нерідко відчуває перевагу свого народу перед іншими	1 2 3 4 5
13	Любить свій народ, але поважає мову і культуру інших народів	1 2 3 4 5
14	Вважає що необхідно суворо зберігати чистоту нації	1 2 3 4 5
15	Важко звикається з людьми своєї національності	1 2 3 4 5
16	Вважає, що взаємодія з людьми інших національностей часто буває джерелом неприємностей	1 2 3 4 5
17	Байдуже ставиться до своєї національної приналежності	1 2 3 4 5
18	Відчуває напруження, коли чує навколо себе чужу мову	1 2 3 4 5
19	Готовий мати справу з представником будь-якого народу, незважаючи на національні відмінності	1 2 3 4 5
20	Вважає, що його народ має право вирішувати свої проблеми за рахунок інших народів	1 2 3 4 5
21	Часто відчуває неповноцінність із-за своєї національної приналежності	1 2 3 4 5
22	Вважає свій народ більш обдарованим і розвиненим у порівнянні з іншими народами	1 2 3 4 5
23	Вважає, що люди інших національностей повинні бути обмежені в праві проживання на його національній території	1 2 3 4 5
24	Дратується при близькому спілкуванні з людьми інших національностей	1 2 3 4 5
25	Завжди знаходить можливість мирно домовитися в міжнаціональній суперечці	1 2 3 4 5
26	Вважає за необхідне очищення культури свого народу від впливу інших культур	1 2 3 4 5
27	Не поважає свій народ	1 2 3 4 5
28	Вважає, що на його землі всі права на користування природними та соціальними ресурсами повинні належати тільки його народу	1 2 3 4 5
29	Ніколи серйозно не ставився до міжнаціональних проблем	1 2 3 4 5
30	Вважає, що його народ не кращий і не гірший ніж інші народи	1 2 3 4 5



**Інструкція:** Нижче наведені описи деяких людей. Будь ласка, прочитайте кожен опис і подумайте, наскільки кожна з цих людей схожа або не схожа на Вас. Визначте наскільки описувана людина схожа або не схожа на Вас і поставте відмітку, використовуючи шкалу: «1» - дуже схожа на мене; «2» - схожа на мене; «3» - деякою мірою схожа на мене; «4» - трохи схожа на мене; «5» - не схожа на мене; «6» - зовсім не схожа на мене.

№	Твердження	Варіанти відповіді
1	Придумувати щось нове і бути винахідливим важливо для нього. Він любить чинити по-своєму, на свій лад.	1 2 3 4 5 6
2	Для нього важливо бути багатим. Він хоче, щоб у нього було багато грошей і дорогих речей.	1 2 3 4 5 6
3	Він вважає, що важливо, щоб до кожної людини у світі ставилися однаково. Він вірить, що у всіх мають бути рівні можливості в житті.	1 2 3 4 5 6
4	Для нього дуже важливо показати свої здібності. Він хоче, щоб люди захоплювалися тим, що він робить.	1 2 3 4 5 6
5	Для нього важливо жити у безпечному оточенні. Він уникає всього, що може загрожувати його безпеці.	1 2 3 4 5 6
6	Він вважає, що важливо робити багато різних справ у житті. Він завжди прагне спробувати щось нове.	1 2 3 4 5 6
7	Він вірить, що люди повинні робити те, що їм говорять. Він вважає, що люди повинні дотримуватися правил завжди, навіть коли ніхто не бачить.	1 2 3 4 5 6
8	Для нього важливо вислухати думку людей, які відрізняються від нього. Навіть якщо він не згоден з ними, він все одно хоче їх зрозуміти.	1 2 3 4 5 6
9	Він вважає, що важливо не просити більшого, ніж маєш. Він вірить, що люди повинні задовольнятися тим, що у них є.	1 2 3 4 5 6
10	Він завжди шукає можливість розважитися. Для нього важливо робити те, що приносить йому задоволення.	1 2 3 4 5 6
11	Для нього важливо самому вирішувати, що робити. Йому подобається бути вільним у плануванні і виборі своєї діяльності.	1 2 3 4 5 6
12	Для нього дуже важливо допомагати оточуючим. Він хоче піклуватися про їх благополуччя.	1 2 3 4 5 6
13	Для нього дуже важливо досягти успіху в житті. Йому подобається справляти враження на інших людей.	1 2 3 4 5 6
14	Для нього дуже важлива безпека його країни. Він вважає, що держава повинна бути готова до захисту від зовнішньої і внутрішньої загрози.	1 2 3 4 5 6
15	Він любить ризикувати. Він завжди шукає пригод.	1 2 3 4 5 6
16	Для нього важливо завжди вести себе належним чином. Він хоче уникати дій, які люди вважали б невірними.	1 2 3 4 5 6
17	Для нього важливо бути головним і вказувати іншим, що робити. Він хоче, щоб люди робили те, що він говорить.	1 2 3 4 5 6
18	Для нього важливо бути відданим своїм друзям. Він хоче присвятити себе своїм близьким.	1 2 3 4 5 6
19	Він щиро вірить, що люди повинні дбати про природу. Дбати про довкілля важливо для нього.	1 2 3 4 5 6
20	Бути релігійним важливо для нього. Він дуже старається бути вірним своїм релігійним переконанням.	1 2 3 4 5 6
21	Для нього важливо, щоб речі містилися в порядку і в чистоті. Він насправді не любить безлад.	1 2 3 4 5 6

22	Він вважає, що важливо цікавитися багатьом. Йому подобається бути допитливим і намагатися зрозуміти різні речі.	1 2 3 4 5 6
23	Він вважає, що всі народи світу повинні жити в гармонії. Сприятим встановленню миру між усіма групами людей на землі важливо для нього.	1 2 3 4 5 6
24	Він думає, що важливо бути честолюбним. Йому хочеться показати наскільки він здібний	1 2 3 4 5 6
25	Він думає, що найкраще діяти згідно з усталеними традиціями. Для нього важливо дотримуватися звичаїв, які він засвоїв.	1 2 3 4 5 6
26	Для нього важливо отримувати задоволення від життя. Йому подобається «балувати» себе.	1 2 3 4 5 6
27	Для нього важливо бути чуйним до потреб інших людей. Він намагається підтримувати тих, кого знає.	1 2 3 4 5 6
28	Він вважає, що завжди повинен виявляти повагу до своїх батьків і людей старшого віку. Для нього важливо бути слухняним.	1 2 3 4 5 6
29	Він хоче, щоб з усіма чинили справедливо, навіть з людьми, яких він не знає. Для нього важливо захищати слабких.	1 2 3 4 5 6
30	Він любить сюрпризи (несподіванки). Для нього важливо, щоб його життя було сповнене яскравих вражень.	1 2 3 4 5 6
31	Він дуже старається не захворіти. Збереження здоров'я дуже важливо для нього.	1 2 3 4 5 6
32	Для нього важливе просування вперед у житті. Він прагне робити все краще, ніж інші.	1 2 3 4 5 6
33	Для нього важливо прощати людей, які образили його. Він намагається бачити гарне в них і не тримати образу.	1 2 3 4 5 6
34	Для нього важливо бути незалежним. Йому подобається покладатися на себе.	1 2 3 4 5 6
35	Мати стабільний уряд (стабільну владу) важливо для нього. Він турбується про збереження громадського порядку.	1 2 3 4 5 6
36	Для нього дуже важливо весь час бути ввічливим з іншими людьми. Він намагається ніколи не дратувати і не турбувати інших.	1 2 3 4 5 6
37	Він по-справжньому хоче насолоджуватися життям. Добре проводити час дуже важливо для нього.	1 2 3 4 5 6
38	Для нього важливо бути скромним. Він намагається не привертати до себе увагу.	1 2 3 4 5 6
39	Він завжди хоче бути тим, хто приймає рішення. Йому подобається бути лідером.	1 2 3 4 5 6
40	Для нього важливо пристосовуватися до природи, бути частиною її. Він вірить, що люди не повинні змінювати природу.	1 2 3 4 5 6

**Інструкція 1.** Оцініть, будь ласка, лемків, як народ до якого Ви себе зараховуєте, за допомогою запропонованих пар визначень. Пари визначень позначають протилежні характеристики способу життя. Обведіть кружечком цифру з ряду 3 2 1 0 1 2 3, яка, на Вашу думку, найбільш точно визначає ступінь вираженості даної характеристики про Ваш народ: «0» - якість не виражено; «1» - слабко виражено; «2» - середньо виражено; «3» - сильно виражено.

Приклад: Ви вибираєте з пари «незвичайний / звичайний» характеристику «звичайний» і вважаєте, що, Ваш народ - зовсім звичайний. Тоді Ви обводьте цифру 3, що знаходиться найближче до слова «звичайний». Просимо Вас не пропускати пар визначень і оцінювати Ваш народ тільки одним словом з кожної пари.

**Мій народ**

Дружній	3	2	1	0	1	2	3	Ворожий
Великий	3	2	1	0	1	2	3	Маленький
Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
Сміливий	3	2	1	0	1	2	3	Боязкий
Добрий	3	2	1	0	1	2	3	Злий
Рідний	3	2	1	0	1	2	3	Чужий
Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасливий
Мужній	3	2	1	0	1	2	3	Жіночний
Чесний	3	2	1	0	1	2	3	Брехливий
Вільний	3	2	1	0	1	2	3	Залежний
Розумний	3	2	1	0	1	2	3	Дурний
Молодий	3	2	1	0	1	2	3	Старий
Цілий	3	2	1	0	1	2	3	Роз'єднаний
Могутній	3	2	1	0	1	2	3	Слабкий
Відкритий	3	2	1	0	1	2	3	Закритий
Приємний	3	2	1	0	1	2	3	Неприємний
Гордий	3	2	1	0	1	2	3	Скромний
Самобутній	3	2	1	0	1	2	3	Звичайний
Шляхетний	3	2	1	0	1	2	3	Низький
Енергійний	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
Близький	3	2	1	0	1	2	3	Далекий
Простий	3	2	1	0	1	2	3	Складний
Гарний	3	2	1	0	1	2	3	Потворний
Природний	3	2	1	0	1	2	3	Штучний
Зрозумілий	3	2	1	0	1	2	3	Незрозумілий
Український	3	2	1	0	1	2	3	Неукраїнський

**Інструкція 2.** Вкажіть, та оцініть чужий для Вас народ, до якого Ви себе не зараховуєте, за допомогою запропонованих пар визначень. Пари визначень позначають протилежні характеристики способу життя. Обведіть кружечком цифру з ряду 3 2 1 0 1 2 3, яка, на Вашу думку, найбільш точно визначає ступінь вираженості даної характеристики про чужий для Вас народ: «0» - якість не виражено; «1» - слабо виражено; «2» - середньо виражено; «3» - сильно виражено.

**Чужий народ** (вкажіть назву): \_\_\_\_\_.

Дружній	3	2	1	0	1	2	3	Ворожий
Великий	3	2	1	0	1	2	3	Маленький
Веселий	3	2	1	0	1	2	3	Сумний
Сміливий	3	2	1	0	1	2	3	Боязкий
Добрий	3	2	1	0	1	2	3	Злий
Рідний	3	2	1	0	1	2	3	Чужий
Щасливий	3	2	1	0	1	2	3	Нещасливий
Мужній	3	2	1	0	1	2	3	Жіночний
Чесний	3	2	1	0	1	2	3	Брехливий
Вільний	3	2	1	0	1	2	3	Залежний
Розумний	3	2	1	0	1	2	3	Дурний
Молодий	3	2	1	0	1	2	3	Старий
Цілий	3	2	1	0	1	2	3	Роз`єднаний
Могутній	3	2	1	0	1	2	3	Слабкий
Відкритий	3	2	1	0	1	2	3	Закритий
Приємний	3	2	1	0	1	2	3	Неприємний
Гордий	3	2	1	0	1	2	3	Скромний
Самобутній	3	2	1	0	1	2	3	Звичайний
Шляхетний	3	2	1	0	1	2	3	Низький
Енергійний	3	2	1	0	1	2	3	Млявий
Близький	3	2	1	0	1	2	3	Далекий
Простий	3	2	1	0	1	2	3	Складний
Гарний	3	2	1	0	1	2	3	Потворний
Природний	3	2	1	0	1	2	3	Штучний
Зрозумілий	3	2	1	0	1	2	3	Незрозумілий
Український	3	2	1	0	1	2	3	Неукраїнський

*Дякуємо за Вашу участь!*

## Семантичні гнізда самоописів лемків трьох поколінь

№	Назва групи асоціатів	Зміст групи
1	<i>Захисно-терапевтична</i>	Добрі, добродушні, доброзичливі, щедрі, людяні, люблять одні одних, дружні, згуртовані, дружелюбні, єдні (згуртовані у вирішенні спільних справ), взаємодопомога (готовність допомогти, помагають одні другим, помагають всім), гостинні, відкриті, відверті, довірливі, <i>релігійні, спокійні, родинні, прості, вірні.</i>
2	<i>Атрибутивна</i>	Вперті, зятяті, настирливі, наполегливі, чесні, порядні, щирі, душевні, правдиві, розумні, інтелект, кмітливі, дипломатичні, дотепні, патріотичні (сильне почуття патріотизму), впевнені (в собі), самовпевнені, здібні, талановиті, любов до рідного краю (до Лемківщини, до місцевості і народності з якої вийшли), повага до інших людей, сміливі, рішучі, справедливі (бажають добиватись справедливості), відважні, <i>ввічливі, самобутні, шляхетні, скромні, розважливі, поважні, заощадливі, терпеливі, свободолюбиві, не сварилися (без поганих слів), національно свідомі, горді.</i>
3	<i>Інструментальна</i>	Працьовиті, працелюбні, трудолюбиві, трудящі, роботящі, <i>хазяйновиті, господарські, пробивні, активні, старанні, енергійні, відповідальні, цілеспрямовані, пунктуальні.</i>
4	<i>Рекреативно-терапевтична</i>	Співучі, співають файно, був голод а вони співали, веселі, <i>жартівливі, почуття гумору, артистичні.</i>
5	<i>Міфічна</i>	<i>Живучі, хотіли жити, любов до життя, гаряча кров, допитувалися лемківської культури, мова.</i>
6	<i>Негативна</i>	<i>Інертні, пасивні, проти змін, непрогресивні, попадають під вплив, боючі, з опаскою що заважає розвитку, відсталі, малограмотні, немає єдності, немає любові до України, обернені більше в минуле ніж в майбутнє.</i>

**Факторне відображення семантичного простору поняття Мій народ в  
етнічній самосвідомості лемків першого покоління.**

<b>Матриця повернутих компонент<sup>a</sup></b>							
	Компонента						
	1	2	3	4	5	6	7
<i>Рідний</i>	,921						
<i>Дружній</i>	,836						
<i>Простий</i>	,787						
<i>Зрозумілий</i>	,770						
<i>Веселий</i>	,770						
<i>Енергійний</i>	,740						
<i>Український</i>	,736						
<i>Розумний</i>	,667						
<i>Близький</i>		,912					
<i>Природний</i>		,901					
<i>Відкритий</i>		,824					
<i>Гарний</i>		,747					
<i>Могутній</i>		,703					
<i>Сміливий</i>		,592					
<i>Щасливий</i>			,845				
<i>Цілий</i>			,826				
<i>Вільний</i>			,793				
<i>Чесний</i>				,894			
<i>Добрий</i>				,864			
<i>Гордий</i>					,820		
<i>Самобутній</i>					,762		
<i>Шляхетний</i>					,573		
<i>Молодий</i>						-,709	
<i>Приємний</i>		,534				,687	
<i>Великий</i>						,634	
<i>Мужній</i>							,841
Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.							
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.							
а. Обернення зійшлося за 14 ітерацій.							

**Факторне відображення семантичного простору поняття Чужий народ в  
етнічній самосвідомості лемків першого покоління.**

<b>Матриця повернутих компонент<sup>a</sup></b>						
	Компонента					
	1	2	3	4	5	6
<i>Чесний</i>	,940					
<i>Гарний</i>	,897					
<i>Добрий</i>	,894					
<i>Приємний</i>	,876					
<i>Дружній</i>	,784					
<i>Простий</i>	,777					
<i>Близький</i>	,713		,655			
<i>Цілий</i>	,710					
<i>Розумний</i>	,627					
<i>Рідний</i>	,619					
<i>Відкритий</i>		,901				
<i>Шляхетний</i>		,893				
<i>Веселий</i>		,873				
<i>Природний</i>		,822				
<i>Зрозумілий</i>		,802				
<i>Могутній</i>						
<i>Енергійний</i>			,935			
<i>Вільний</i>			,862			
<i>Український</i>				,843		
<i>Великий</i>				,782		
<i>Самобутній</i>				-,625		
<i>Гордий</i>					,828	
<i>Мужній</i>					,795	
<i>Сміливий</i>						
<i>Щасливий</i>						,933
<i>Молодий</i>						,687

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.  
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.  
а. Обернення зійшло за 8 ітерацій.

**Факторне відображення семантичного простору поняття Мій народ в  
етнічній самосвідомості лемків другого покоління.**

Матриця повернутих компонент <sup>a</sup>								
	Компонента							
	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Розумний</i>	,865							
<i>Приємний</i>	,799							
<i>Шляхетний</i>	,797							
<i>Зрозумілий</i>	,583							
<i>Добрий</i>		,780						
<i>Щасливий</i>		,768						
<i>Вільний</i>		,613						
<i>Дружній</i>		,572						
<i>Близький</i>			,851					
<i>Природній</i>			,661					
<i>Рідний</i>			,648					
<i>Гарний</i>								
<i>Сміливий</i>				,889				
<i>Могутній</i>				,815				
<i>Відкритий</i>				,556				
<i>Молодий</i>					,786			
<i>Цілий</i>					,717			
<i>Енергійний</i>						,840		
<i>Український</i>						,751		
<i>Простий</i>					,550	,554		
<i>Мужній</i>								
<i>Веселий</i>							,833	
<i>Великий</i>							,549	
<i>Чесний</i>								
<i>Самобутній</i>								,771
<i>Гордий</i>								,700

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.  
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.  
а. Обернення зійшло за 13 ітерацій.



**Факторне відображення семантичного простору поняття Чужий народ в  
етнічній самосвідомості лемків другого покоління.**

Матриця повернутих компонент <sup>a</sup>								
	Компонента							
	1	2	3	4	5	6	7	8
<i>Чесний</i>	,873							
<i>Дружній</i>	,782							
<i>Близький</i>	,768							
<i>Рідний</i>	,767							
<i>Шляхетний</i>	,721							
<i>Приємний</i>	,682							
<i>Добрий</i>	,663							
<i>Вільний</i>		,820						
<i>Енергійний</i>		,665						
<i>Цілий</i>		,649						
<i>Відкритий</i>		,570						
<i>Гарний</i>		,541		,521				
<i>Сміливий</i>			,924					
<i>Веселий</i>			,698					
<i>Молодий</i>				,845				
<i>Щасливий</i>				,690				
<i>Природний</i>		,513		,563				
<i>Розумний</i>				,517				
<i>Великий</i>					,887			
<i>Могутній</i>					,800			
<i>Зрозумілий</i>						,857		
<i>Простий</i>						,673		
<i>Український</i>							,893	
<i>Мужній</i>							-,505	
<i>Гордий</i>								,790
<i>Самобутній</i>								-,561

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.  
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.  
а. Обернення зійшло за 17 ітерацій.

**Факторне відображення семантичного простору поняття Мій народ в  
етнічній самосвідомості лемків третього покоління.**

<b>Матриця повернутих компонент<sup>a</sup></b>							
	Компонента						
	1	2	3	4	5	6	7
<i>Чесний</i>	,915						
<i>Вільний</i>	,850						
<i>Приємний</i>	,809						
<i>Дружній</i>	,741						
<i>Добрий</i>	,532						
<i>Сміливий</i>		,765					
<i>Відкритий</i>		,726		,503			
<i>Розумний</i>		,634					
<i>Веселий</i>	,577	,621					
<i>Шляхетний</i>		,570					
<i>Український</i>			,905				
<i>Гарний</i>			,870				
<i>Близький</i>			,720				
<i>Цілий</i>		,653	,657				
<i>Могутній</i>			,600				
<i>Великий</i>							
<i>Енергійний</i>				,877			
<i>Простий</i>				,749			
<i>Зрозумілий</i>				,704			
<i>Природний</i>					,907		
<i>Самобутній</i>					,721		
<i>Гордий</i>		,549			,588		
<i>Рідний</i>						,821	
<i>Мужній</i>						,572	,526
<i>Щасливий</i>	,503					,564	
<i>Молодий</i>							,955

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.  
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.  
а. Обернення зійшло за 18 ітерацій.

**Факторне відображення семантичного простору поняття Чужий народ в етнічній самосвідомості лемків третього покоління.**

<b>Матриця повернутих компонент<sup>а</sup></b>						
	Компонента					
	1	2	3	4	5	6
<i>Цілий</i>	,908					
<i>Чесний</i>	,885					
<i>Могутній</i>	,878					
<i>Шляхетний</i>	,827					
<i>Простий</i>	,793					
<i>Молодий</i>	,780					
<i>Природний</i>	,752					
<i>Добрий</i>	,693					
<i>Щасливий</i>	,652			,534		
<i>Гордий</i>		,942				
<i>Енергійний</i>		,843				
<i>Великий</i>		,835				
<i>Веселий</i>		,785				
<i>Мужній</i>	,576	,777				
<i>Гарний</i>		,743	,608			
<i>Близький</i>			,902			
<i>Самобутній</i>			,900			
<i>Розумний</i>			,898			
<i>Приємний</i>			,799			
<i>Вільний</i>			,792			
<i>Український</i>			,676			
<i>Сміливий</i>		,599		,708		
<i>Зрозумілий</i>	,532			,613		
<i>Рідний</i>					,860	
<i>Відкритий</i>			,536		,656	
<i>Дружній</i>						,897

Метод виділення: Аналіз методом головних компонент.  
Метод обернення: Варимакс із нормалізацією Кайзера.  
а. Обернення зійшло за 11 ітерацій.

**Дані про загальну кількість спостережень і кількості пропущених величин  
про перевірки на нормальність розподілу цінностей серед лемків трьох  
поколінь**

**Зведення обробки спостережень**

	Покоління	Спостереження					
		Валідні		Пропущені		Усього	
		N	Відсоток	N	Відсоток	N	Відсоток
<i>Конформність</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Традиція</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Доброта</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Універсалізм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Самостійність</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Стимуляція</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Гедонізм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Досягнення</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Влада</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Безпека</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%

**Результати перевірки нормальності розподілу цінностей серед лемків  
трьох поколінь**

Критерій нормальності							
	Покоління	Колмогоров-Смірнов <sup>а</sup>			Шапіро-Уїлк		
		Статистика	df	Значущість	Статистика	df	Значущість
<i>Конформність</i>	1,00	,159	57	,001	,936	57	,005
	2,00	,126	68	,009	,962	68	,034
	3,00	,124	72	,008	,938	72	,002
<i>Традиція</i>	1,00	,188	57	,000	,915	57	,001
	2,00	,182	68	,000	,939	68	,002
	3,00	,178	72	,000	,931	72	,001
<i>Доброта</i>	1,00	,153	57	,002	,945	57	,012
	2,00	,133	68	,005	,929	68	,001
	3,00	,144	72	,001	,946	72	,004
<i>Універсалізм</i>	1,00	,170	57	,000	,903	57	,000
	2,00	,116	68	,024	,953	68	,012
	3,00	,140	72	,001	,946	72	,004
<i>Самостійність</i>	1,00	,177	57	,000	,941	57	,008
	2,00	,112	68	,034	,961	68	,031
	3,00	,132	72	,003	,941	72	,002
<i>Стимуляція</i>	1,00	,180	57	,000	,947	57	,014
	2,00	,182	68	,000	,950	68	,009
	3,00	,173	72	,000	,921	72	,000
<i>Гедонізм</i>	1,00	,125	57	,027	,956	57	,035
	2,00	,081	68	,200*	,977	68	,228
	3,00	,139	72	,001	,930	72	,001
<i>Досягнення</i>	1,00	,147	57	,004	,933	57	,004
	2,00	,143	68	,001	,948	68	,007
	3,00	,136	72	,002	,912	72	,000
<i>Влада</i>	1,00	,123	57	,031	,946	57	,013
	2,00	,166	68	,000	,928	68	,001
	3,00	,162	72	,000	,908	72	,000
<i>Безпека</i>	1,00	,181	57	,000	,918	57	,001
	2,00	,136	68	,003	,950	68	,008
	3,00	,097	72	,088	,952	72	,008

\*. Це нижня границя для істинної значущості.

а. Поправка значущості Лільефорса

**Зведення обробки спостережень неметричного багатовимірного  
шкалування NMDS (ALSCAL) цінностей лемків трьох поколінь**

**Зведення обробки спостережень<sup>а</sup>**

Покоління	Спостереження					
	Валідні		Пропущені значення		Разом	
	N	Відсоток	N	Відсоток	N	Відсоток
1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%

а. Евклідова відстань використана

Таблиця Д.4.

**Результати шкалування NMDS (ALSCAL) для суб'єктивних оцінок  
відстаней між 10 цінностями в етнічній самосвідомості лемків першого  
покоління**

№	Цінність	Вимір 1	Вимір 2	Вимір 3
1	<i>Конформність</i>	0,992	-0,267	-0,402
2	<i>Традиція</i>	1,389	0,132	-0,258
3	<i>Добро</i>	1,654	-0,302	-0,225
4	<i>Універсалізм</i>	1,616	-0,240	0,324
5	<i>Самостійність</i>	0,172	-0,726	-0,023
6	<i>Стимуляція</i>	-2,611	0,242	-0,773
7	<i>Гедонізм</i>	-0,961	1,088	0,257
8	<i>Досягнення</i>	-0,815	0,252	0,404
9	<i>Влада</i>	-2,727	-0,651	0,453
10	<i>Безпека</i>	1,289	0,471	0,243

**Результати шкалування NMDS (ALSCAL) для суб'єктивних оцінок  
відстаней між 10 цінностями в етнічній самосвідомості лемків другого  
покоління**

<b>№</b>	<b>Цінність</b>	<b>Вимір 1</b>	<b>Вимір 2</b>	<b>Вимір 3</b>
1	<i>Конформність</i>	0,991	0,115	-0,008
2	<i>Традиція</i>	0,937	0,482	0,236
3	<i>Добро</i>	1,578	0,461	-0,082
4	<i>Універсалізм</i>	1,727	0,057	-0,066
5	<i>Самостійність</i>	0,594	-0,736	-0,274
6	<i>Стимуляція</i>	-1,305	0,714	-0,629
7	<i>Гедонізм</i>	-2,006	0,588	0,904
8	<i>Досягнення</i>	-0,590	-1,291	0,342
9	<i>Влада</i>	-3,097	-0,220	-0,428
10	<i>Безпека</i>	1,170	-0,170	0,005

Таблиця Д.6.

**Результати шкалування NMDS (ALSCAL) для суб'єктивних оцінок  
відстаней між 10 цінностями в етнічній самосвідомості лемків третього  
покоління**

<b>№</b>	<b>Цінність</b>	<b>Вимір 1</b>	<b>Вимір 2</b>	<b>Вимір 3</b>
1	<i>Конформність</i>	1,203	0,775	-0,684
2	<i>Традиція</i>	0,917	1,699	0,164
3	<i>Добро</i>	0,787	0,073	-0,088
4	<i>Універсалізм</i>	1,141	-0,150	-0,477
5	<i>Самостійність</i>	0,118	-0,853	0,158
6	<i>Стимуляція</i>	-1,150	-0,130	1,772
7	<i>Гедонізм</i>	-2,022	-0,543	-0,263
8	<i>Досягнення</i>	0,118	-1,315	-0,656
9	<i>Влада</i>	-2,367	1,093	-0,620
10	<i>Безпека</i>	1,253	-0,648	0,694

**Ранги для перевірки гіпотези про однаковість розподілу ціннісних  
орієнтацій між групами лемків трьох поколінь**

<b>Ранги</b>			
	Покоління	N	Середій ранг
<i>Конформність</i>	1,00	57	111,39
	2,00	68	103,41
	3,00	72	85,02
	Всього	197	
<i>Традиція</i>	1,00	57	122,76
	2,00	68	109,37
	3,00	72	70,40
	Всього	197	
<i>Добро</i>	1,00	57	118,18
	2,00	68	104,82
	3,00	72	78,31
	Всього	197	
<i>Універсалізм</i>	1,00	57	116,24
	2,00	68	104,12
	3,00	72	80,52
	Всього	197	
<i>Самостійність</i>	1,00	57	84,45
	2,00	68	107,65
	3,00	72	102,35
	Всього	197	
<i>Стимуляція</i>	1,00	57	66,24
	2,00	68	114,93
	3,00	72	109,90
	Всього	197	
<i>Гедонізм</i>	1,00	57	100,89
	2,00	68	85,81
	3,00	72	109,96
	Всього	197	
<i>Досягнення</i>	1,00	57	74,29
	2,00	68	96,35
	3,00	72	121,06
	Всього	197	
<i>Влада</i>	1,00	57	86,97
	2,00	68	89,38
	3,00	72	117,60
	Всього	197	
<i>Безпека</i>	1,00	57	107,82
	2,00	68	101,29
	3,00	72	89,85
	Всього	197	



**Статистики критерію для перевірки гіпотези про однаковість розподілу  
ціннісних орієнтацій між групами лемків трьох поколінь**

**Статистики критерію<sup>а,б</sup>**

	<i>Конфор мність</i>	<i>Традиція</i>	<i>Добро</i>	<i>Універс алізм</i>	<i>Само стій ність</i>	<i>Стиму ляція</i>	<i>Гедо нізм</i>	<i>Досяг нення</i>	<i>Влада</i>	<i>Безпе ка</i>
Хі- квадрат	7,487	30,571	16,811	13,405	5,610	27,044	6,426	21,785	12,257	3,349
ст.св.	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Асимпт . знч.	,024	<b>,000</b>	<b>,000</b>	<b>,001</b>	,060	<b>,000</b>	,040	<b>,000</b>	<b>,002</b>	,187

а. Критерій Краскела-Уолліса

б. Групуєча змінна: Покоління

**Дані про загальну кількість спостережень і кількість пропущених величин  
про перевірку на нормальність розподілу параметрів етноафіліативні  
тенденції та етнічна самооцінка серед лемків трьох поколінь**

**Зведення обробки спостережень**

	Покоління	Спостереження					
		Валідні		Пропущені		Усього	
		N	Відсоток	N	Відсоток	N	Відсоток
<i>Етноафіліативні тенденції</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Анти етноафіліативні тенденції</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Самооцінка членства</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Особиста колективна самоповага</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Публічна колективна самоповага</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Важливість для ідентичності</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%

**Результати перевірки нормальності розподілу параметрів етноафіліативні тенденції та етнічна самооцінка серед лемків трьох поколінь за допомогою критеріїв Колмогорова-Смірнова та Шапіро-Уїлка**

Критерій нормальності							
	Покоління	Колмогоров-Смірнов <sup>а</sup>			Шапіро-Уїлк		
		Статистика	df	Значущість	Статистика	df	Значущість
<i>Етноафіліативні тенденції</i>	1,00	,204	57	,000	,896	57	,000
	2,00	,208	68	,000	,846	68	,000
	3,00	,206	72	,000	,897	72	,000
<i>Анти етноафіліативні тенденції</i>	1,00	,158	57	,001	,952	57	,025
	2,00	,170	68	,000	,938	68	,002
	3,00	,159	72	,000	,946	72	,004
<i>Самооцінка членства</i>	1,00	,161	57	,001	,933	57	,003
	2,00	,114	68	,028	,958	68	,022
	3,00	,136	72	,002	,939	72	,002
<i>Особиста колективна самоповага</i>	1,00	,216	57	,000	,790	57	,000
	2,00	,248	68	,000	,755	68	,000
	3,00	,185	72	,000	,815	72	,000
<i>Публічна колективна самоповага</i>	1,00	,149	57	,003	,928	57	,002
	2,00	,098	68	,173	,963	68	,042
	3,00	,100	72	,069	,973	72	,120
<i>Важливість для ідентичності</i>	1,00	,144	57	,005	,945	57	,012
	2,00	,153	68	,000	,937	68	,002
	3,00	,207	72	,000	,886	72	,000

а. Поправка значущості Лільєфорса

**Ранги для перевірки гіпотези про однаковість розподілу компонентів  
етнічної самооцінки між групами лемків трьох поколінь**

Ранги			
	Покоління	N	Серединний ранг
<i>Самооцінка членства</i>	1,00	57	108,92
	2,00	68	109,50
	3,00	72	81,23
	Усього	197	
<i>Особиста колективна самоповага</i>	1,00	57	107,05
	2,00	68	106,46
	3,00	72	85,58
	Усього	197	
<i>Публічна колективна самоповага</i>	1,00	57	120,08
	2,00	68	88,19
	3,00	72	92,52
	Усього	197	
<i>Важливість для ідентичності</i>	1,00	57	118,11
	2,00	68	97,90
	3,00	72	84,92
	Усього	197	

Таблиця Е.4.

**Статистики критерію для перевірки гіпотези про однаковість розподілу  
компонентів етнічної самооцінки між групами лемків трьох поколінь**

Статистики критерію <sup>a,b</sup>				
	<i>Самооцінка членства</i>	<i>Особиста колективна самоповага</i>	<i>Публічна колективна самоповага</i>	<i>Важливість для ідентичності</i>
Хі-Квадрат	11,086	6,477	11,261	10,929
ст.св.	2	2	2	2
Асимпт. знч.	,004	,039	,004	,004

a. Критерій Краскела-Уолліса

b. Групуєча змінна: Покоління

**Ранги для перевірки гіпотези про однаковість розподілу шкал методики «Етнічна афіліація» між групами лемків трьох поколінь**

Ранги			
	Покоління	N	Серединний ранг
<i>Етноафіліативні тенденції</i>	1,00	57	116,24
	2,00	68	122,25
	3,00	72	63,40
	Усього	197	
<i>Анти етноафіліативні тенденції</i>	1,00	57	104,11
	2,00	68	79,50
	3,00	72	113,38
	Усього	197	

Таблиця Е.6.

**Статистики критерію для перевірки гіпотези про однаковість розподілу шкал методики «Етнічна афіліація» між групами лемків трьох поколінь**

Статистики критерію <sup>a,b</sup>		
	<i>Етноафіліативні тенденції</i>	<i>Анти етноафіліативні тенденції</i>
Хі-квадрат	45,629	13,233
ст. св.	2	2
Асимпт. знч.	<b>,000</b>	<b>,001</b>

а. Критерій Краскела-Уолліса

б. Групуєча змінна: Покоління

**Дані про загальну кількість спостережень і кількості пропущених величин  
про перевірку на нормальність розподілу параметру етнічна ідентичність  
серед лемків трьох поколінь**

**Зведення обробки спостережень**

	Покоління	Спостереження					
		Валідні		Пропущені		Усього	
		N	Відсоток	N	Відсоток	N	Відсоток
<i>Етнонігілізм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Етно індиферентність</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Норма</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Етноогоїзм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Етно ізоляціонізм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%
<i>Етнофанатизм</i>	1,00	57	100,0%	0	0,0%	57	100,0%
	2,00	68	100,0%	0	0,0%	68	100,0%
	3,00	72	100,0%	0	0,0%	72	100,0%

**Результати перевірки нормальності розподілу параметру етнічна  
ідентичність серед лемків трьох поколінь за допомогою критеріїв  
Колмогорова-Смірнова та Шапіро-Уїлка**

Критерій нормальності							
	Покоління	Колмогоров-Смірнов <sup>а</sup>			Шапіро-Уїлк		
		Статистика	df	Значущість	Статистика	df	Значущість
<i>Етнонігілізм</i>	1,00	,178	57	,000	,874	57	,000
	2,00	,139	68	,002	,883	68	,000
	3,00	,180	72	,000	,916	72	,000
<i>Етноіндиферентність</i>	1,00	,204	57	,000	,882	57	,000
	2,00	,124	68	,011	,963	68	,041
	3,00	,161	72	,000	,958	72	,016
<i>Норма</i>	1,00	,190	57	,000	,825	57	,000
	2,00	,184	68	,000	,854	68	,000
	3,00	,277	72	,000	,845	72	,000
<i>Етноогоїзм</i>	1,00	,118	57	,048	,908	57	,000
	2,00	,107	68	,054	,956	68	,016
	3,00	,144	72	,001	,933	72	,001
<i>Етноізоляціонізм</i>	1,00	,141	57	,007	,935	57	,004
	2,00	,121	68	,015	,951	68	,009
	3,00	,159	72	,000	,929	72	,001
<i>Етнофанатизм</i>	1,00	,166	57	,000	,933	57	,004
	2,00	,105	68	,062	,957	68	,018
	3,00	,095	72	,181	,958	72	,018

а. Поправка значущості Лільефорса

**Ранги для перевірки гіпотези про однаковість розподілу типів етнічної  
ідентичності між групами лемків трьох поколінь**

<b>Ранги</b>			
	Покоління	N	Середній ранг
<i>Етнонігілізм</i>	1,00	57	87,84
	2,00	68	98,56
	3,00	72	108,25
	Всього	197	
<i>Етно індиферентність</i>	1,00	57	126,97
	2,00	68	103,06
	3,00	72	73,02
	Всього	197	
<i>Норма</i>	1,00	57	109,84
	2,00	68	103,32
	3,00	72	86,33
	Всього	197	
<i>Етноегоїзм</i>	1,00	57	93,55
	2,00	68	105,75
	3,00	72	96,94
	Всього	197	
<i>Етно ізоляціонізм</i>	1,00	57	94,66
	2,00	68	103,94
	3,00	72	97,77
	Всього	197	
<i>Етнофанатизм</i>	1,00	57	110,29
	2,00	68	107,07
	3,00	72	82,44
	Всього	197	



**Статистики критерію для перевірки гіпотези про однаковість розподілу  
типів етнічної ідентичності між групами лемків трьох поколінь**

**Статистики критерія<sup>a,b</sup>**

	<i>Етно нігілізм</i>	<i>Етно індиферент ність</i>	<i>Норма</i>	<i>Етно егоїзм</i>	<i>Етно ізоляціонізм</i>	<i>Етно фанатизм</i>
Хі-квадрат	4,123	29,666	6,212	1,581	,881	9,736
ст.св.	2	2	2	2	2	2
Асимпт. знч.	,127	<b>,000</b>	<b>,045</b>	,454	,644	<b>,008</b>

a. Критерій Краскела-Уолліса

b. Групюча змінна: Покоління

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами самооцінки лемків першого покоління**

		Кореляції				
		Самооц. членства	Особ. кол. самопов.	Публ. кол. самопов.	Важл. для ідент.	
ро Спірмен а	Самооц. членства	К.К.	1,000	,214	-,124	,166
		Знч. (2-сторон)	.	,110	,360	,216
		N	57	57	57	57
	Особ. колект. самопов.	К.К.	,214	1,000	,108	,461**
		Знч. (2-сторон)	,110	.	,424	,000
		N	57	57	57	57
	Публ. кол. самопов.	К.К.	-,124	,108	1,000	-,207
		Знч. (2-сторон)	,360	,424	.	,122
		N	57	57	57	57
	Важл. для ідент.	К.К.	,166	,461**	-,207	1,000
		Знч. (2-сторон)	,216	,000	,122	.
		N	57	57	57	57

\*\* . Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами самооцінки лемків другого покоління**

Кореляції							
			Самооц. членства	Особ. колект. самопов.	Публ. колект. самопов.	Важл. для ідент.	
ро Спірмен а	Самооц. членства	К.К.	1,000	,411**	,512**	,438**	
		Знч. (2-сторон)	.	,000	,000	,000	
		N	68	68	68	68	
	Особ. колект. самопов.	К.К.	,411**	1,000	,287*	,368**	
		Знч. (2-сторон)	,000	.	,018	,002	
		N	68	68	68	68	
	Публ. колект. самопов.	К.К.	,512**	,287*	1,000	,391**	
		Знч. (2-сторон)	,000	,018	.	,001	
		N	68	68	68	68	
	Важл. для ідент.	К.К.	,438**	,368**	,391**	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,000	,002	,001	.	
		N	68	68	68	68	
	**. Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).						
	*. Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).						

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами самооцінки лемків третього покоління**

Кореляції							
			Самооц. членства	Особ. колект. самопов.	Публ. колект. самопов.	Важл. для ідент.	
ро Спірмен а	Самооц. членства	К.К.	1,000	,307**	,212	,513**	
		Знч. (2-сторон)	.	,009	,074	,000	
		N	72	72	72	72	
	Особ. колект. самопов.	К.К.	,307**	1,000	,018	,184	
		Знч. (2-сторон)	,009	.	,880	,123	
		N	72	72	72	72	
	Публ. колект. самопов.	К.К.	,212	,018	1,000	,252*	
		Знч. (2-сторон)	,074	,880	.	,033	
		N	72	72	72	72	
	Важл. для ідент.	К.К.	,513**	,184	,252*	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,000	,123	,033	.	
		N	72	72	72	72	
	**. Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).						
	*. Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).						

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між типами  
етнічної ідентичності лемків першого покоління**

			Кореляції						
			Етно нігілізм	Етно індиферент ність	Норма	Етно егоїзм	Етно ізоляціо нізм	Етно фанати зм	
ро Спірме на	Етно нігілізм	К.К.	1,000	-,167	-,096	,587**	,335*	,367**	
		Знч. (2-сторон)	.	,213	,479	,000	,011	,005	
		N	57	57	57	57	57	57	
	Етно індифе рент ність	К.К.	-,167	1,000	-,211	,277*	,558**	,342**	
		Знч. (2-сторон)	,213	.	,116	,037	,000	,009	
		N	57	57	57	57	57	57	
	Норма	К.К.	-,096	-,211	1,000	-,322*	-,091	-,267*	
		Знч. (2-сторон)	,479	,116	.	,015	,499	,045	
		N	57	57	57	57	57	57	
	Етно егоїзм	К.К.	,587**	,277*	-,322*	1,000	,428**	,432**	
		Знч. (2-сторон)	,000	,037	,015	.	,001	,001	
		N	57	57	57	57	57	57	
	Етно Ізоляціо нізм	К.К.	,335*	,558**	-,091	,428**	1,000	,752**	
		Знч. (2-сторон)	,011	,000	,499	,001	.	,000	
		N	57	57	57	57	57	57	
	Етно фанатиз м	К.К.	,367**	,342**	-,267*	,432**	,752**	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,005	,009	,045	,001	,000	.	
		N	57	57	57	57	57	57	
	**. Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).								
	*. Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).								

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між типами  
етнічної ідентичності лемків другого покоління**

		Кореляції							
		Етно нігілізм	Етно індиферент ність	Норма	Етно егоїзм	Етно ізоляціо нізм	Етно фанати зм		
ро Спірме на	Етно нігілізм	К.К.	1,000	,445**	-,408**	,330**	,361**	,560**	
		Знч. (2-сторон)	.	,000	,001	,006	,002	,000	
		N	68	68	68	68	68	68	
	Етно індифе рент ність	К.К.	,445**	1,000	,084	-,117	-,080	,176	
		Знч. (2-сторон)	,000	.	,494	,343	,517	,151	
		N	68	68	68	68	68	68	
	Норма	К.К.	-,408**	,084	1,000	-,523**	-,335**	-,288*	
		Знч. (2-сторон)	,001	,494	.	,000	,005	,017	
		N	68	68	68	68	68	68	
	Етно егоїзм	К.К.	,330**	-,117	-,523**	1,000	,735**	,488**	
		Знч. (2-сторон)	,006	,343	,000	.	,000	,000	
		N	68	68	68	68	68	68	
	Етно Ізоляціо нізм	К.К.	,361**	-,080	-,335**	,735**	1,000	,569**	
		Знч. (2-сторон)	,002	,517	,005	,000	.	,000	
		N	68	68	68	68	68	68	
	Етно фанатиз м	К.К.	,560**	,176	-,288*	,488**	,569**	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,000	,151	,017	,000	,000	.	
		N	68	68	68	68	68	68	
	**. Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).								
	*. Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).								

**Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між типами  
етнічної ідентичності лемків третього покоління**

		Кореляції						
		Етно нігілізм	Етно індиферент ність	Норма	Етно егоїзм	Етно ізоляціо нізм	Етно фанати зм	
ро Спірме на	Етно нігілізм	К.К.	1,000	,166	-,606**	,384**	,519**	,637**
		Знч. (2-сторон)	.	,163	,000	,001	,000	,000
		N	72	72	72	72	72	72
	Етно індифе рент ність	К.К.	,166	1,000	,103	,271*	,256*	,601**
		Знч. (2-сторон)	,163	.	,390	,021	,030	,000
		N	72	72	72	72	72	72
	Норма	К.К.	-,606**	,103	1,000	-,290*	-,411**	-,201
		Знч. (2-сторон)	,000	,390	.	,013	,000	,090
		N	72	72	72	72	72	72
	Етно егоїзм	К.К.	,384**	,271*	-,290*	1,000	,748**	,504**
		Знч. (2-сторон)	,001	,021	,013	.	,000	,000
		N	72	72	72	72	72	72
	Етно Ізоляціо нізм	К.К.	,519**	,256*	-,411**	,748**	1,000	,530**
		Знч. (2-сторон)	,000	,030	,000	,000	.	,000
		N	72	72	72	72	72	72
	Етно фанатиз м	К.К.	,637**	,601**	-,201	,504**	,530**	1,000
		Знч. (2-сторон)	,000	,000	,090	,000	,000	.
		N	72	72	72	72	72	72
	**. Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).							
	*. Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).							

## Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами цінностей лемків першого покоління

		Кореляції											
		Конформність	Традиція	Добро	Універсалізм	Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека		
ро Спірмен а	Конформність	К.К.	1,000	,384**	,192	-,166	,148	-,126	-,172	,179	-,031	-,134	
		Знч. (2-сторон)	.	,003	,151	,217	,273	,351	,201	,183	,820	,319	
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Традиція	К.К.	,384**	1,000	,464**	,414**	,083	-,279*	,027	-,020	-,284*	,401**	
		Знч. (2-сторон)	,003	.	,000	,001	,539	,036	,845	,884	,032	,002	
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Добро	К.К.	,192	,464**	1,000	,411**	,118	-,502**	-,229	-,008	-,651**	,263*	
		Знч. (2-сторон)	,151	,000	.	,002	,383	,000	,087	,953	,000	,048	
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Універсалізм	К.К.	-,166	,414**	,411**	1,000	,294*	-,310*	,067	,270*	-,034	,655**	
		Знч. (2-сторон)	,217	,001	,002	.	,027	,019	,618	,042	,801	,000	
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
	Самостійність	К.К.	,148	,083	,118	,294*	1,000	-,044	-,069	,195	,356**	-,131	
		Знч. (2-сторон)	,273	,539	,383	,027	.	,743	,609	,146	,007	,332	
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57	
			К.К.	-,126	-,279*	-,502**	-,310*	-,044	1,000	,293*	,186	,456**	-,123



	Стимуляція	Знч. (2-сторон)	,351	,036	,000	,019	,743	.	,027	,166	,000	,363
		N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
	Гедонізм	К.К.	-,172	,027	-,229	,067	-,069	,293*	1,000	,476**	,300*	,362**
		Знч. (2-сторон)	,201	,845	,087	,618	,609	,027	.	,000	,023	,006
	Досягнення	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
		К.К.	,179	-,020	-,008	,270*	,195	,186	,476**	1,000	,369**	,152
		Знч. (2-сторон)	,183	,884	,953	,042	,146	,166	,000	.	,005	,259
	Влада	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
		К.К.	-,031	-,284*	-,651**	-,034	,356**	,456**	,300*	,369**	1,000	-,248
		Знч. (2-сторон)	,820	,032	,000	,801	,007	,000	,023	,005	.	,063
	Безпека	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57
		К.К.	-,134	,401**	,263*	,655**	-,131	-,123	,362**	,152	-,248	1,000
		Знч. (2-сторон)	,319	,002	,048	,000	,332	,363	,006	,259	,063	.
	Безпека	N	57	57	57	57	57	57	57	57	57	57

\*\* . Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).

\* . Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).

## Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами цінностей лемків другого покоління

		Кореляції										
		Конформність	Традиція	Добро	Універсалізм	Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека	
ро Спірмен а	Конформність	К.К.	1,000	,404**	,679**	,586**	,243*	,300*	,206	,132	,054	,695**
		Знч. (2-сторон)	.	,001	,000	,000	,046	,013	,091	,282	,664	,000
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Традиція	К.К.	,404**	1,000	,694**	,542**	,306*	,309*	,273*	,095	,061	,474**
		Знч. (2-сторон)	,001	.	,000	,000	,011	,010	,024	,440	,622	,000
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Добро	К.К.	,679**	,694**	1,000	,853**	,312**	,319**	,103	,022	-,078	,581**
		Знч. (2-сторон)	,000	,000	.	,000	,010	,008	,405	,858	,527	,000
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Універсалізм	К.К.	,586**	,542**	,853**	1,000	,368**	,270*	,095	,116	-,107	,541**
		Знч. (2-сторон)	,000	,000	,000	.	,002	,026	,443	,346	,384	,000
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Самостійність	К.К.	,243*	,306*	,312**	,368**	1,000	,309*	,146	,551**	,437**	,428**
		Знч. (2-сторон)	,046	,011	,010	,002	.	,010	,236	,000	,000	,000
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
		К.К.	,300*	,309*	,319**	,270*	,309*	1,000	,544**	,203	,485**	,428**

	Стимуляція	Знч. (2-сторон)	,013	,010	,008	,026	,010	.	,000	,097	,000	,000	
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
	Гедонізм	К.К.	,206	,273*	,103	,095	,146	,544**	1,000	,394**	,420**	,313**	
		Знч. (2-сторон)	,091	,024	,405	,443	,236	,000	.	,001	,000	,009	
	Досягнення	N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
		К.К.	,132	,095	,022	,116	,551**	,203	,394**	1,000	,599**	,377**	
		Знч. (2-сторон)	,282	,440	,858	,346	,000	,097	,001	.	,000	,002	
	Влада	N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
		К.К.	,054	,061	-,078	-,107	,437**	,485**	,420**	,599**	1,000	,244*	
		Знч. (2-сторон)	,664	,622	,527	,384	,000	,000	,000	,000	.	,045	
	Безпека	N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68
		К.К.	,695**	,474**	,581**	,541**	,428**	,428**	,313**	,377**	,244*	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,009	,002	,045	.	
		N	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68	68

\*\* . Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).

\* . Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).

## Матриця парних коефіцієнтів кореляції рангу Спірмена між параметрами цінностей лемків третього покоління

			Кореляції										
			Конформність	Традиція	Добро	Універсалізм	Самостійність	Стимуляція	Гедонізм	Досягнення	Влада	Безпека	
ро Спірмен а	Конформність	К.К.	1,000	,356**	,500**	,601**	,240*	,241*	-,016	,406**	-,086	,271*	
		Знч. (2-сторон)	.	,002	,000	,000	,042	,041	,897	,000	,470	,021	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
	Традиція	К.К.	,356**	1,000	,289*	,446**	,038	-,007	-,347**	-,140	-,146	,407**	
		Знч. (2-сторон)	,002	.	,014	,000	,748	,951	,003	,241	,221	,000	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
	Добро	К.К.	,500**	,289*	1,000	,629**	,317**	,450**	,148	,440**	,057	,571**	
		Знч. (2-сторон)	,000	,014	.	,000	,007	,000	,214	,000	,636	,000	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
	Універсалізм	К.К.	,601**	,446**	,629**	1,000	,420**	,327**	-,089	,320**	-,108	,544**	
		Знч. (2-сторон)	,000	,000	,000	.	,000	,005	,456	,006	,367	,000	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
	Самостійність	К.К.	,240*	,038	,317**	,420**	1,000	,630**	,430**	,581**	,385**	,350**	
		Знч. (2-сторон)	,042	,748	,007	,000	.	,000	,000	,000	,001	,003	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	
			К.К.	,241*	-,007	,450**	,327**	,630**	1,000	,356**	,496**	-,016	,512**

	Стимуляція	Знч. (2-сторон)	,041	,951	,000	,005	,000	.	,002	,000	,891	,000	
		N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
	Гедонізм	К.К.	-,016	-,347**	,148	-,089	,430**	,356**	1,000	,468**	,525**	-,129	
		Знч. (2-сторон)	,897	,003	,214	,456	,000	,002	.	,000	,000	,000	,279
	Досягнення	N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
		К.К.	,406**	-,140	,440**	,320**	,581**	,496**	,468**	1,000	,384**	,292*	
		Знч. (2-сторон)	,000	,241	,000	,006	,000	,000	,000	.	,001	,013	
	Влада	N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
		К.К.	-,086	-,146	,057	-,108	,385**	-,016	,525**	,384**	1,000	-,094	
		Знч. (2-сторон)	,470	,221	,636	,367	,001	,891	,000	,001	.	,433	
	Безпека	N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72
		К.К.	,271*	,407**	,571**	,544**	,350**	,512**	-,129	,292*	-,094	1,000	
		Знч. (2-сторон)	,021	,000	,000	,000	,003	,000	,279	,013	,433	.	
	N	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	72	

\*\* . Кореляція значима на рівні 0.01 (2-стороння).

\* . Кореляція значима на рівні 0.05 (2-стороння).